

© 2016 • 3(1) • bahar/spring

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

© 2016 • 3(1) • bahar/spring

ISSN: 2148-7219

Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi hakemli bir dergidir. Yılda iki kez, bahar (Mayıs) ve güz (Kasım) döneminde yayımlanan derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ILEF Journal is a refereed print journal published in Turkish and English twice a year by the Faculty of Communication of Ankara University. All views expressed in this journal are those of authors and do not necessarily represent the views of, and should not be attributed to the Faculty of Communication of Ankara University.

Editör/ <i>Editor</i>	Özgür Yaren
Editör Yardımcıları/ <i>Assistant Editors</i>	Ebru Akçay Sinem Akyön Aykut Aysu
Yayın Kurulu/ <i>Editorial Board</i>	Cenk Saraçoğlu Eren Yüksel Jale Özata Dirlikyapan Özgür Yaren S. Ruken Öztürk Tezcan Durna
Danışma Kurulu/ <i>Advisory Board</i>	Aykut Çelebi (Ankara Üniversitesi) Ayla Okay (İstanbul Üniversitesi) Çiler Dursun (Ankara Üniversitesi) Hasan Akbulut (İstanbul Üniversitesi) Martin W. Bauer (London School of Economics) Metin Kazancı (Ankara Üniversitesi) Mine Gencil Bek (Ankara Üniversitesi) Müjde Ker Dinçer (Ege Üniversitesi) Nezih Orhon (Anadolu Üniversitesi) Nikica Gilic (University of Zagreb) Nilay Başok Yurdakul (Ege Üniversitesi) Nilgün Tatal Cheviron (Galatasaray Üniversitesi) Sanna Inthorn (University of East Anglia) Scott Schaffer (University of Western Ontario) Sema Becerikli (Ankara Üniversitesi) Özden Cankaya (İstanbul Aydın Üniversitesi) Yıldız Dilek Ertürk (İstanbul Üniversitesi)
Tasarım/ <i>Design</i>	m. Sobacı
Sahibi-Sorumlu Yim/ <i>Owner and Executive Editor</i>	S. Ruken Öztürk Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi adına, Dekan <i>On behalf of the Faculty of Communication of Ankara University, Dean</i>
Adres/ <i>Address</i>	Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Cebeci 06590 Ankara editor@ilefdergisi.org http://ilefdergisi.org
Taranan İndeksler/ <i>Indexed by</i>	ULAKBİM TR Dizin
Baskı/ <i>Printing</i>	Pozitif Matbaa Çamlıca Mahallesi 145. Sokak (12. Sk.) No: 10 • Yenimahalle • Ankara T: (0312) 397 00 31
Baskı Tarihi/ <i>Publication Date</i>	2 Mayıs 2016/ <i>May 2, 2016</i>

İçindekiler/Contents

Özgür Yaren	5 Editörden/ <i>From the Editor...</i>
	Makaleler/Articles
Gökçen Ertuğrul	7 Teknoloji ve Politikanın Kesişimselliğinde Yeni Mecra Sanatı ve Toplumsal Durum <i>New Media Art at the Intersection between Technology and Politics and the Social Conditions</i>
İbrahim Çalışır	31 İnternet Protokolü Televizyon (IPTV) Hizmetinin Yaygınlaşma(ma) Nedenleri: Dünya'da ve Türkiye'de Oyuncuların Çözümlemesi <i>Reasons For Internet Protocol Television (IPTV) Service's (In)ability to Diffuse: An Analysis of Actors in the World and Turkey</i>
İlgar Seyidov	53 <i>The Emergence of Public Relations in Azerbaijan: Issues and Case Studies</i> Azerbaycan'da Halkla İlişkilerin Ortaya Çıkışı: Sorunlar ve Örnek Olay Çalışmaları
Gül Karagöz Kızılca	71 Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme <i>A Critical Reevaluation of the Ottoman/Turkish Press Historiography</i>
Nazan Kahraman	91 Türkiye Solunda Bir Figür Olarak Attila İlhan <i>Atilla İlhan as a Figure of the Turkish Left</i>

Editörden...

Özgür Yaren

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

İlef Dergisi 2016 baharında beşinci sayısıyla karşınıza çıkıyor. Dergimiz üçüncü yılına girerken saygın akademik indekslerde taranmak için gerekli kriterleri karşılamaya çalışıyoruz. Bu sayıyla birlikte referans sistemini değiştirip yayıncılıkta, özellikle de sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında daha yaygın kullanılan Chicago biçim kılavuzunu benimsedik. Bu sistem, hem yazar hem de okur için daha kullanışlı, temiz ve kolay takip edilebilir bir referans ara yüzü sağlıyor. Bu arada hem açık erişimli hem de basılı olarak yayınlanan *İlef Dergisi*, gelecekte isim benzerliğinden dolayı ortaya çıkabilecek sorunları engellemek için ilefdergisi.org adresinden erişilen çevrim içi versiyonuna özgü e-ISSN numarası aldı. Kalıcı, itibarlı, kabul gören bir kurumsal/bölgesel dergi statüsüne erişmek için geri planda uğraşlarımızı sürdürüyoruz.

Beşinci sayı, dördü Türkçe, biri İngilizce olmak üzere medya çalışmaları ve kültürel çalışmalar alanlarından beş makaleye yer veriyor. Teknolojiyi odağına alan iki makalede sanat yapıtı ve kitle kültürü alanlarında teknolojinin getirdiği dönüşümler Türkiye örneği üzerinden inceleniyor. Gökçen Ertuğrul, "Teknoloji, Sanat ve Politikanın Kesişimselliğinde Yeni Mecra Sanatı ve

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi • © 2016 • 3(1) • bahar/spring: 5-6

Toplumsal Durum” adlı makalesinde, Türkiye’deki dijital sanat pratiklerini ele alıyor. Ertuğrul’un makalesi, bir yeni mecra sanatı olarak görsel şiirin direniş imkânlarına odaklanıyor. İbrahim Çalışır ise bir başka yeni teknolojik mecrayı, IPTV ya da Internet protokolü Televizyon servisini ve bu teknolojinin Türkiye’deki mevcut durumunu sorguluyor. “Internet Protokolü Televizyon (IPTV) Hizmetinin Yaygınlaşma(ma) Nedenleri: Dünya’da ve Türkiye’de Oyuncuların Çözümlemesi” başlıklı çalışma, bu yeni teknolojik medyumunu başlığının sezdirdiği bir şüphecilikle karşılıyor.

İlgar Seyidov, Azerbaycan’da Pazar ekonomisiyle birlikte ortaya çıkan yakın tarihli ‘ictimaiyyetle elaqeler’ yani halkla ilişkiler alanına odaklanıyor. Seyidov, “The Emergence of Public Relations in Azerbaijan: Issues and Case Studies” adlı makalesinde, iki kamusal kampanya örneği üzerinden Halkla İlişkiler alanının sorunlarını işliyor.

Bu çalışmalardan başka, beşinci sayıda bir tarihsel değerlendirme, bir de monografiye yer veriyoruz. Gül Karagöz Kızılca, “Osmanlı /Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”de hem Türkiye’de basın tarihi yazımının sorunlarına değiniyor hem de bu çalışma alanının önemli bir problemini, Osmanlı toplumunun gazete ile ilişkisini ele alıyor. Son olarak Nazan Kahraman, monografik bir çalışmayla şair, edebiyatçı ve “Türkiye Solunda Bir Figür Olarak Attila İlhan”ı ve onun düşünce dünyasını analize girişiyor.

Önceki sayılarda ve bu sayıda emeği geçen herkese, özellikle de zorlu ilk dört sayının editörü Tezcan Durna’ya, editör yardımcıları Ebru Akçay, Sinem Akyön ve Aykut Aysu’ya ve derginin grafik tasarımını üstlenen Mehmet Sobacı’ya yayın kurulu olarak teşekkür ediyoruz. Bunun yanında, yazıların son okumalarını yapan fakültemiz araştırma görevlisi Beris Artan Özoran’a teşekkür ediyoruz.

Teknoloji ve Politikanın Kesişimselliğinde Yeni Mecra Sanatı ve Toplumsal Durum

Gökçen Ertuğrul

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
gokcenertugrul@gmail.com

Öz

Bu makale, teknoloji, sanat ve toplumsal durumlar arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırarak, dijital kapitalist koşullarda yeni sanatsal mevzilerin ortaya çıkmakta olduğu yolları incelemeyi amaçlamaktadır. Postfordist kontrol toplumu, dijital teknolojilerle işlemektedir ve bu, kod etrafında eklenen bio-iktidar mekanizmaları üretmiştir. Toplumsal ilişkilerin ağ yapısı içerisinde örgütlendiği dijital kültür koşullarında, üretim tarzı ve sanat arasındaki kökensel bağın dijital dolayımıyla yeni tezahürlerinin oluşturulması, failliğin yeni biçimlerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu çalışma, teknolojiyle, sistemin normundan sapan, sanatsal ilişkilene biçimlerine odaklanarak estetik ve politika arasındaki ilişkinin nasıl eklenildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu, aynı zamanda, yeni toplumsal koşullarda belirlemekte olan yeni direniş pratiklerini kavramaya çalışmak anlamına da gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kontrol toplumları, dijital kültür, yeni mecra sanatı, teknoloji, dijital şiir

.....

Makale geliş tarihi: 29.03.2016 · Makale kabul tarihi: 22.04.2016.

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(1) · bahar/spring: 7-29

New Media Art at the Intersection between Technology and Politics and the Social Conditions

Gökçen Ertuğrul

Muğla Sıtkı Koçman University Faculty of Letters and Humanities
gokcenertugrul@gmail.com

Abstract

This article, by problematising the relationship between technology, art and the social conditions, aims to examine the ways through which new artistic positions are emerging within digital capitalist conditions. The postfordist society of control works with digital technologies and this has produced mechanisms of bio-power which are articulated around the code. Under the conditions of digital culture in which social relations are organised around the network structure, an examination of the manifestations of the connection between mode of production and art through the digital is important for understanding the new modes of agency. This study, by focusing on the artistic modes of relating with technology that deviate from the norm of the system, aims to scrutinize how the relation between aesthetics and politics is articulated under digital conditions. This also amounts to an understanding of the new practices of resistance emerging under the new social conditions.

Keywords: The societies of control, digital culture, new media art, technology, digital poetry

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi • © 2016 • 3(1) • bahar/spring: 7-29

1970'lerden itibaren¹ postfordist, postmodern, kontrol toplumlarına geçiş, 1990'lar sonrası, görselliğin, işitselliğin, metinselliğin ve dokunurluğun yeni formlarının oluşturduğu “siberkültürel (ya da teknokültürel) dönemeç” ile buluşur. Bu süreçte, sanatsal pratikler ve teknoloji arasındaki kökensel bağ, sadece değişen malzemenin sanatı nasıl dönüştürdüğüne dair bir tartışmayı değil, aynı zamanda eleştirel sanatın, yeni akışkan teknolojilerle, bu teknolojilerin gücünü yine teknolojilerin kendilerine karşı kullanarak, nasıl imkanlar yaratabileceği ve bu yeni ekoloji koşullarında hangi etik ve politik konumlanmalar eklemleyebileceğine dair soruşturmaları öne çıkarmıştır. Sanatsal pratikler ve estetik deneyim, endüstriyel dönemin ağır somut makinalarının aksine, çoğu görünmez olan bu teknolojilerin ontolojilerini sorgulamanın ve politik meydan okumaların bir arenası haline gelmektedir. Dijital olanın sanallık bağlamında kavramsallaştırıldığı formülasyonlar artık geride kalmıştır. Bu koşullarda, sanatsal deneyler, dijital olanın imkânlarını ve sınırlarını keşfe çıkmaktadır ve bu haliyle de estetik tartışmalar etik ve politik pratiklere dönmektedir. Bu makale, mecra ile deneylere girişen bu pratiklerin, politik olanı nasıl eklemlemeye çalıştığına ve hangi yeni direniş kiplikleri ortaya çıkarmakta olduğuna odaklanacaktır.

Dijital Kültür ve Yeni Toplumsal Durum

Ortaya çıkışı, 1950'lerdeki soğuk savaş, nükleer tehlike, merkezi askeri komanda ve kontrol sistemlerinin zafiyetine çözüm arama temelindeki askeri ilgilerle bağıntılı olan İnternet,² bütün toplumsal ilişkileri dijital ağlar etrafında örgütleyen "ağ toplumu"³ olarak kavramsallaştırılan yeni bir toplumsal durumun belirişine ve postfordist esnek üretim koşullarında "dijital kapitalizm"⁴ e götüren bir politik ekonomik geçiş de neden oldu. Artık dijital sistemler ve siberuzamlar, hem artı değer üretiminin hem de idari-bürokratik yönetseliliğin iktidar mekanizmalarının temel mecralarıdır. Ağlar artık var olan toplumsal düzeni açığa çıkarmak için kullanılan bir yöntem değil, bizatihi post-endüstriyel kapitalizmin bir aygıtı, yeni bir toplumsal durumun kendisi ve bu durumun egemen iktidar biçimidir.⁵ Michael Hardt, Antonio Negri ve Paolo Virno gibi autonomist hareketten gelen kuramcılar, bu ağ yapısının, Batı'daki militan ve örgütlü emekten, gelişmekte olan ülkelere kaçan sermayenin, ağlar biçimini alan iletişim, işbirliği ve duygulanım temelinde enformasyon ve hizmet üreten maddi olmayan emek etrafında yeniden mevzilenmesi ve sermayeye muhalefet eden emeğin yeni biçimleri ile beraber evrildiğini iddia ederler.⁶

"Kontrol toplumu" olarak da adlandırılan bu toplumsal durumun belirişi, enformasyon sistemlerine yönelik askeri-endüstriyel ilgilerin ve sibernetik araştırmaların ortaya çıkışıyla da eşzamanlıdır.⁷ Onları üretmeye ve kullanmaya muktedir toplumsal biçimleri ifade ettikleri için makinalarla, dönemin sosyopolitik mantığı arasında ilişki kuran bu yaklaşıma göre, klasik dönemin mutlak iktidarları, basit makinalarla çalışırken, onu izleyen disiplin toplumları termodinamik makinalarla teçhizatlanmıştır. Bu tarihsel dönemlendirmenin son aşaması olan kontrol toplumu ise üçüncü kuşak enformasyon teknolojileri ve bilgisayarla çalışmaktadır.⁸ Ayrıca, kontrol toplumunda politik, teknolojik ve iktisadi olanın kesiştiği bir alan olarak Web, gözetimin, değişen tüketim pratiklerinin ve enformasyon hizmetleri, duygulanımsal emek ve iletişim pratikleri üreten maddi olmayan emeğin temel bağlantı noktası haline gelmiştir.⁹ Gilles Deleuze'e göre, disiplin toplumundaki aynı anda hem bireyselleştiren hem de kitleleştiren, yani bireye işaret eden imza ve kitle içindeki konuma işaret eden sayı üzerinden işleyen, iktidarın yerini, kontrol toplumlarında enformasyona erişimi işaretleyen kod almıştır.¹⁰ Kesikli enerji üreten disiplin insanıysa, yerini, yörüngede ve sürekli bir ağ içerisinde olan dalgamsı kontrol insanına bırakmıştır. Her yerde en eski *sporların* yerini *sörfçülük* almıştır.¹¹

Dolayısıyla, dijital kültür, dijital kapitalizm koşullarında, artı değer üretiminin, gözetimin, “siber-proleterleşme”nin ve biyopolitik üretimlerin uzamıdır ve İnternet 2.0 ve sosyal ağlar dijital emek üretimine ve platform kullanıcılarının bedava emeğine dayanan “toplumsal fabrikalar”dır.¹² Utku Özmakas’a göre, “dijital emeğe dayanan insan sermayesi zaman içerisinde yalnızca duygulanımları yönlendirmekle kalmayacak; aynı zamanda sanal vitrini canlı tutmak adına gerçekleştirilen performansların da yalnızca bu sermayeye katkı sunacak edimler olmasını getirecektir.”¹³

Ancak, direniş pratikleri her zaman mümkündür. Şirket ile devlet iktidarından görece bağımsız, yeni iletişim alanları açmaya ve toplumsal mücadeleleri destekleyen enformasyon ve içerik sağlamaya yönelik otonom medya deneyimlerinin¹⁴ yanısıra, çok daha farklı bir muhalefet ve müdahale biçimi olan teknolojinin kendisi içerisinden alanlar açmaya çalışan sanatsal karşı hareketler de mevcuttur. Keza sanat da disiplin toplumlarına özgü kapatılmanın mekanlarını terk etmiştir ve kontrol toplumları için tehlike, artık disiplin toplumlarındaki gibi sabotaj ve entropi değil, sinyal boğma (*jamming*), korsanlık ve virüslerdir.¹⁵

Toplumların bilgisayarlaşması, Jean-François Lyotard’ın postmodern durumu, “büyük anlatıların ölümü” olarak ilan etmesinin temel nedenidir. Lyotard, modernitede egemen iki temel bilgi meşrulaştırım anlatısının, yani devletin, “millet” adı altında, ilerleme yolunu göstermek için “halk”ın eğitimi üzerinde doğrudan bir güç kazandığı özgürlük anlatısına müracaat eden Fransız geleneğiyle, tinin gerçekleşmesi, yani *Bildung* ve *spekülatif bilgi*’de temellenen Alman geleneğinin hükmünü yitirdiğinden bahseder.¹⁶ Modern dönemde, sadece toplum ve bilgi arasındaki ilişkileri ifade etmekle kalmayan, ama aynı zamanda, toplumun idaresinin temel ilkesini de belirleyen bu büyük anlatıların ölümü, teknolojiyi “doğru”, “adil” ve “güzel” e dair bir oyun olmaktan *çıkarıp*, “yeterliğe”, yani kar elde etme arzusuna dayalı işlevliliğe (*performativity*)’e ilişkin bir oyuna dönüştürmüştür. Ancak, araçsal rasyonaliteye dayanan teknoloji, yaratım ve kullanım merkezli teknokapitalizm, teknolojilerle kurulan ilişki kipliklerini kapatmaktan ve sabitlemekten uzaktır ve üretim ve teknikle kökensel bağı olan sanat, bu çatlakları keşfe çıkma deneylerine girişmektedir.

Alexander Galloway’e göre, disiplin toplumundaki *panoptikonun* yerini kontrol ya da iletişim toplumunda *protokol* almıştır.¹⁷ Ancak bu durum, bioiktidarın tam da mecrası olan ağ sisteminde [nasıl ki bioiktidar, bir “tür-düzeği bilgisi” ise (*species-level knowledge*) protokol da kodlanmış yaşam

formları için bir “tür-bilgisi” (*species-knowledge*) biçimidir] karşı-protokol güçleri de üretmiştir; ki bu güçler, protokol akışları içerisinde, küresel sermayenin kontrol yapılarına karşı yabancılaşmamış bir toplumsal hayat ütopyası amacına yönelirler.¹⁸ Bu pratikler, protokol teknolojilerini reddetmeye değil ama protokolojik teknolojilerin yapısını rahatsız ederek protokol içerisinden “özgürleşmiş mecralar” yaratmaya yönelirler. Anlam ve mana ile hareket eden söylemden (gösterenin, insanın sesinin ve derinliğinin, bedeninin yüreğinin krallığından), paternin krallığına (bedenlerin ve enformasyonun paternli duygulanımına, paternleştirici aygıt olan daktiloda cisimleşmiş makinalara ve algoritmaya) doğru olan paradigma kayması,¹⁹ aynı zamanda, Galloway’a göre, Michel Foucault’un formüle ettiği dönemleştirmeye, mutlak toplumlardan disiplin toplumuna geçişe tekabül eder. Disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçiş ise, bilgisayar ve sibernetik makinalara, yaygın ağlara (yani düğüm ve dağıtım merkezleri olmayan ve her bir birimin otonom ve bağlantıda olduğu sisteme) ve bürokrasiden protokol’a geçişe tekabül eder. Ancak, Galloway’e göre, İnternet’in, hem yatay hem de bu yatay mantığı tabakalaştıran dikey mantıkla örülmüş ikili doğasının (merkezileşen kontrol ve merkezsizleşen düzenleme) bir politik teknoloji olan protokolojik altyapısı, “yazılım-sanatı”, “açık kod faaliyetleri” ve “network politikası” gibi “karşı-protokol” pratiklerine de yol vermiştir.²⁰ Dolayısıyla tam da bu dijital mecra, günümüz toplumsal koşullarına yeni tür bir müdahalenin ve eleştirel sorgulamanın eklemlendiği bir alan olarak belirmektedir.

Üretim, Teknoloji ve Sanat Arasındaki Kökensel Bağın Yeni Tezahürleri

Sanat (İngilizce *art*), zanaata dayalı her türlü beceriyi ifade eden Latince *ars* ve Yunanca *techne* sözcüklerinden türetilmiştir. Arapça kökenli *sanat* sözcüğü de, *sanaat/ sınaat*, yani üretim için yapılan iş ve ustalık anlamına gelir²¹ ve üretim tarzıyla olan kökensel ilişkisinin izini taşır. Ancak, Antik Yunan ve Ortaçağ dâhil olmak üzere bu bağın en görünür olduğu alanlar (heykel, hatta resim- ki malzemesi nedeniyle ressamlar, eczacılarla aynı loncaya bağlıdırlar ve sonrasında fotoğraf), sanatlar hiyerarşisinde en altta yer alırlar ve tanınma süreçleri, örneğin zihin emeğine dayalı şiir ya da besteye kıyasla, daha sancılı olmuştur. Modernitede sanat, maddi üretim tarzı ile bağı kopararak, yaratılmamış bir yaratıcı imgesine bürünen sanatçının, yapılmış olarak görül-meyen “eserleri” ilhamla ürettiğine inanılan bir alan haline gelir ve “yapımın izleri silinmeye” çalışılır.²² Öte yandan, sanatın dönüştürücü potansiyeli, eğer varsa, tam da sanatın üretim tarzıyla olan bağlantı noktasında yatar.

Walter Ong'a göre, yazı teknolojisi, "insan bilincini en çok değiştiren tekil buluş"tur ve düşüncenin yapısını değiştirir.²³ Bir teknoloji olarak yazı, "olayların veya önerilen gerçeklerin soyut, dizimsel, sınıflandırıcı ve açıklayıcı bir çözümlemesini" mümkün kılar ve "kelimeleri görsel boyuta hapsederek", gözün, kulak ve söz üzerindeki egemenliğini ilan eder.²⁴ "Konuşma dilinden yazı diline geçiş, aslında sesteki görsel mekâna geçiş" demektir.²⁵ Sözlü belleğe dayanan sözlü kültürden, yazılı ve basılı kayda geçiş, edebi ve sanatsal üretimler için de önemli dönüşümleri beraberinde getirir. Edebi ve sanatsal üretimlerdeki dönüşümlerle bellek arasındaki ilişkiler, aynı zamanda sözlü kültürün dinamiklerinin kavranmasında önemli yeni kavrayışlara da götürür. Yaratıcı şairin dil kullanma yeteneklerini yücelten saptamalar, yerini, tekniklerle bellek arasındaki ilişkileri soruşturan analizlere bırakır. Örneğin, sözlü olarak oluşturulan Homeros'un şiirleri, sözlü belleğe dayanıyor olmasından kaynaklı olarak kolay hatırlamayı mümkün kılacak heksametrik dize ölçüsüne (bir uzun iki kısa heceden oluşan altı vuruşlu dize) bağımlıydı ve şair, dize ölçüsü tutturmak için sıfatlar uydurmak zorunda kalıyordu.²⁶ Ong, böyle bakıldığında aslında Homeros'un yoktan yaratan bir şair imajının bozulduğunu ve bir montaj işçisine dönüşüverdiğini söyler. Öte yandan, sese dayalı bellekten yazılı kayda geçiş, anlatı yerine, hatta bizatihi anlatıdan kaçınan, tipografik mekânı- kelimelerin sayfa yüzeyindeki tam yeri ve birbirleriyle olan ilişkisini- merkeze alan deneyleri mümkün kılmıştır (Ong bunun ilk örneklerinden birinin Stéphane Mallarmé'nin "*Un coup de dés*" ("Zar Atışı") şiiri olduğunu söyler).²⁷ Postmodernizmin başlangıcı olarak kabul edilen Dadaizm de tam da yazının bir teknoloji oluşuna yönelik bir farkındalığa dayanan montaj ve kolaj deneyleriyle uğraşmıştır; ki bu, ancak yazılı ve basılı teknolojilerin varlığında mümkün olmuştur. Dijital belleğe²⁸ ve *Hiperlinguistik* olana, aynı zamanda kendisi de bir makina ve icranın (eylemin) kendisi olan yeni tür bir dile, yani kod'a (Kittler'in ifadesiyle "postmodern Babil Kulesi"²⁹), dayalı ve mecrası siberuzam olan şimdiki sanatsal pratikler ise info-tech, info-politika ve bio-politika kesişimselliğinde yeni bir tür deneyi ortaya çıkarmaktadır.³⁰

Mecrayı (*medium*) merkeze alan kuramcılarının yaklaşımları, teknolojik determinizmle eleştirilseler de, insan algısı ve bilincin yapısı ile teknoloji arasındaki bağı soruşturmak açısından önemlidir. Harold Innis, mecraları, "*zamanı uzatan*" ve "*mekanı uzatan*" olarak ikiye ayırarak, toplumsal düzen tipleri ile mecra tipleri arasında bir korelasyon kurar. İlkinin tek mümkün mecra olduğu geleneksel toplumlarda, enformasyonu saklamanın yolunun zamana karşı oldukça dayanıklı ama taşınabilir olmayan kil ya da taş mecrasına kaydedildiğini, bu toplumlarda bilginin "ebedi hakikat" olarak görüldüğünü

ve hiyerarşik kurumsal biçimlerin egemen olduğunu söyler.³¹ Modern toplumlarda ise temel mecra, uzaklığın zamansal değil mekânsal olduğu “uzakta edim” dir. Bu ikinci mecra ise bilginin zamansız ve tarih dışı bir hakikat olarak görülmediği modern topluma özgü ticari ve yönetsel yapılarla ilişkilendirilir. Dijital bellek ise insanın ne’liğini ve kimliğini sorgulamaya götüren sonuçlara götürmüştür. Dijital kültürle birlikte, tüm duyuları ve bedeni çoğaltan dijital metinsellik ile beraber, beden ve makinalar arasındaki sınırların kalktığını ve insan bedeninin ve zihninin teknolojiyle dönüştüğünü tartışan *postinsan* kavramsallaştırmaları başlamıştır.³²

Marshall McLuhan ise yazılı kelimenin, modern toplumun temeli olan düşününsel, tekil rasyonel modern insanı mümkün kıldığını iddia eder.³³ Basım teknolojileri, bireyin duyu ve yetilerini dönüştürür ve söz ile eylem arasında bir ayrım ortaya çıkarır. Duyular arasındaki önceki dengeyi bozarak, içine katılmadığı hayatı bir sahne üzerine düşünür gibi düşünen gözü egemen kılar.

Öte yandan, Jonathan Crary, görme makinalarının ve güneşe saatlerce bakarak görsel deneyler yaparken görme yetilerini sakatlayan Sir David Brewster, Joseph Plateau ve Gustav Fechner gibi bilim adamlarının dışarıdaki herhangi bir referanstan arındırılmış öznel görme deneylerinin, algıyı değiştirdiğini ve egemen görme normlarından sapan soyut görme deneylerinin bir mecrası olan modernist görsel sanatların, tüketim kapitalizmini mümkün kılan bir görme rejimini ve yeni iktidar aygıtlarının inşası için hayati bir kırılmayı oluşturduğunu söyler.³⁴ 17. ve 18. yüzyılların geometrik optiğinden, 19. yüzyılda fizyolojik optiğe geçiş, aynı zamanda, görmenin, *Camera Obscura*’nın bedensiz ilişkiler ağından çıkartılması ve yeniden insan bedeninin içine yerleştirilmesi süreciydi. *Camera Obscura*, özneliği bastırırken, *Stereoskop*, optik deneyimin radikal bir biçimde soyutlanmasına ve ‘öznel görme’ modeline dayanmaktaydı ve bu anlamda kitlesel görsel kültürde ‘gerçekçi’ etkiler üretmek için çok yaygın olarak kullanılan araçların ilk örneğiydi. Crary, fotoğrafın ya da dijital teknolojilerin yarattığı kırılmadan çok daha temel bir kırılmanın, bu nedenle, 19. yüzyılda, *Camera Obscura*’dan *Stereoskop*’a geçişte yaşandığını vurgulayarak, yeni görme tekniklerinin gelişiminin, öznenin disipline sokulması ve hâkim kurumsal iktidarın gereklerine göre biçimlenmesi sürecinin bir parçası olduğunu söylüyor:

İncelediğim 19. yy.’a ait optik aygıtlarda, en az panoptikonda olduğu kadar, bedenlerin uzamda düzenlenmesi, etkinliğin düzene sokulması, bireysel bedenlerin kullanılması söz konusuydu ve böylece gözlemci, katı bir biçimde tanımlanan

görsel tüketim sistemleri içinde kodlanmış ve normalleştirilmiş oluyordu. Bunlar, dikkatin yönetilmesi, homojenliğin ve göçebelik karşıtı uygulamaların dayatılmasına yönelik olarak, 'bireyin siyasal bir kuvvet olarak indirgendiği bölmelerin ve hücrelerin' kullanılmasıyla gözlemciyi sabitleyen ve yalıtan tekniklerdi. Kitle kültürünün örgütlenmesi, toplumsal pratiğin önemsiz ya da üstyapısal bir alanında gerçekleşmiş değildir; tamamen Foucault'nun işaret ettiği aynı dönüşümler içinde yaşanmıştır.³⁵

Öte yandan, kültürel ve sanatsal pratikler bağlamında, teknolojiyle kurulan ilişki, eşitsizliklerle, toplumsal bölünme ve iktidar mücadeleleriyle işaretlenmiştir. Pierre Bourdieu'nün 1960'larda meşruluk için mücadele eden yarı-tanınmış bir alan olarak fotoğrafçılık üzerine gerçekleştirdiği çalışma, teknolojiye atfedilen anlamın ve işlevin, toplumsal grupların yapı ve değerlerine, bu grupların toplumsal yapıdaki konumuna ve diğer grup ve pratiklerle farklılaşma stratejilerine göre nasıl değiştiğini ortaya koymuştur.³⁶ Neyin fotoğraflanabilir olduğu, neyin sanat, neyin sadece gerçekliğin bir kaydı olduğu, dünyanın ve teknolojinin nasıl algılandığıyla bağlantılıdır. Bourdieu bu doğrultuda popüler estetik ve ethos ile estetik pratikler arasındaki temel bölünmeyi ortaya koyduktan sonra, ikincisi içerisindeki ayrımların sınıfsal kökenlerini gözler önüne serer. Popüler estetik ve ethos, fotoğrafı dünyanın "gerçek temsili" olarak görüp, fotoğrafa, fayda ve toplumsal işlevler (ailenin yaşamının ve aile tarihinin kutlanması ve ölümsüzleştirilmesi gibi) üzerinden anlam yüklerken, bu normdan sapan sanatsal pratikler bu bağı koparır.³⁷ Sanatsal pratikler ise yine iki farklı estetik ve değerler sistemiyle bölünürler: Kendilerini teknolojiyle olan bağdan uzaklaştırarak yücenin estetiği çerçevesinde pratiği meşrulaştıran orta ve üst sınıf fotoğrafçılık kulüpleri ve teknolojinin izlerini silmek yerine fotoğrafın teknik boyutunu öne çıkaran işçi sınıfının oluşturduğu kulüpler.³⁸ Teknolojiyi, yani fotoğrafçılığın makinaya ve kol emeğine dayanan boyutunu (örneğin, laboratuvar kısmını) öne çıkaranlarla, "bakış"ı yücelten ve yücenin estetiğine sığınan ve resim sanatını model alanlar arasındaki ayrım, tesadüfi bir ayrım değildir fakat sınıf farklılıklarının bir tezahürüdür. Bu durum, 1960'lar bağlamında, teknoloji ve sanat arasındaki paradoksun, kol emeğiyle süreklilik içinde görülen teknolojinin otomatizmi ile saf akıl/bakış ve esine dayanan yaratı arasındaki mücadele alanında nasıl ortaya çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Dijital koşullarda, teknolojiyle işlevselliği temelinde ilişki kuran popüler ethos'tan, kapitalizmin teknolojiyle işlerliğe ve mülkiyete dayalı araçsal ilişkisinden ve yücenin estetiğinden kopan, maddi olmayan artı değeri üreten zekânın teknolojiyle yeni ilişkilene biçimleri, yeni mecra sanatı alanında ortaya çıkmaktadır.

Dijital Yeni Mecra Sanatı

Pramod Nayar, mobil telefonların, desktoptardaki görsellerin, Web üzerinden yayınlanan müziğin, Web telefonlarının ve SMS formatındaki metinlerin oluşturduğu yeni görsellik, işitsellik ve taktikselliklerin bir noktada birleştiği bir siberkültürel dönemeci deneyimlediğimizi söylüyor.³⁹ Yeni mecra sanatını ise, her kullanıcının bir üretici-sanatçı olduğu ve tür sınırlarını kaldıran total bir dil deneyimi içerisinde oyun, akışkanlık, rastlantısallık ve süreksizlik içeren hipermetin (ya da *digitextuality*) temelinde üretilen bir pratik olarak tanımlıyor.⁴⁰ Bu pratik, “seyirciyi”, “voyörden katılımcıya”; metni ise “gösteriden çevre oluşturma” dönüştürüyor.⁴¹ Artık sanal (*virtual*), somutun karşıtı olan soyutluk olarak değil, fakat gerçek etkilere ve dönüşümlere yönelik işleyen bir potansiyellik içeren “soyut-ama-gerçek” (*abstract-but-real*) olan olarak tanımlanmaya başlanmaktadır.⁴² Bu kullanım, kelimenin etimolojisiyle de haklılaştırılmaktadır. Gerçekten de “*virtual*” (sanal) kelimesi, her ne kadar 1959 yılında, bilgisayar bağlamında “fiziksel olarak var olmayan fakat yazılım tarafından beliren” anlamıyla tasdik edilse de, kelimenin etimolojisi, kelimenin 15. yüzyıl ortalarından itibaren, “özde ya da etkide var olan ve belirli bir etki üretmeye muktedir” anlamıyla kullanıldığını göstermektedir.⁴³ Kökene dönerek yapılan bu yeniden tanımlama, siberkültürlerin ve sibermekanın, “hardware” (elektronik)-“software” (yazılım, programlar)-“wetware” (insan) (Manuel Castells’in terminolojisini çağırırsak teknik, kullanıcı ve ekonomik) coğrafyalarının eklenmesinden ortaya çıkan bir ortam ve uzam olduğu ve ara yüzün de bir gerçek kültürel göstergeler sistemi olduğuna işaret eder.

Timothy Allen Jackson, dijital çağda, toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel olarak var kalmanın hayati yollarından birinin, henüz egemen bir estetik model oluşturmamış olan yeni mecraların akışkanlığını, icat yoluyla avantaja çevirmek ve sanatı, ideolojiler içinde kopuşlar yaratarak tam da iş dünyasını ve onun yarattığı sefaleti güzelleştirmekten ziyade imha edecek bir teknik imkân olarak görmek olduğunu söylüyor.⁴⁴ Estetiğin, dünyayı nasıl bildiğimizi ve duyuşsal analiz dolayısıyla anlamı nasıl eklemlediğimizi soruşturan bir felsefe kolu olduğuna işaret eden Jackson, ismindense fiile benzeyen dinamik yeni mecraların, yeni deneyim tipleri ve sanat üretme ve tüketme biçimleri sağlayarak teknolojinin anlamını müzakere edecek yeni meydan okumalar sunduğunu ifade ediyor.⁴⁵ Yeni mecralar, tıpkı hava durumu gibi gerçek, dinamik ekolojik sistemimizin bir parçasıdır; etkisi bakımından sanal olmaktan çok uzaktır; doğası itibarıyla estetikdir. Bu yüzden de yeni estetik konumların rolünün, yeni medya teknolojilerinin, toplumsalı nasıl analog hayattan dijital

hayata dönüştürdüğünü, zaman ve mekânla kurulan önceki ilişki ve gerçeklik tanımlarıyla yaşanan kopuşu sorgulamak olduğunu belirtiyor. Jackson'a göre, imparatorluk-inşası için en son karasal hudutu cisimleştiren yeni mecralar, aynı zamanda sanatsal pratikler yoluyla egemen kültürün dokusunda "yıkıcılık" alanları yaratacaktır.

Galloway, durum betimlemesinin ötesine geçerek, yeni mecra sanatını, kontrol toplumunun politik teknolojisine politik bir müdahale olarak okur. Galloway'e göre İnternet'in altında yatan protokoller, fiziksel medyayı düzenledikleri, kültürel oluşumları yonttukları ve politik kontrol uyguladıkları için nötr değillerdir. Teknik her zaman politiktir ve *bilgisayar ağı'nın (network)* mimarisi politikadır.⁴⁶ Bu nedenle bu ağ içerisindeki her sanatsal pratik, ta başından politik olanla angaje olmalıdır.

Galloway, protokolojik mecra olarak kavramsallaştırdığı dijital teknolojilerin ve İnternet'in devrimci eleştirisinin, biçimsel niteliklerinin bir eleştirisi olduğunu söyleyerek, baskıcı olmayan bir biçimin ve özgürleşmiş bir mecra'nın bu tür pratiklerden çıkacağını iddia eder.⁴⁷ *Hacking* ve taktiksel medya⁴⁸ türü tekno-alkültürler, bu tür protokolojik pratiklerin ilk biçimleridir. Taktiksel medya, Galloway'e göre, teknolojiyi reddeden değil ama onu hipertropi durumuna itiren, bizatihi kontrol toplumunda akışları kontrol eden, netuzamı yönlendiren, ilişkileri kodlayan ve yaşam biçimlerini birbirine bağlayan bir kod dili olan *Protokol* içerisinde işleyen teknolojinin politik kullanımına dayalı tekno-direnıştır.⁴⁹ Bu direniş, protokolojik ve mülkiyete dayalı kontrol süreçlerindeki zaafı sömürür ve protokolü bir heykel gibi yontarak "gerçek arzulara" daha uygun hale getirmeye çalışır. Örneğin, *hackerlar* ve virüsler, mutasyonlar, çökmeler ve viral kodlarla protokol içerisinde negatif alanlar yaratırken, siberfeminizm (ilk siberfeminist manifesto 1997'de kendilerini *VNS Matrix* olarak adlandıran bir grup sanatçı tarafından uluslararası bir çağdaş sanatlar sergisinde duyurulmuştur), patriyarkanın ve onun teknolojik anlamdaşı olarak gördükleri mülkiyetin zayıflatılması için, kadın bedeni ve makina arasındaki temel maddi bir aradalığı öne çıkararak, sistemde kısa süreli hatalar yaratır ve protokolü rahatsız etmeyi amaçlar.⁵⁰

Yeni mecra sanatı, İnternet sanatını önceleyen modern bilgisayar teknolojilerine meydan okuyan iki temel gücün, *hacking* ve taktiksel medyanın, mümkün kıldığı spesifik bir politik bağlamda ortaya çıkar.⁵¹ *Hacking*, bütün enformasyona özgürlük talebi, bürokratik kontrole ve polis, eğitim, aile gibi kurumlara karşı bir reddiye içeren liberter bir duruşu içerirken, taktiksel medya, ilerici sol siyaset ile harekete geçer. Net sanatı ise, kavramsal bir sanat

olarak, İnternet'in protokollerinin görünmez uzamıyla oynar; sistemdeki hataları keşfeder ve kullanır; yazılım teknolojileriyle ilgilenerek yaratıcı pratikler ortaya çıkarır. Galloway, yeni medya sanatını iki döneme ayırır: 1995-1999 yılları arasında ortaya çıkan "network sanatı" ve 2000 sonrasında ortaya çıkan "yazılım sanatı".⁵² Network sanatı, İnternet'in kavramsal kullanımına dayanır ve network teknolojilerinin sınırlılıklarını ve hatalarını keşfe çıkar. Bazı önemli örnekleri, İnternet tarayıcılarının gizil yapısını görünür kılarak baş aşağı çeviren *The Web Stalker*⁵³; harfleri görsel imajlar olarak kullanarak, metinle görsel imajların bilgisayara yüklenme süreleri arasındaki farkı ve böylelikle protokolün kendisini bir sanat projesine dönüştüren *Will-n-Testament*;⁵⁴ ve TEXT RAIN'dir.⁵⁵ Galloway'in ikinci aşama olarak konumlandığı Yazılım (*Software*) sanatı ise, şirketlerin para kazanma pratiklerini kültür alanında estetize etme pratiklerine karşı, bu para kazanma pratiklerinin şirketlerin kendi alanında estetize edilmesine dayalı bir tür protesto olarak ortaya çıkar. Sembolik doğuşu, İsviçreli sanatçı Etoy'un, çoklu kullanıcı bir oyun platformu olan *Toywar*⁵⁶ adında bir yazılım yaratarak, *eToys Inc'in NASDAQ* hisselerinde %50'nin üzerinde bir düşüş yaratması sonucunda kendisine açılan davayı kazandığı 25 Ocak 2000 tarihidir. Bu eylem, 4.5 milyar dolar değerinde tarihin en pahalı sanat performansı olarak anılır. Bu pratiğin sonraki örnekleri ise *eBay* sanatı ve *auctionizm*dir.

Yeni mecra sanatı alanındaki denemeler ve dijital estetik alanındaki tartışmalar, teknoloji ve sanat/kültür arasındaki kadim bağı ki bu bağ yücenin estetiğine olan inanca ve "yaratılmamış yaratıcı olarak sanatçı" imgesine dayalı modern dönemin pratiklerinde silinmeye ve görünmezleştirilmeye çalışılmıştır, tekrar görünür kılmıştır. Teknoloji, öncelikle üretim ve rasyonelleşmeyle beraber, minimum girdi/maksimum çıktı rasyonelitesine eklenmiştir. Fakat deneysel sanatsal ve estetik alan, teknolojiyle sistemin normundan sapmak amacıyla angaje olmuştur. Sanat ve mecrası arasındaki ilişkiyi tekrar görünür kılan ve politik yeni imkânlar yaratan bu uğraşı, popüler ethos'un pragmatizmden ve faydacılığandan da mesafelenerek, kapitalizmin çevrimine ve bilimin temsilci epistemolojisine bir meydan okumayı içermektedir.

DeneySEL Şiir, Elektronik Edebiyat ve "Dijital'in Po(e)litikası"

Stéphane Mallarmé'nin şiirlerinin başlangıç noktası olarak kabul edildiği modern deneysel şiir, başta Fransa'daki Lettrist ve Almanya ve Brezilya'daki Somut şiir hareketleri gelmek üzere, Dada deneyleri, İtalya'daki ve Rusya'daki fütürizm hareketi, Britanya'daki Vorticist grup ve e. e. cummings ve Bob Brown gibi Anglo-Amerikan sanatçılarınun pratiklerinden oluşur.⁵⁷ Politik ve

estetik kaygılarla mobilize olan bu hareketlerin bazıları, 1920 ve 1930'lardaki milliyetçilik hareketlerine bağlandılarsa da birçoğu, ütopyan dönüşümler ve muhalif yıkıcılık peşine düştüler. Bu deneyleri birleştiren temel kaygı, dilin fizikselliğini öne çıkarmak, dilin görsel niteliklerinin manipülasyonu ve teknolojik ortamlarla deneylerdi. Kenneth Goldsmith, görsel ve dijital şiirin temel kaynaklarından olan Somut şiir hareketinin⁵⁸ tarihini, 1960'lardaki *Helvetica* yazı karakteri üzerinde dönen ideoloji savaşları bağlamında okur.⁵⁹ 1970'lerde, toplumsal, politik ve teknolojik nedenlerle *Helvetica*'dan kopan ve 20. yüzyılın ikinci yarısının gizli tarihine gömülü olan Somut şiir hareketinin ütopyadan distopyaya uzanan tarihi, kültürel üretim süreçlerinde meydana gelen daha geniş dönüşümlere paralel olarak ilerler. Bu yazı karakterinin hem estetik hem politik olarak reddedilmesi, *Helvetica*'nın, Soğuk Savaş'tan miras ikiliklerin, endüstriyel-militer kötülüklerin bir cisimleşmesi ve muhafazakâr (erkek) insanın temsili olarak görülmesinden ve tek boyutlu hatlarının, günün darmadağınık dünyasına uygun olmadığı düşüncesinden kaynaklanıyordu. Noigandres grubu ve Augusto de Campos gibi öncülerin etrafında şekillenen Brezilya'daki hareket, Somut şiir deneylerinin en etkili akımı olarak görülür. Bu hareket, örneğini, 20. yüzyılın reklam sloganlarında, logo ile işaretlerinde bulduğu evrensel bir resim dili ve toplumun kentsel-endüstriyel çevresine müdahale edebilecek yeni hissiyat biçimleri yaratma ütopyasının peşine düşmüştü.⁶⁰ Bu hareket, İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz, İspanya, Macaristan, Kanada, ABD ve Japonya'dan benzer dertlerle yola çıkan şairlerle de birleşerek uluslararası bir harekete dönüştü. Brezilya'daki 1964 askeri darbesi ve sonrasında uzun yıllar sürecek olan totalitaryanizm dönemi, bu politik ve ütopyan deneyleri sekteye uğrattıysa da, modernizmden kopan, de Campos'un "post-ütopyan" olarak nitelediği, yeni deneyler ortaya çıktı.⁶¹ Kanada ve İngiltere'de ortaya çıkan 2. somut şiir dalgası, 1950 ve 1960'ların modernizmden ilham alan ilk evresinden koparak, "daktilonun gürültüsünü" nün peşine düştü ve şiir yazımında makinanın varlığını görünür kılmaya çalışan "kirli somut" hareketine evrildi.⁶² Burjuva şiiri olmayan bir şiirin peşine düşen bu şairler, teksir ve fotokopi makinalarının, daktilonun isli kirinin peşine düştüler ve doğrusal olmayan, okunaksız şiirler aradılar. 1968 hareketiyle, somut şiir, kâğıt yüzeyini terk edip sokağa çıktı ve sitüasyonizmden ilham alan grafitiler olarak kent duvarlarını işgal etti.

Derek Beaulieu, evrensel bir dil peşinde reklam dilinden etkilenen modern somut şiirin aksine, çağdaş somut şiirin, sloganlaştırma ve reklamcılığın evrensel dilinden uzak durduğunu belirterek, "yazı biriminin demontaj ve yeniden montajıyla dilin kapitalist değer üretimini kırmaya çalıştığını" söy-

ler.⁶³ Böylece, çağdaş somut şiirin politikliğinin birinci ekseni, okurun anlam arayışını kesintiye uğratarak, anlamlandırmaya müdahale etmesinde ve “bir an için dilin kapitalist yapısını kesintiye uğratması” çerçevesinde ekleniyor. Buna göre, alfabe, kapitalist hegemonyanın boyunduruğu altındadır ve “kapitalizm sözlüğü açtığınızda başlar.” Dille kopuş, bu anlamda, politik ve ekonomik olana karşı çalışır. Makinanın, niyet edilmemiş, sistem tarafından belirlenmemiş ve ekonomik kullanımına karşı konumlanan amaçlarla şiire eklenmesi⁶⁴ dijitalin politikasının ikinci ekseni olarak ortaya çıkıyor.

Böylelikle, politika, teknoloji ve estetiğin kesişimselliğinde Somut şiir, Goldsmith’in deyimiyle, “dijital bir zümrüd-ü anka kuşu” olarak 21. yüzyılda post-dijital somut şiir olarak yeniden yükselişe geçti.⁶⁵ Web’in yardımıyla, bu arayışlar uluslararası hareketler olarak ortaya çıktılar. Dijital teknolojilerin ve İnternet’in kodlanmış dile dayalı doğası, Web’in dili ile ağ, dilin çok-boyutluluğunun ve mecrasını merkeze alarak şiirin ne’liğinin peşine düşen ve kendilerini ütopyan ideolojik bir savaşın içinde mevzileyen Somut şiir için, hayal edilemez yeni imkânlar sunuyor. Philadelpho Menezes, 20. yüzyılda ortaya çıkan deneysel şiiri, yazının krizi ve göstergelerarasılığın meydan okuması bağlamına yerleştirerek, ihlal ve yabancılaşma arayışında olan ilk dönem teknolojik evrenin ve avangart hareketin devrimci ütopyasının yerini, ikinci dijital teknolojik evrenin aldığını ve çoklu göstergelerle yeni bir tür ilişkiye girme süreci anlamına gelen bu evrenin, dünyanın yeniden bulunuşu ve dönüşümünü ifade eden çoğulütopya (*pluritopia*) tarafından destekleneceğini öne sürüyor.⁶⁶

Frank Cormerias, “dibilimsel dönemeç”ten sonra, mekanize yeniden üretim teknolojilerinden farklılaşarak kitle iletişim çağını dönüştüren dijital yaratım teknolojileriyle yeni bir “teknolojik dönemeç”e girdiğimizi söylüyor.⁶⁷ Cormerias’a göre, bu durum, “denetime ve estetik koşullanmaya adanmış aygıtların” çağında, “yapılış ve davranış bilgisinin yeni biçimlerinin” ve “makinasal dışsallaştırmanın dijital evresinde gizil olarak içerilen yeni varoluş kipliklerinin” ortaya çıkışı uğruna verilecek bir savaşı zorunlu kılıyor. Sanatın, teknik dolayısıyla bir nesne üretim pratiği olduğunu unutturan, sanat ve tekniği birbirinden ayırıştırıran Batı geleneğine gömülü ikili karşıtlıkları sorgulama imkanı veren *techné*’nin bu geri dönüşü, yapma ve söyleme arasında kurulan geleneksel ilişkiyi tersyüz eden ve önceki avangart hareketlerin sorunsallarını yerinden eden bir dijital po(e)litika ortaya çıkarıyor. Aynı zamanda, bu po(e)litika, Batı’da teknobilimsel rasyonalitenin içinde inşa edilegelen teknolojiyi, yeniden sorgulama imkânı veriyor. Bu imkân, dile ve bilime indir-

genen üretimi, bu dayatmalardan kurtarma ve yapmanın statüsünü, poetika / teknik, metin / sayı, sanat / bilim, özne / nesne, yapı / ilişki arasında kurulan eski ikiliklerde gedik açan “dijital nesnenin nesnelliği” bağlamında düşünme imkânıdır. Unutulmuş bir tarih olarak “*Poitein*” (yani, yapmak, üretmek, iş dolayısıyla gerçekleştirmek) kökünden gelen şiir (“*poiema*”) ve şair (“*poietes*”), dijitalin poetikası (yani dijitalin yapımı) ile “kendini ifade edebilen bir yapma” eyleminin mecrası olur; “imal etmenin, algının, alımlamanın ve bilişin, ifade malzemesinin (gösterge, ses, metin) dijital kodlanmasıyla ilintili yeni düzenleri” üzerine düşünmeyi mümkün kılar. Yazılımları ve teknik formatları harekete geçiren bu yapım, sanatı toplumsal pratiklere yaklaştıran açık, katılımlı bir yapıdır. Cormerias’a göre, “şiirin kendisi kültür endüstrisinden silinirken”, bu yeni dönemeç, “poetikayı” öne çıkarır. Dijitalin bu poetikası, politiktir çünkü “duyarlılığı biçimlendirmeyi ve imgeleme yön verici şemalar önermeyi amaçlayan estetik savaşın bağlamında konuşlanır ve harekete geçer. Bu estetik savaşa, duyarlılığın savaş bilimi [polemoloji] (tinlerin savaşının psikolojik ve toplumsal olarak incelenmesi) eşlik eder. Po(e)litika, politik olanın ve sanatın alanının genişlemesi” bağlamında konumlanır.

Foucault, 18. yüzyıla kadar “bir toplumsal grubun içinde dolaşmayı hedeflemiş olan sözün destekçisinden başka bir şey” olmayan yazının, 19. yüzyıldan itibaren “salt kendisi için”, “her tüketimden, her okurdan, her zevk ve yarardan bağımsız olarak” var olmaya başladığını ve “yazının bu dikey ve neredeyse aktarılamaz faaliyeti”nin, “bir anlamda dikey duran bir dil ve her türlü değişim değerini yitirdiği için artık aktarılabilir olmayan söz” olan deliliğin dengi olduğunu yazar.⁶⁸ Bu “dolaşımçı olmayan edebiyatın”, “başka yerde imkânsız olan ihlalin mümkün olduğu bir kurum halini” aldığını söyler.⁶⁹ Foucault’un bahsettiği edebiyat, yine de, “duyularla ve geçicinin, sıradışının, trajiğin, acının, korkunun, dokunmanın, melankolikliğin atmosferiyle”⁷⁰ bağlantılı bir öznelliğe dayanıyordu. Bu öznelliğin yerini, yeni medyanın, dijital teknolojilerin, siberetik ve enformasyon dünyasının “fraktal öznesi” almaktadır.⁷¹ Elektronik edebiyat, doğal dillerin, İnternet dilinin, senaryo yazımının ve programlama dillerinin birleştiği, görsel, hareketli ve dokunsal yapıları ve navigasyon deneyimlerini içeren genişletilmiş bir metinselliğe dayanan, melez bir metindir. Kinetik e-şiir versiyonunda ise metin, “döngü moduna giren zaman-serisi temelli kelimefilm, bitişiklikler ve ayrılmalar, benzerlikler ve benzeşmezlikler, gerilimler ve boşalmalar gerektiren çeşitli poetik dizimler”den ve yatay ile dikey hareketlerin zamansal düzenlenmesinden oluşur.⁷² Okuyucu, “*mouse okuma*” ile kelimeler üstüne tıklayan, bağlantı açan ve bilgisayar programını aktif hale getiren bir metin kullanıcıdır. Bu öznel-

lik, doğrusal değil, zıplamalı bir okumayla, kelimeleri 3-boyutlu nesnelere biçiminde görerek, dokunarak ve yakınlaştırarak, multimedya tasarısı nesnelere dinleyerek, metnin olumsuzluğuna katılır.

Katherine Hayles, çeşitli yazılımların ve navigasyon sistemlerinin, edebi ve sanatsal pratiklere içerildiği, dijitalin dilini konuşan ve “makinanın derinlikleri”ne inmeyi amaçlayan ikinci jenerasyon hiper metinlerin, teknolojinin biçim ve işleve gömülü varsayımlarını tersyüz ederek ifşa ettiğini söyler. Hayles’e göre nasıl ki her toplumsal dönem, olmakta olanı anlamaya çalışan bir edebiyata yol veriyse, elektronik edebiyat da, *postinsanlık* durumumuzu kavrama çabalarının edebi bir ifadesidir.⁷³ Öte yandan, Goef Huth, insanın kendi ürettiği teknolojinin ve özellikle de onu kullanarak yaratma imkânı veren dijital teknolojilerin, insana sadece bir parçası olduğu doğadan daha yakın olduğunu söyleyerek, okuyucudan gelen tepkilere izin veren dijital teknolojileri, “hem insan, hem de teknolojik olandan yaratılmış organizmalar olan (cyborg)” insanın daha insani olmasına, daha kendi olmasına yardım edebilecek bir imkân olarak görüyor.⁷⁴

Özet olarak, hemen hepsi deneysel edebiyat ve dijital üretimle iştigal olan sanatçıların içeriden eleştirileri bağlamında ilerletilen bu tartışma, sanat ve dijital teknolojilerin karşılaşmasında politikanın dört temel eksen çerçevesinde eklemlendiğini gösteriyor: Teknolojinin niyet edilmeyen, kontrole ve artı-değer üretimine dayalı araçsal rasyonel kullanımından saparak teknolojiye dair sorgulamalara girişmek; kod olarak ortaya çıkan dil içerisinden yeni imkânlar yaratmak ve dolayısıyla belgeyle değil programla uğraşmak; *techne* ve sanatı ayıran, söylem ve bakma rejimlerini belirlemiş olan modern Batı geleneğinden koparak, tekniğin dönüşünün mümkün kıldığı sanat ve yapım arasındaki ilişkiyi yeniden keşfetme imkânını gidebildiği yere kadar itirmek ve son olarak analog hayattan dijital hayata geçişte *postinsan* durumunu ya da bizatihi insani olarak nitelene gelen şeyi yeniden keşfetmek ve ortaya çıkan yeni öznellikleri kavrama çabasına girişmek. Bu dört eksen kesen temel müdahale hattı ise, Cormerias’ın ifade ettiği gibi, bütün duyuları işe katma imkânı veren yeni mecra içerisinden duyarlılığı biçimlendirmek, imgeleme yön vermek ve Jackson’ın da ifade ettiği gibi hala akışkan halde olan yeni teknolojilerin anlamını müzakere etmektir.

Türkiye’de de, dijitalle yönelik soruşturmaların ve bu soruşturma içerisinden toplumsala müdahaleye dair yeni mevzilerin belirdiği temel mecralardan birinin yine şiir alanı olduğu söylenebilir. Türkiye edebiyatında, Nazım Hikmet,ERCÜMEND BEHZAD LAV ve İLHAN BERK gibi deneysel unsurlara şiirlerinde

yer veren şairlerin yanı sıra, Akgün Akova, Yüksel Pazarkaya ve Tarık Güner- sel gibi tekil somut şiir denemeleri yapan şairler ortaya çıksalar da⁷⁵ şiir ve mecra arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırarak bir poetika ortaya koymaya çalışan ilk kişi Hüseyin Cöntürk'tür.⁷⁶ 2000 sonrasında, Türkiye'de, Cöntürk'ü yerel öncüleri kabul eden, İnternet'i temel mecra olarak alarak, teknolojiye dair so- ruşturmalara girişen hareketin *Zinhar / Poetikars* çevresi⁷⁷ olduğu söylenebilir.

Hareketin kurucu ismi Serkan Işın, yazının cismaniliğinin kanıtı ola- rak gördüğü İnternet'i, "dilin bir teknoloji olarak geldiği nokta"yı gösteren ve "dilin kendisinin kendi kendisi için var olabildiği ve bu yüzden şiir ile benzerlikler" taşıyan tek mecra olarak işaretler.⁷⁸ İnternet, "yazı teknolojisinin en yüksek yeridir, henüz yıkılmamış bir babil: e-babildir." Bir parça kod ile ağa geçici hasar verebileceğiniz kadar "cismani, gerçek ve somuttur." Sözlüğe takılıp kalmaktansa, "göstergenin kendi boyutlarını katladığı yeni bir mecra olarak İnternet'i şiir için sınamak" gereklidir.⁷⁹

Bu hareket, bilgisayarın, hayatın her alanına girdiği toplumsal koşul- larda, herhangi bir işletim sisteminin, Türkçe ile çalışılabilecek herhangi bir bilgisayarın, yazılım sistemlerinin, tarayıcı ya da fotokopi makinalarının, bil- gisayar hata mesajlarının ve kazalarının, edebiyatta yerini alması gerektiği iddiasıyla yola çıkmıştır.⁸⁰ Alfabeyle, tarayıcılarla, yazılımlarla ve İnternet'le şiir yapımı öne çıkar. Modern edebiyat ve sanatların teknolojiyle kurdukları ilişkiden kopuşun bir göstergesi olarak "eser" terimini ret ederek, "iş" olarak adlandırmayı tercih ettikleri şiirler⁸¹ ile görsel ve dijital şiirle ilgili çeviriler yayınladı. Bu hareket, sözel/edebi şiirin, "bizi habire inşa edip sonrasında da yapı-bozumuna tabi tutan" yeni toplumsal koşulların görsel/metinsel kültürel araçlarına tepki vermeye artık muktedir olmadığını ileri sürerek, 21. yüzyılın kodlanmış yaşamlarına karşı, bu kodları yapı-bozumuna uğratacak görselleştirme ve metinselleştirme denemelerine girişir. Şiiri, şehir yaşamınca empoze edilen kodlara müdahaleler yoluyla anti-kod üretmesi gereken bir mekanizma olarak anlar.⁸² Işın, sitüasyonist bir başlıkla yazdığı bir yazısında, görsel şiiri, "endüstriyel yazma tekniklerinin etkilerinden kurtulmaya çalış- mak"; tüketim kültürüne karşı "reklamı, cıngılı yapılamayacak hallerimizin şiiri"ni yazmak; "okurun, bakanın, gösterge ile metnin derinliklerindeki bir zaman içinde ödüllendirilmesine karşı çıkılması"; ve "harfleri, daktiloyu, mü- rekkebi, bilgisayarı, dizeleri, bu kelimeleri başka indirgenecek şeyleri kalma- yana kadar elemek, elemek ve unufak etmek" olarak açıklar.⁸³

Daha önce herhangi bir teknolojik aygıtla deneye girişmediğini id- dia ettikleri Türkiye'deki şiire karşı bir meydan okuma olarak da ortaya

çıkan bu hareket, “deney yaptıkları bağlamı kurmayan”, “bir zamanlar denenmiş çalışmaları Türkçeye tercüme etmekten başka bir şey yapmayan”, “Türkiye’deki gelenekle şiir-içi hesaplaşmaya girişmeyen” ve “sahicilik inşa etmesi gereken”⁸⁴ bir hareket olarak görülmüştür. Ana mecra olarak İnternet’i seçmiş olması da ayrı bir eleştiri hattıdır.⁸⁵ Şiir alanındaki ana akım polemiklerde, “teknoloji sevicilik” ve görsellikle şiirin yozlaştırılması iddiası üzerinden reaksiyoner tepkiler alsalar da, değişen koşulların ve teknolojik dönüşümlerin şiiri dönüştürdüğüünün bir işareti ve “medyanın ve iletişim aygıtlarının dayatmasına karşı bir şair saldırısı” olarak da olumlanmıştır.⁸⁶ Bu hareket, başat kozun sembolik sermaye olduğu alan mücadelelerinden nasibini almıştır.⁸⁷ Bu harekete verilen tepkinin temelinde yatan teknofobi, ironik bir şekilde hem muhafazakâr sağda hem de sol cemahta, Batı kapitalizmine ve emperyalizmine bir direniş olarak tezahür etmektedir. Ama direniş, teknolojinin yekten reddi midir yoksa ona müdahale yollarını aramak ve anlamını müzakere etme çabasına girişmek midir?

Sonuç

Bu makale, belirlemekte olan dijital sanat pratikleri bağlamında, yeni muhalefet ve müdahale biçimlerini tartışmaya açmayı amaçlamıştır. Bu yeni direniş biçimleri, sisteme karşı örgütlü bir hareket olarak değil ama postfordist kontrol toplumu koşullarında, kod etrafında yapılanan iktidar pratik ve süreçlerine, dijital kapitalizmin mecrası olan yeni teknolojik biçimlere, sistemin ilişkilene biçimlerinin dışına çıkarak müdahil olmaya çalışan hareketler olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim tarzlarıyla görece özerk kültürel üretim alanı arasındaki karşılıklı ilişkiler, ağ toplumu olarak örgütlenmiş geç kapitalist koşullarda yeni biçimler almıştır. Bu biçimler, yeni toplumsal koşulların kültürel alanda kendini nasıl meşrulaştırdığı ve yeniden ürettiği sorunsalının ötesine geçerek, şimdiye ve geleceğe nasıl müdahil olunabileceğine dair olumsal bir pratik olarak kendini konumlandıran yeni mevzilerin nasıl üretilmekte olduğunu da ortaya koymaktadır. Son olarak, Dijital kapitalizmin metropollerinde ortaya çıkan bu yeni konumlanmalara paralel bir şekilde, Türkiye’deki kültürel üretim alanında belirlemekte olan ve alan içindeki eski konumlarla mücadele halinde olan yeni hareketlerin nüvelerini görmek de mümkün hale gelmiştir.

Notlar

- 1 1970'ler, farklı kavramsallaştırmalardan ve yaklaşımlardan hareket etseler de pek çok farklı analizde postmodernitenin miladı olarak kabul edilir. Örneğin, Charles Jencks postmoderniteye geçişin sembolik tarihini St. Louis'deki Pruitt-Igoe toplu konut bloklarının dinamitle havaya uçurulma tarihi olan 1972, saat 15.32 olarak vermiştir. 1970'ler, aynı zamanda İtalya'daki İşçicilik Hareketi'nin (*Operaismo*) mücadelesinin ve "emek-zamanının azalması ile teknik bilgi ve toplumsallaşmış zekânın uygulanması yoluyla üretimin dönüşümü" arzusunun postfordizmin ortaya çıkışına götüren dinamikler yaratmasının tarihidir (Sylvère Lotringer, "Önsöz: Biz Çokluğuz," Çokluğun Grameri içinde (İstanbul: Otonom, 2005), 8). ABD'nin 1971'de Bretton Woods Anlaşması'ndan çekilişi ve 1970'lerdeki aşırı birikim krizi de David Harvey açısından postmodern durumu ortaya çıkaran ekonomi-politik dönem noktalarıdır (David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran (İstanbul: Metis, 1997). Jean-François Lyotard ise 1979'da postmodern durumu ilan etmiştir (Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. Ahmet Çiğdem (İstanbul: Ara, 1990).
- 2 Alexander R. Galloway, *Protocol: How Control Exists After Decentralization* (Cambridge: MIT Press, 2004), 29, 200; Pramod K. Nayar, *An Introduction to New Media and Cybercultures* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010), 26.
- 3 Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür*, 1. Cilt, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).
- 4 Daniel Schiller, *Digital Capitalism: Networking the Global Market System* (Cambridge, MA: MIT press, 1999).
- 5 Allison Cavanagh, *Sociology in the Age of the Internet* (Maidenhead: McGraw Hill/Open University Press, 2007), 38, 40, 161.
- 6 Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001); Paolo Virno, *Çokluğun Grameri*, çev. Volkan Kocagül ve Münevver Çelik (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2013).
- 7 Eugene Thacker, "Foreword: Protocol is as Protocol Does," *Protocol: How Control Exists After Decentralization* içinde, Allison Cavanagh (Cambridge: MIT Press, 2004), xviii.
- 8 Gilles Deleuze, *Foucault*, çev. Sean Hand (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986), 35; aktaran Galloway, *Protokol*, 3, 22.
- 9 Thacker, "Foreword," xvi.
- 10 Gilles Deleuze, "Postscript on the Societies of Control," *October* 59 (1992): 5.
- 11 Deleuze, "Postscript," 6.
- 12 Ergin Bulut ve Ayhan Ayteş, "Giriş: Dijital Emek, Dijital Kültür," *Toplum ve Bilim* 135 (2015): 4-5; Utku Özmakas, "İnsan Sermayesinin Kaynağı: Maddi Olmayan Emek," *Toplum ve Bilim* 135 (2015): 15; Ergin Bulut, "Cyber-Proletariat Üzerine Nick Dyer-Witthof ile Söyleşi," *Toplum ve Bilim* 135 (2015): 161.
- 13 Özmakas, "İnsan," 25.

- 14 Andrea Langlois ve Frédéric Dubois, der., *Otonom Medya: Direnişi ve Muhalefeti Canlandırarak*, çev. Gülüm Şener (İstanbul: Kafka Yayınevi, 2015).
- 15 Deleuze, "Postscript," 6.
- 16 Jean-François Lyotard, *Postmodern*, 43.
- 17 Galloway, *Protokol*, 16-17.
- 18 Galloway, *Protocol*, 13, 16.
- 19 Friedrich A. Kittler, *Discourse Networks, 1800/1900*, (Stanford: Stanford University Press, 1990), 369.; aktaran Galloway, *Protocol*, 18, 22-23.
- 20 Thacker, "Foreword," xvi.
- 21 Larry Shiner, *Sanatın İcadı: Bir Kültür Tarihi*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 23. Her ne kadar günümüzde, üretimle ve toplumsal bağlamıyla sürekliliği koparılmış ve "tinsel" alana daraltılmış olsa da sanata dair kelimelerin kökleri, bu hafızayı saklı tutmaktadır. *Text* kelimesinin kökü "dokumak" fiilinden gelir (Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis, 1991), 26). Kabyle dilinde şiirin isimlerinden biri *asefru* (çoğulu: isefra) tahılı ayırtmak anlamına gelen *fru* fiil kökünden gelir ve ozan, "karıştırılan şeyleri ayıran, müphem şeylere ışık tutan" ve "oyunun kuralı ile oynayarak oyunun hakikatini açığa çıkarma" ayrıcalığına sahip olarak görülür (Mouloud Mammeri ve Pierre Bourdieu, "Dialogue on Oral Poetry," çev. Richard Nice ve Loïc Wacquant, *Ethnography* 5, (4) (2004): 511-512.
- 22 Theodore W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Ahmet Doğukan ve Orhan Koçak (İstanbul: Metis, 2005), 234.
- 23 Ong, *Sözlü*, 20, 97.
- 24 Ong, *Sözlü*, 21, 44.
- 25 Ong, *Sözlü*, 140.
- 26 Ong, *Sözlü*, 33-35.
- 27 Ong, *Sözlü*, 153.
- 28 Vilém Flusser, "On Memory: Electronic or Otherwise," *Leonardo* 23, (4) (1990): 397-399.
- 29 Friedrich Kittler, "There Is No Software," *Electronic Culture* içinde, der. Timothy Druckrey (New York: Aperture, 1996), 332; aktaran Galloway, *Protocol*, 166.
- 30 Galloway, *Protocol*, 165-169.
- 31 Cavanagh, *Sociology*, 143.
- 32 Dijital kültürle birlikte cinselliğin dönüşümü ve kadın temsillerine dair feminist eleştiriler için bkz., Claudia Springer, *Elektronik Eros*, çev. Hakan Güneş (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998).
- 33 Cavanagh, *Sociology*, 144.

- 34 Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite*, çev. Elif Daldeniz (İstanbul: Metis, 2004).
- 35 Crary, *Gözlemcinin*, 31.
- 36 Pierre Bourdieu, vd., *Photography: A Middle-Brow Art*, çev. Shaun Whiteside (California: Stanford University Press, 1990), 8.
- 37 Bourdieu, *Photography*, 77.
- 38 Bourdieu, *Photography*, 104-105.
- 39 Nayar, *An Introduction*, 50.
- 40 Bu tartışmada, insanın neliğini sorgulayan, bedenın sınırlarını ve kategorilerini yeniden tanımlayan genomic sanatları, biomedya ve post-insan sanatını dışarda bırakıyorum.
- 41 Glen Creeber, "Digital Theory: Theorizing New Media," *Digital Cultures: Understanding New Media* içinde, der. Glen Creeber ve Martin Royston (Maidenhead: Open University Press, 2009).
- 42 Thacker, "Foreword," xiv. Ayrıca bkz., Nayar, *An Introduction*, 57.
- 43 "Virtual," erişim tarihi 23 Mart 2016, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=virtual.
- 44 Timothy Allen Jackson, "Towards a New Media Aesthetic," *Reading Digital Culture* içinde, der. David Trend (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2001), 352.
- 45 Jackson, "Towards," 348-349.
- 46 Galloway, *Protocol*, 245.
- 47 Galloway, *Protocol*, 209.
- 48 Taktiksel medyaya bir örnek olarak, reklam göstergelerinin, şirketlerin kar elde etme stratejilerini veya iktidar baskısını afişe etmek amacıyla parodi yoluyla politik olarak yeniden işlenmesi, "kültür sinyali boğma" (*culture jamming*) anlamına gelen *subvertisement* olarak adlandırılan (Nayar, *An Introduction*, 34) işler için bkz., "Adbusters," erişim tarihi 26 Mart 2016, <http://adbusters.org/>.
- 49 Galloway, *Protocol*, 176.
- 50 Galloway, *Protocol*, 190.
- 51 Galloway, *Protocol*, 213.
- 52 Galloway, *Protocol*, 219.
- 53 Galloway, *Protocol*, 218; "The Web Stalker," V2, erişim tarihi 26 Mart 2016, <http://v2.nl/archive/works/the-web-stalker>.
- 54 Galloway, *Protocol*, 224; "Will-n-Testament," *Teleportacia*, erişim tarihi 26 Mart 2016, <http://will.teleportacia.org/>.
- 55 Nayar, *An Introduction*, 53; Camille Utterback ve Romy Achituv, "Text Rain," *Camilleutter-*

- back, 1999, erişim tarihi 26.03.2016, <http://camilleutterback.com/projects/text-rain/>.
- 56 "Toywar," *Etoy*, erişim tarihi 26 Mart 2016, <http://toywar.etoy.com/>.
- 57 Johanna Drucker, "Visual Poetics: An International View," *boundary 2* 26, (1), 1999: 100.
- 58 Klaus Peter Dencker, Somut şiir kavramının ortaya çıkışını şöyle anlatıyor: "Somut şiir kavramı, İsveçli sanatçı Öyvind Fahlström'ün 1953'te yazdığı bir manifestoda ortaya çıktı. Eugen Gomringer, 1954'te yazdığı "Dizeden Düzenlemeye" isimli manifestoda kavramı kullanmaksızın somut şiiri tanımlamış ve tasvir etmiştir. Kavramı ilk kullanışı ise 1956'da Brezilyalı Noigandres grubu temsilcileriyle Ulm Üniversitesi'nde görüştüğünden sonradır (Klaus Peter Dencker, "Elektronik Geleceğe Bir Bakışla Somut Şiirden Görsel Şiire," çev. Gözde Karabalık, *Karagöz* 5, (2008): 28).
- 59 *Helvetica* belgeseli hakkında, erişim tarihi 18 Nisan 2016, <http://www.imdb.com/title/tt0847817/>.
- 60 Kenneth Goldsmith, "Make It New: Post Digital Concrete Poetry in the 21st Century," *The New Concrete: Visual Poetry in the 21st Century* içinde, der. Victoria Bean ve Chris McCabe (Londra: Hayward Publishing, 2015), 11.
- 61 Goldsmith, "Make," 12.
- 62 Goldsmith, "Make," 12.
- 63 Derek Beaulieu, "Sözcüklerden Sonra Sonsöz: Somut Şiire Doğru Notlar," çev. Suzan Sarı, *Poetikhars* (blog), 18 Mart 2007, erişim tarihi 19 Nisan 2016, <http://poetikhars.com/webblog/bibliobot/sozcuklerden-sonra-sonsoz-somut-siire-dogru-notlar>.
- 64 Örneğin, daha erken dönemde Darren Wershler, "photoyıkım" ("photodestroy") olarak adlandırdığı bir teknikle, dijital medya ortamında, bir yaranın kapanması sürecinde oluşan izlerin peşine düştü (Drucker, "Visual," 102). Diğer daha erken dönem deneylerin bir envateri için bkz., Drucker, "Visual."
- 65 Goldsmith, "Make," 10.
- 66 Philadelpho Menezes, "Göstergelerarası Şiir: Kültürün Teknolojikleşmesinde Görsel ve Sesssel Şiir," çev. Suzan Sarı, *Poetikhars* (blog), 16 Mart 2007, erişim tarihi 18 Nisan 2016, <http://www.poetikhars.com/webblog/bibliobot/gostergelerarasi-siir>.
- 67 Franck Cormerais, "Dijitalin Poetikası," çev. Zeynep Cansu Başeren, *Poetikhars* (blog), 26 Temmuz 2010, erişim tarihi 18 Nisan 2016, <http://www.poetikhars.com/dijitalin-poetikasi>.
- 68 Michel Foucault, "Delilik, Edebiyat, Toplum," *Sonsuza Giden Dil (Seçme Yazılar 6)* içinde, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 271.
- 69 Foucault, "Delilik," 275.
- 70 Janez Strehovec, "Döngü Olarak Metin/ Dijital Şiir Üzerine," çev. Gökçen Ertuğrul, *Zaman Çuvalı* (blog), 22 Mart 2014, erişim tarihi 28 Mart 2016, <https://zamancuvali.wordpress.com/2014/03/22/dongu-olarak-metin-dijital-siir-uzerine-2/>.
- 71 Strehovec, "Döngü,"

- 72 Strehovec, "Döngü,".
- 73 Katherine Hayles, "Deeper into the Machine: The Future of Electronic Literature," *Culture Machine* 5 (2003), erişim tarihi 28 Mart 2016, <http://culturemachine.net/index.php/cm/article/view/245/241>.
- 74 Geof Huth, "Şiir, Teknoloji, İnsanlık," çev. Deniz Tuncel, *Karağöz* 5 (2008): 16-17.
- 75 Bir değerlendirme için bkz., G. Gonca Gökalp-Alpaslan, "Türk Edebiyatında Somut (Görsel) Şiir," *Türkbilig* 10 (2005): 6-9; Gökhan Tunç, "Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir," *bilig* 73 (2015): 249-270.
- 76 Serkan Işın, *Tüğün*, (Ankara: Ebabil, 2007), 185.
- 77 *Zinhar.com*, Deniz Tuncel, Derya Vural, Barış Özgür, Özcan Türkmen, Tarık Günersel, Ali Ömer Akbulut, Evrim Önk, Şakir Özüdoğru, Aslı Serin'den oluşan kurucu kadrosuyla, 2003'te bir websitesi ve elektronik olarak yayınlanan bir dergi olarak ortaya çıktı. Suzan Sarı, Ayşegül Tözeren ve Zeynep Cansu Beşeren gibi isimler de bu oluşuma sonradan katılmıştır. İlk sayısı "MerkezKaç" başlığıyla yayınlanmıştır.
- 78 Işın, *Tüğün*, 186.
- 79 Işın, *Tüğün*, 185.
- 80 Işın, *Tüğün*, 5-6.
- 81 İşler için bkz., "zinharpost: görsel şiir türkiye'de görsel şiir (visual poetry in turkey)," *Zinharpost* (blog), erişim tarihi 28 Mart 2016, <http://www.zinharpost.blogspot.com/>.
- 82 "Guidebook for Visual Poetry," *Poetikhars* (blog), 17 Mart 2007, erişim tarihi 28 Mart 2016, <http://www.poetikhars.com/webblog/telebeing/guidebook-visual-poetry>.
- 83 Serkan Işın, "Semi-yotik Gerilla Savaşı: Görsel Şiir," *Yasakmeyve* 28 (2007): 42-43.
- 84 Bu eleştiriler için bkz., Enis Akın, "Şiirimizin Serüveninde Son 30 Yıl," *Karağöz* 5 (2008): 45.
- 85 Bu tür eleştiriler için bkz., Ali Görkem Userin, "Sözden Göze Evrilen Şiir," *Karağöz* 3 (2008): 51-52.
- 86 Evren Kuçlu, "Şiirin Tüğünü," *Karağöz* 3 (2008): 54-55.
- 87 Bu dönemin edebi mücadeleleri bağlamında yazılan bir yazı için bkz., Gökçen Ertuğrul, "İmkan Olarak Görsel Şiir: Başlangıç Düşünceleri," *Yasakmeyve* 28 (2007): 35-41.

İnternet Protokolü Televizyon (IPTV) Hizmetinin Yaygınlaşma(ma) Nedenleri: Dünya'da ve Türkiye'de Oyuncuların Çözümlemesi

İbrahim Çalışır

ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı

ibrahim.calisir@gmail.com

Öz

Telekomünikasyon ve televizyon teknolojilerindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin yöndeşmesi sonucu ortaya çıkan İnternet Protokolü Televizyonu (IPTV) sistemi, geleceğin teknolojisi olarak önerilmektedir. Ancak geçmişte, geleceğin teknolojisi olarak sunulan birçok teknolojinin tarihin tozlu raflarına kaldırılmış olması IPTV sistemine de kuşku ile yaklaşılmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, bu soru işaretleri çerçevesinde ilk olarak IPTV sisteminin yapısı ortaya konulmakta ve diğer yayıncılık sistemleri ile karşılaştırması yapılmaktadır. Ardından, bu yapıda rol alan telekomünikasyon, televizyon ve düzenleme alanlarındaki aktörler incelenmektedir. Son olarak, bu aktörlerin dünyada ve Türkiye'de IPTV sistemindeki etkileri incelenerek, IPTV'nin yayılmasını etkileyen faktörler ortaya çıkarılmaktadır. Bu bilgiler ışığında, IPTV sisteminin sunulduğu gibi geleceğinin teknolojisi olduğu iddialarının tartışmalı bulunduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: IPTV, sayısal yayıncılık, telekomünikasyon hizmet endüstrisi, düzenleme, yeniliğin yayılması

.....

Makale geliş tarihi: 30.07.2015 · Makale kabul tarihi: 18.10.2015

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(1) · bahar/spring: 31-51

Reasons For Internet Protocol Television (IPTV) Service's (In)ability to Diffuse: An Analysis of Actors in the World and Turkey

İbrahim Çalışır

METU Computer Center

ibrahim.calisir@gmail.com

Abstract

Internet Protocol Television (IPTV) system, which emerged from the developments in the telecommunications and television technology and the convergence of these, is anticipated as a technology of the future. The fact that many technologies of the past presented as the future of technology passed into the dusty pages of history created suspicion towards IPTV system. Firstly, within the framework of these questions, the structure of IPTV system is defined and its comparison to the other publishing systems is made in this study. Then, the actors that are involved in the telecommunications, television and regulatory fields are examined. Finally, by the examination of the effects of these actors in IPTV system, the factors affecting the diffusion of IPTV in the world and in Turkey are revealed. In the light of this information, it is set forth the claims that presented IPTV as the technology of future are controversial.

Keywords: IPTV, digital broadcasting, telecommunication service industry, regulation, diffusion of innovation

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(1) · bahar/spring: 31-51

IPTV, televizyon ve telekomünikasyon alanlarının yöndeşmesi sonucu ortaya çıkan bir hizmet olarak birçok vaatte bulunmaktadır. Bu vaatlerin bir kısmı tüketicilere, bir kısmı yayıncılara, içerik üreticilerine ve reklam verenlere ve bir kısmı da telekomünikasyon operatörlerine yöneliktir. Tüketicilere etki-leşim, yayıncılara bazı düzenlemelerden muaf bir ortam, içerik üreticilerine daha sıkı telif hakkı koruması, reklam verenlere içeriği izleyen tüketicinin net bilinmesi, telekomünikasyon operatörlerine kârlılıklarını artıracak yeni bir mecra olarak vaatlerde bulunmaktadır. Bir diğer beklenti, IPTV sisteminin geleceğin televizyon sistemi olmasıdır.

Oysa tarihsel olarak bakıldığında, çeşitli iletişim teknolojileri geleceğin teknolojisi olarak sunulmuş ama bu teknolojilerin hiç doğmadıkları ya da doğduktan kısa bir süre sonra beklenildiği kadar yayılmadığı görülmüştür. Bu durumun tipik örneklerinden bir tanesi, 1970'li yıllarda standartları tamamlanan Birleşik Hizmetler Sayısal Ağı (Integrated Services Digital Network – ISDN - BHSA) olarak gösterilebilir. BHSA, bilgi toplumunun temeli olarak sunulmuştur fakat standartları geliştirildikten ve her türlü mühendislik tasarımı üzerinde milyarlarca dolar harcandıktan sonra BHSA beklendiği kadar yayılmamıştır.

Bu çalışmada, yeni iletişim teknolojilerinden İnternet ile geleneksel medya araçlarından televizyonun yöndeşmesi sonucu ortaya çıkan geleceğin teknolojisi olarak sunulan ve birçok vaadi beraberinde getiren IPTV'nin, oluşum sürecindeki etkin aktörler, hizmetin sunulduğu ülkelerdeki yayılma süreci, yerel ve uluslararası kuruluşların düzenlemeleri ve bunların karşılıklı etkileşimi çerçevesinde ele alınarak "rafa kaldırılacak" teknolojilerden biri olup olmadığına yanıt aranmıştır.

IPTV'nin Özellikleri

IP tabanlı ağ sistemi üzerinde profesyonel içeriklerle etkileşimli yayıncılığın yapılmasını sağlayan sistemlerden birisi de IPTV'dir. ITU'nun (International Telecommunication Union – Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) odak grup çalışması sonucunda IP üzerinden televizyon yayıncılığı, IPTV, gerekli seviyede servis kalitesi/deneyim kalitesi (Quality of Service/Quality of Experience - QoS/QoE), güvenlik, etkileşim ve güvenilirlik sağlayacak şekilde yönetilen IP tabanlı ağlar üzerinden televizyon/video/ses/yazı/grafik/veri dağıtımının sağlandığı çoklu ortam hizmetleri olarak tanımlanmıştır.¹

Bu tanımda çok dikkat çeken ilk nokta dağıtımı yapılacağı belirtilen içeriklerden veri büyüklüğü olarak en büyük boyutlarından birisinin televizyon içeriği olmasıdır. Bu dağıtımın, yaygın olarak kullanılan televizyon cihazlarında izlenilecek kalite² ve diğer televizyon içeriği dağıtım sistemleri kullanım deneyimi ile benzer seviyede olması gerektiği belirtilmektedir. IPTV sisteminde telekomünikasyon operatörü tarafından yönetilen ağ cihazlarında, IPTV içeriğini ileten ağ paketlerinin önceliklendirilmesi ve multicast teknolojisinin kullanımı ile hem kalite garantisini hem de deneyim kalitesini sunabilmektedir.

İzleyicinin evinde ise modem cihazı üzerinden, IPTV hizmeti set üstü cihaza ve oradan televizyona, VoIP (Voice over IP – IP üzerinden ses) hizmeti telefona, İnternet hizmeti de bilgisayar ve akıllı cihazlara dağıtılmaktadır. IPTV sisteminde, sadece izlenilmek istenilen içerik set-üstü cihazına ulaştırılmaktadır. Bu durum, izleyicinin net olarak hangi içeriği izlediğinin bilinebilmesine ve buna bağlı olarak etkileşimli bir yapının kurulabilmesine olanak sağlamaktadır.

Etkileşimli televizyon yayıncılığı fikri neredeyse ilk yayıncılık denemelerinden beri akıllardadır. Etkileşimli yayıncılık pazarının, sektördeki ve sektör dışındaki aktörleri etkileyen yönlerini Feijoo ve arkadaşları³ aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Son kullanıcının içeriğe müdahale edebilmesini dahi sağlayabilen üst düzey etkileşim ve içeriğin kişiselleştirilme olasılığı
- Yeni operatörler / içerik üreticileri için düşük ilk yatırım maliyeti
- Yeni hizmetlerin sunulmasının ve eski servislerle birleştirilmesinin kolaylığı
- Belirli bir tüketiciye erişime imkân veren yeni reklam modelinin mümkün kılınması

Etkileşimli yayıncılığın bu özelliklerinin hayata geçebilmesi için bazı teknolojik ilerlemelerin olması gerekmiştir ve üç temel teknolojik ilerleme günümüzde bu özellikleri olanaklı kılmıştır. Birincisi içerik sayısallaştırma süreçleri, ikincisi IP tabanlı teknolojilerin gelişimi, üçüncüsü ise uygun kullanıcı terminallerinin ve platformlarının varlığıdır.⁴

Rand Europe⁵, IPTV sisteminin kendisinden önce kullanılması tasarlanan ve başarısız olan etkileşimli sistemlerden farklarını ise şu şekilde tanımlamıştır:

- “Kapalı sistem”⁶ yaklaşımı ile telif hakları konusunda sorunları çözmektedir.⁷
- Yerel ağda içerik iletimi yaparak hem maliyet hem de kalite sorununu çözmektedir.
- TV yayınına ek olarak, telefon ve İnternet hizmetleri de sunarak “üçlü oyun” ismi verilen paketi sağlamaktadır.
- Bilgisayar yerine set üstü cihazı ile yayını tüketiciye aktararak “multicast” teknolojisini kullanabilmekte ve geniş ekranda kaliteli görüntü imkânı sağlamaktadır.

IPTV’yi sektördeki aktörler ve tüketicileri için “çekici kılan” unsurları Ganley⁸ aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Sanal kanallar sayesinde durdurma ve geri alma imkânının olması, etkileşimli programların izlenilebilmesini sağlamaktadır.
- Kapsamlı ve kaliteli istek üzerine erişilebilen video (Video on Demand – VoD) arşivi sunmaktadır.
- Hassas bir şekilde, nasıl ve ne zaman, hangi abone tarafından içeriğin izlendiği bilinmektedir.

IPTV sisteminin bu olanakları sunabilmesi, bilişim ve iletişim teknolojileri (BİT), telekomünikasyon, medya ve elektronik sektörlerinin yöndeşmesi sonucu mümkün olmaktadır.⁹

IPTV teknolojik olarak incelendiğinde televizyon ve telekomünikasyon alanındaki gelişmelerin yöndeşmesinin sonucudur. Siyah-beyaz televizyondan renkli televizyona geçiş, analog renkli televizyon yayıncılığının yüksek çözünürlüklü (*high definition* - HD) ve sayısal yayına dönüşümü televizyon yayıncılığındaki önemli teknolojik değişimlerdir. Diğer taraftan telekomünikasyonda 56Kb modem tabanlı bakır kablolama üzerinden aktarılan İnternet erişiminden Gigabit düzeylerinden fiber tabanlı geniş bant İnternet erişimine geçiş yaşanmıştır. Teknolojik gelişim açısından bakıldığında bu iki ortamdaki gelişmeler (birisinin sayısal ortamda aktarılmaya uygun içerik sağlayabilmesi, diğerinin ise bu içeriği aktarabilecek ortamı sağlayabilmesi) IPTV sisteminin teknolojik altyapısını sağlamıştır.

IPTV'nin geleneksel yayıncılık sistemleri olan karasal, uydu ve kablo televizyon yayıncılığı ile karşılaştırıldığında ayrıldığı yönler; servis kalitesi, etkileşim, kanal iletimi, içerik akışı, izleyici kontrolüdür.¹⁰ Karasal, kablo ve uydu yayıncılığında verilebilen tüm içerik izleyiciye doğrudan iletilirken, IPTV'de sadece izleyici tarafından istenilen içerik iletilmektedir. İzleyicinin sisteme bağlanması karasal yayıncılıkta kontrolsüz olarak gerçekleşirken, kablo ve uydu yayıncılığında sınırlı kontrol söz konusudur. IPTV yayınında ise, sıkı anlamda izleyici kontrolü bulunmakta ve sayısal hakların yönetimi sistemi kullanılmaktadır. (Digital Right Managment – DRM) sistemi vardır.

Tablo 1. IPTV ile Karasal Yayıncılık arasındaki farklar

	IPTV	Karasal Yayıncılık	Kablo TV	Uydu TV
Servis kalitesi	Garanti edilmiş (QoS/QoE)	Garanti edilmemiş	Garanti edilmemiş	Garanti edilmiş
Etkileşim	Tam etkileşim	Etkileşim yok	Sınırlı etkileşim	Hiç/sınırlı etkileşim
İçerik akışı	Sadece izlenmekte olan kanalı yayınlıyor	Tüm kanalları her zaman yayınlıyor	Tüm kanalları her zaman yayınlıyor	Tüm kanalları her zaman yayınlıyor
İzleyici kontrolü	Yönetilen DRM, fatura vs.	Kontrolsüz	Sınırlı kontrollü	Sınırlı kontrollü

Kaynak: Julien Maisonneuve, vd., "An Overview of IPTV Standards Development", *IEEE Transactions on Broadcasting*, no.55 (2) (2009): 315-316.

Diğer yandan, IP tabanlı sistemler içinde IPTV'nin yanı sıra, Akıllı Cihazlar ve IPVoD sistemleri dikkat çekici düzeyde öne çıkmaktadır. Akıllı cihazlar, diğer IP tabanlı sistemlerden farklı olarak geleneksel sistemler ile birlikte de çalışmaktadır. Akıllı televizyonlarda, bir taraftan IP tabanlı sistem sayesinde İnternet üzerinden kendi portallarının sağladığı VoD, izle öde gibi IP tabanlı televizyon yayıncılığı tarafından yeni olarak sunulan sistemlerle çok sayıda içeriğe ulaşılması sağlanırken, bir taraftan da tüketiciye geleneksel sistemlere entegre olarak o sistemlerdeki içeriğe erişim şansı sunulmaktadır. Bunlara ek olarak, İnternet dünyasının sağladığı web, video izleme siteleri, bankacılık işlemleri, alışveriş ortamları, gazete portalları gibi içeriklere de ulaşılmasını sağlamaktadır.

IPTV sisteminin var olabilmesi için görsel işitsel sayısal içerik alanında ve ağ teknolojileri alanında gelişmelerin belirli bir seviyeye gelmesi gerekmektedir. Bu gereklilikler, IPTV sisteminin doğal aktörlerini de ortaya çıkarmaktadır. Televizyon sistemi içindeki aktörler ve telekomünikasyon operatörleri, IPTV sistemindeki en önemli aktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanların kurallarını belirleyen düzenleme otoritelerinin de IPTV sisteminin şekillenmesindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

IPTV Sistemindeki Aktörler

IPTV sistemini etkileyen toplumsal gruplar incelendiğinde üç ana başlık ile karşılaşmaktadır; televizyon alanındaki aktörler; içerik üreticileri, yayıncılar, reklam verenler, cihaz üreticileri ve telekomünikasyon operatörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanların teknolojik çerçevesinin sınırlarını çizen düzenleme kurumları da IPTV alanına etki etmektedirler.

Televizyon sistemi içinde yer alan cihaz üreticileri, yayıncılar, içerik üreticileri ve reklamcılar birbirlerinden ayırık ve özerk aktörler değillerdir. Televizyon alanı incelendiğinde ABD'de cihaz üreticileri aynı zamanda yayıncılık ağlarıdır, yayıncılık ağları da aynı zamanda içerik üreticileridir. Bu iç içe geçmiş yapılanma, televizyonun gelişim sürecini de etkilemiş, siyah beyaz televizyondan renkli televizyona geçiş yıllarında RCA ile CBS arasındaki renkli televizyon standartların belirlenmesi konusunda yaşanan çekişmede net olarak ortaya çıkmıştır.¹¹

Renkli televizyona geçiş sırasında kabul gören yeni teknolojiye geçişte bir önceki teknolojinin desteklemesi, sayısal yayına ve yüksek çözünürlüklü televizyona (High Definition Television – HDTV) geçişte sektör aktörlerine avantaj sağlayacak ara çözümler kabul edilerek göz ardı edilmiştir.¹²

HDTV'ye geçişte diğer sorunlu nokta ise, ilk yıllarında ülkeler arası işbirliklerinin zaman içinde, seçilecek teknolojinin bir ülkeyi lider haline getirebileceği çekincesi sonucu sonlanmasıdır.¹³

Analog yayından sayısal yayına geçişte de, hem ABD'de hem de Avrupa'da firmaların kendi çıkarlarını öne çıkarma çabası sonucu tıkanıklık yaşanmış ve düzenleme otoritelerinin müdahaleleri ile genelde firmaların lehine olacak şekilde kararlar verilmesine neden olmuştur.¹⁴

Büyük kitleler tarafından ilgi çeken içeriklerin, televizyonda yayınlanması reklam gelirleri açısından önemlidir. Bir yandan da teknoloji geçişlerinde (siyah beyaz televizyondan renkli televizyona, sayısal yayıncılığa, HDTV'ye), ilgi çekici içeriklerin yayınlanması söz konusudur. Bu sayede kitlelerin yeni teknolojiye yönelmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu strateji tek başına yeni teknolojiye yönelimi sağlamamaktadır. Aynı zamanda, reklamcılar tarafından bu içeriklere yatırım yapılması ve yayıncıların yeni teknolojiyi destekleyen tavrını ilk yayılım yıllarında sürdürmesi gerekmektedir. Bu durumun en iyi örneği iki sene boyunca zarar etmesine karşın renkli televizyon yayını yapan NBC'de görülmektedir.¹⁵

Reklam verenler televizyon alanının lokomotifi durumundadır. Ancak hem teknolojik gelişmeler hem de sürekli olarak düzenlemelerde yapılan güncellemeler reklam verenleri sınırlandırmaktadır. Reklam verenler düzenlemeleri bir nebze de olsa atlatmak için düzenlemelerin etkinliklerinin hissedilmediği alanlara ya da televizyonda reklam kuşağının dışına taşarak gömülü reklamlara yönelmektedir. Reklamcılar içeriğe yönelmesinin bir diğer nedeni de belirli bir içeriğin içinden geçerek hedeflenen sosyo-demografik kesime ulaşma şansını elde etmesidir. Reklam verenler için izleyici hakkında edinilen bilginin artması, reklamın etkinliğinin de artması anlamına gelmektedir. Kişiye özel reklam anlayışının ortaya çıktığı İnternet ortamında etkin olan Google, Yahoo gibi firmaların gelirlerinin büyük bir kısmının reklamlara dayanmakta olduğu ve reklamcılar açısından bu firmaların potansiyelinin geleneksel kitle reklamcılığından daha fazla olmaya başladığı bilinmektedir. Bu şirketlerin reklam gelirlerindeki artışının nedeni, odaklanmış reklam hizmeti sağlayabilmeleridir. Pazarlama müdürleri üzerinde yapılan araştırmada, gelecekte odaklanmış reklamı tercih edecekleri ortaya çıkmıştır.¹⁶ IPTV sisteminde de diğer hedefe yönelik reklam imkânı sağlayan ortamlar gibi, tüketiciler hakkında kesin bilgi bulunmaktadır. İzleyicinin o anda ne izlediğinin bilinmesi, hatta o ana kadar izlenmiş olan içeriklerin bilinmesi, o izleyiciye özel reklamın karşısına çıkarılabilmesini vaat etmektedir.

IPTV alanında etkin olan diğer önemli aktör ise telekomünikasyon operatörleridir. Uzun yıllar devlet tarafından ya da tek bir şirket tarafından doğal tekel olarak telekomünikasyon hizmeti verilmiştir. 1990'larda rekabetin artmasının faydaları üzerine kurulan yaklaşım, tekellerin dağılması için düzenlemelerin yapılması ile sonuçlanmıştır. İlk başta ABD'de AT&T'nin bölünmesi, ardından da 1995'te kabul edilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) sonrasında bütün ülkelerden ABD'nin iç yasalarının ve kurallarının küresel düzeye aktarılmış halinin uygulamasının beklenir olması sonucu,¹⁷ dünya çapında doğal tekellerin ortadan kalkması durumu söz konusudur.

Bir yanda da, telekomünikasyon operatörlerinin sadece telefon hizmeti vermek gibi kısıtlı bir çerçeve içine sınırlı kalmayıp İnternet altyapısını sağlayıcısı rolünü de üstlenmesi, alt yapı yatırımı gereksinimlerini de arttırmıştır. 1990'ların sonlarında ortaya atılan BSAH miti sayesinde yüksek bant genişliği sağlanacağı savunuldu. Telekomünikasyon alt yapılarından sorumlu kurumlar da sayısal iletişime yatırım yaparak, o dönemdeki soğuk savaş şartlarında ABD'nin yönlendirmeleri ile bu teknolojiye yöneldiler. Ancak, BSAH ile ne son kullanıcıların ne de kurumsal kullanıcıların kullanımı için var olan telefon hatlarını kullanarak istenilen bant genişlikleri sağlanamadı. Soğuk savaşın bitişi ile önce dar bant BSAH'nin yayılacağı miti sonra da geniş bant BSAH'nin yayılacağı miti yok oldu.

Bakır kablo alt yapısını verimli kullanarak yüksek bant genişliği sağlayan ađ teknolojisi, sayısal abone hattı (Digital Subscriber Line – DSL) oldu. DSL'in yapısı yıllar içinde gelişerek kullanıcı ihtiyaçlarına uzun süre cevap verebildi, ancak zaman içinde İnternet üzerinden aktarılan içeriklerin boyutlarındaki artış, bakır kabloların fiber optik kablolarla değiştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu dönüşümde, düzenleme kuruluşlarının desteği söz konusu olmuştur.

Hem televizyon, hem de telekomünikasyon düzenlemeleri yıllarca sektöre özel olarak yapılmıştı. Telekomünikasyon alanındaki düzenlemeler, GATT anlaşması sonrasında, rekabeti destekleme yönünde olmuştur. Bu çerçevede, yerel ağın paylaşma açılması (YAPA) düzenlemesi, sektöre yeni girecek olan aktörlerin hakim durumdaki eski doğal tekel olan firma tarafından yok edilmemesi için yapılmaktadır. Bu düzenlemelere ek olarak birçok ülkede geniş bant hizmetinin son kullanıcıya ulaştırılması için de firmalara destek veren düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

Televizyon alanındaki düzenlemeler incelendiğinde, zaman içinde dayanak noktalarından spektrum sınırlılığı, tek taraflı kontrol gibi bazılarının

günümüzde geçerliliğini kaybettiği ve yeniden düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Avrupa’da ve ABD’de, düzenleme kurumları bu durumu dikkate alarak televizyon içeriğinin değil, görsel işitsel içeriğin düzenlenmesi yoluna gitmişlerdir. Ancak yapılan bu düzenlemeler, medya yoğunlaşması ve çoğulculuk alanlarını dikkate almamaktadır.

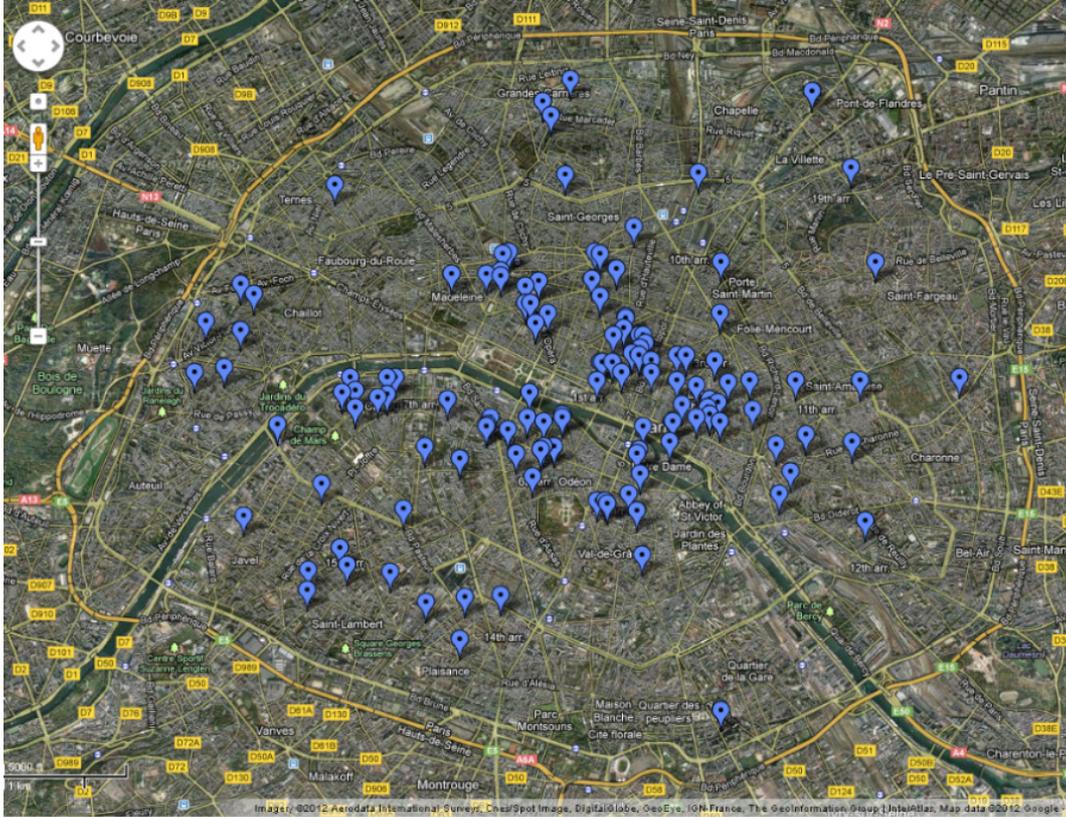
Dünya’da IPTV Hizmetinde Oyuncuların Çözülmesi

IPTV sisteminin yayılımını etkileyen faktörler incelendiğinde, olumlu ve olumsuz etkenler ortaya çıkmaktadır. Olumlu etkenlerin başında IPTV ile ilişkisi olmayan düzenlemeler gelmektedir. İkinci sırada sayısal yayıncılık sistemlerinden birisinin ya da birden fazlasının ilgili coğrafyada faaliyet göstermemesi yer almaktadır.¹⁸ Bu etkenlere ek olarak, geniş bant internet bağlantısı için gerekli olan alt yapının kritik kitlenin üzerinde IPTV abonesine ulaşmış olması; spor müsabakaları, sinema filmi ya da dizi gibi ilgi çekebilecek içeriklerin sadece IPTV platformunda sunulabilmesi; düzenleme otoritelerinin IPTV için gerekli olan alt yapıların oluşturulmasını desteklemesi olarak sıralanmaktadır.

IPTV sistemine özel düzenlemeler incelendiğinde, bir taraftan televizyon alanı ve bir taraftan da telekomünikasyon alanı öne çıkmaktadır. IPTV sisteminin yaygınlaştığı ülkelerde televizyon ve telekomünikasyon alanlarını düzenleyen erkin, tek bir kurumda toplandığını ya da telekomünikasyon ve televizyon düzenlemeleri için iki ayrı kurum olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ülke birlikleri ve ülkelerin televizyon ve telekomünikasyon alanındaki düzenlemeleri IPTV sisteminin yayılımında olumlu bir etkiye bulunmamaktadır.

Ancak, IPTV ile doğrudan ilişkili olmayan düzenlemeler yayılımını etkilemiştir. Fransa’da özellikle Paris’te IPTV abone sayısının bu kadar yüksek olmasının nedenlerinden birisi “mimari ve şehir planlama kurallarının” uydu anteni kurulumu konusunda kısıtlama getirmesidir.¹⁹ Şekil-1’de görüleceği üzere, şehir merkezinde tarihi eser olarak kabul edilen yapı yoğunluğu yüksektir.

Şekil 1. Paris'teki tarihi eser olarak kabul edilen yapıların konumları

Kaynak: Google Maps, Monuments near Paris, France- Google Maps (t.y.) erişim tarihi 30 Mart 2015.

Benzer şekilde, Kore'de apartmanların geniş bant erişimi için sertifikasyonu,²⁰ geniş bant yayılımını tetikleyen ama dolaylı yoldan IPTV sistemini de etkileyen bir düzenlemedir. İtalya'da IPTV'nin telekomünikasyon hizmeti olarak kabul edilmesi, televizyon alanında medya sahipliği konusundaki kurallara tabi olmamasını sağlamaktadır.²¹ Bu örneklerde görüldüğü gibi telekomünikasyon ve televizyon alanlarındaki düzenlemeler değil, diğer düzenlemeler IPTV sisteminin yayılımında etkin olmuştur. Ancak bu özel düzenlemeler (turizm ve kent görünümünün etkilenmemesi gibi) yayılmayı sağlayacak güçte değildir.

Diğer yandan, IPTV sisteminde kitlelerin ilgisini çeken içeriklerin yayınlanması konusunda iyi örneklerden birisi, British Telecom'un 2013/2014 sezonundan 2015/2016 sezonuna kadar İngiltere Premier Lig maçlarının bir kısmının²² ve Rugby Birliği Maçları'nın 2012/2013 sezonundan itibaren üç sezon boyunca yıllık 32 maçın²³ yayın haklarını almasıdır. Ancak bu durum, Burbridge'in²⁴ IPTV hizmet sağlayıcılarının etkileşimsiz, geleneksel ama çekici olan içeriklere yönelimini gösterdiğine dair yorumunu da desteklemektedir.

Olumsuz etkenler, IPTV operatörlerinin sadece IPTV sisteminde bulunabilecek içerikleri kâr amacıyla İnternet tabanlı VoD ya da akıllı televizyon gibi ortamlardan da erişilebilir halde sunmaları, düzenleme otoritelerinin sıkı kuralları uygulaması, IPTV ortamına münhasır içerik sunulamaması, Netflix gibi İnternet altyapısı üzerinden görsel işitsel içerik sağlayan VoD firmalarının faaliyet gösteriyor olması şeklinde sıralanmaktadır.

IPVoD ile ilgili iyi örneklerden birisi, BBC tarafından farklı platformlarda yayınlanmış olan ve aynı zamanda YouTube'da da yayınlanan dizi bölümleridir.²⁵ İçeriklerin, sadece IPTV platformunda yayınlanması için bir yaklaşım düşünülmemekte, tam tersine çok sayıda platforma yaygınlaştırarak daha çok sayıda izleyiciye ulaşmak amaçlanmaktadır.

IPTV sistemini düzenleyen kurumlar, yayıncılık ile ilgili alanları diğer geleneksel yayıncılık sistemlerindeki düzenlemelerin aynısına maruz kalacak şekilde düzenlemektedirler. Bu düzenlemeler, görsel işitsel içeriğin yayınlanmasının genel olarak düzenlenmesi yönündedir. Ancak, bu düzenlemeler İnternet tabanlı olan web sitesi üzerinden aktarılan görsel işitsel içerikleri kapsamamaktadır.²⁶ Bu durum, IPTV sisteminin İnternet'teki daha esnek kurallar yerine, geleneksel yayıncılığın tabi olduğu içerik, reklam zamanları ve diğer birçok sınırın net çizildiği bir alanda faaliyet göstermesine izin vermektedir.

Çekici içerik elde etme konusunda VoD sistemlerinin rekabeti, geleneksel yayıncılık sistemleri kadar zorlu hale gelmiş durumdadır. 2013 yılından bu yana, iki adet Altın Küre ve dört adet de Emmy ödülü almış olan House of Cards dizisi²⁷ ABD'de sadece Netflix sisteminde yayınlanmaktadır.

Tablo 2. Dünya’da Aktörlerin IPTV ile ilgi beklentisi, etkisi ve isteklilik düzeyi

Aktör	IPTV’den Beklentisi	IPTV’ye Etkisi	İsteklilik düzeyi ve motivasyonu
Telekomünikasyon alanı			
Telekomünikasyon operatörü	Kar oranlarını artıracak bir alan olması	Yüksek etkisi var, özellikle standartların belirlenmesinde etkin rol oynamaktalar	Olumlu, düşen karlılık oranlarını artıracak bir alan olarak görüyorlar
Televizyon alanı			
Yayıncılar	Sıkı düzenlemelerin olmadığı bir platform olması	Diğer yayıncılık alanları ile farkı yok	Olumsuz, diğer yayıncılarla rekabet için katılmak zorunda olacakları bir alan olarak görüyorlar
İçerik üreticileri	Telif haklarının iyi korunduğu platform olması	Diğer yayıncılık alanları ile farkı yok	Tarafsız, ürettikleri içerikleri geleneksel içeriklerdir, IPTV özelinde bir içerik üretilmemektedir.
Reklamcılar	İnternet modeline uygun reklam yapabilmek	Diğer yayıncılık alanları ile farkı yok	Olumsuz, İnternet modelinde reklamcılık yapmak için başka platformlara yöneliyorlar
Cihaz üreticileri			
Televizyon ekran üreticileri	IPTV’nin gerekliliği olan geniş bant hizmetinin yaygınlaşması	Düşük etkisi var, standartlar konusunda az etki ettiler	Olumsuz, İnternet’e doğrudan bağlanan ekranlar üreterek kendi yayın platformlarını oluşturmaya başladılar
Set-üstü cihaz üreticileri	Birden çok platformda IPTV’nin yaygınlaşması	Yüksek etkisi var, özellikle standartların belirlenmesinde etkin rol oynadılar	Olumlu, her platform için ayrı cihaz satışı mümkün oluyor.
Ağ cihazı üreticileri	Birden çok platformda IPTV’nin yaygınlaşması	Yüksek etkisi var, özellikle standartların belirlenmesinde etkin rol oynadılar	Olumlu, platform sağlayıcılar, IPTV hizmeti verebilmek için ağ cihazlarını yenilemek zorunda
Devlet			
Düzenleme otoritesi	Kontrol edebileceği alan olması	Diğer yayıncılık alanları ile farkı yok	Tarafsız, kablolu televizyon sistemi ile aynı olarak görmekteler.
İkincil düzenleme otoriteleri	Yok	Yüksek etkisi var	Tarafsız, İnternet tabanlı teknolojilerin yayılması yönündeki düzenlemeleri tercih ediyorlar

Tüm bu faktörler incelendiğinde, IPTV sisteminin sunmakta olduğu imkânlar ve vaat ettiği olanakların, yayılımını etkileyen faktörler arasında bulunmadığı dikkat çekmektedir. IPTV sisteminin, geleneksel yayıncılık sistemlerinin yapamadığı kişiye özel içerik iletimi ile bu sistemlere üstünlük sağlayacağı vaat edilse de, İnternet teknolojileri kullanan diğer görsel işitsel içerik sağlayan sistemler karşısındaki hantallığı, çok sayıda aktörün koordinasyonun gerekliliği ve vaatlerini yerine getirememesi nedeniyle geriye düşmekte ve yerini bu sistemlere bırakmaktadır.

Türkiye’de IPTV Hizmetinde Oyuncuların Çözümlemesi

Türkiye’de IPTV sisteminin yayılımını etkileyen faktörler incelendiğinde de olumlu ve olumsuz etkenler ortaya çıkmaktadır. Olumlu etkenler, sayısal yayıncılık sistemleri arasında yer alan sayısal karasal yayıncılığın gerçekleşmiş olması, dünya ile uyumlu standartların tercih edilmiş olması, geniş bant internet bağlantısı için gerekli olan altyapının kritik kitlenin üzerinde IPTV aboneleri olabilecek haneye ulaşmış olması, sinema filmi ya da dizi gibi ilgi çekebilen içeriklerin sadece IPTV platformunda sunabilmesi, Netflix gibi İnternet altyapısı üzerinden görsel işitsel içerik sağlayan firmaların Türkiye’de şu anda faaliyet göstermiyor olması olarak sıralanmaktadır.

Olumsuz etkenler, IPTV operatörlerinin sadece IPTV sisteminde bulunabilecek içerikleri İnternet tabanlı webTV ya da akıllı televizyon gibi ortamlardan da erişilebilir halde sunmaları, telekomünikasyon alanını düzenleyen otoriteden ve televizyon alanını düzenleyen otoriteden ayrı ayrı izin alınması, televizyon alanını düzenleyen kurumun televizyon yayıncılarının baskısı sonucu reklam gelirinden IPTV operatörlerinin pay almasını engellemesi, spor karşılaşmaları – özellikle Türkiye futbol ligi – gibi münhasır içerikleri sunmaması olarak sıralanmaktadır.

Türkiye’de de diğer ülkelerde olduğu gibi, IPTV sisteminin yayılmasını isteyen ana aktör, telekomünikasyon operatörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Telekomünikasyon aktörlerinin IPTV ile ilgili olarak motivasyonları, azalmakta olan karlılık oranlarını arttırmaktır. Hem bu kâr kaygısı, hem de İnternet teknolojisinin sağlamış olduğu imkânlar, Türkiye’de IPTV operatörlerinin edindikleri münhasır içerikleri sadece IPTV’de yayınlamak yerine, bu içeriklerin İnternet ortamında farklı platformlarda da sunulması ile sonuçlanmaktadır.²⁸ Bir yandan operatörlerin kendi sundukları webTV ya da mobilTV ortamında, diğer yandan akıllıTV uygulamalarında münhasır içeriklerini sunmaları, IPTV sisteminden bekledikleri kârı elde edemediklerini ve

IPTV'nin tek başına geleneksel yayıncılık sistemleri ile rekabet edemediğini de göstermektedir.

Buna ek olarak, Türkiye'de sadece TTNET'in IPTV lisansı almış olması, Superonline'ın sadece webTV tabanlı yayın yapıyor olması, telekomünikasyon operatörlerinin motivasyonunun yüksek olmadığını göstermektedir. Bu noktada, IPTV alanında düzenleme kurumlarının koymuş olduğu kurallar nedeniyle, reklam pastasından pay alınmasını engellemiş olması da²⁹ telekomünikasyon operatörlerinin düzenlemelerden bağımsız webTV sistemine yönelmesinde etkilidir. WebTV sistemi için birçok yerden alınmış izinlere gerek kalmadan ve hali hazırda kurmuş oldukları altyapıda trafik önceliklendirme ve multicast imkânlarını kullanarak kendi abonelerine, sundukları yazılımlar ile bu hizmeti sunabilmektedirler ve bu hizmeti IPTV olarak nitelendirme-yerek düzenlemelerin getirmiş olduğu lisans ücretleri ve reklam alanındaki zorlamalardan uzak durabilmektedirler.

Türkiye'de IPTV sistemi kurulumu aşamasında motivasyonu yüksek olan içerik sağlayıcılar, reklamcılar ile yayıncılar yapılan düzenlemeler ve sistemin kendi iç dinamikleri sonucunda beklentilerinin karşılanmayacağını anlamış durumdadırlar. Bu gruplara ek olarak, televizyon ve set üstü cihaz üreticileri, teknolojiyi bilmenin avantajı sonucu akıllı televizyonlar ile kendi portalları üzerinden içerik sağlama yolunu tercih etmişlerdir.³⁰

Tablo 3. Türkiye’deki aktörlerin IPTV ile ilgi beklentisi, etkisi ve isteklilik düzeyi

Aktör	IPTV’den Beklentisi	IPTV’ye Etkisi	İsteklilik düzeyi ve motivasyonu
Telekomünikasyon alanı			
Telekomünikasyon operatörü	Kar oranlarını artıracak bir alan olması	Yüksek etkisi var, düzenleme kurumlarına da etki etmeye çalışıyorlar	Temkinli, hem düşük karlılık oranlarını artıracak bir alan olarak görüyorlar ama IPTV yerine webTV ile içerik sağlamayı tercih ediyorlar
Televizyon alanı			
Yayıncılar	Sıkı düzenlemelerin olmadığı bir platform olması	Olumsuz, düzenleme otoritelerini etkileyerek reklam pastasındaki paylarını düşürmemeye çalışıyorlar.	Olumsuz, diğer yayıncılarla rekabet için katılmak zorunda olacakları bir alan olarak görüyorlar
İçerik üreticileri	Telif haklarının iyi korunduğu bir platform olması	Diğer yayıncılık alanları ile farkı yok	Olumlu, ürettikleri içerikleri pazarlayabilecek bir platform daha ortaya çıkmış oluyor.
Reklamcılar	İnternet modeline uygun reklam yapabilmek	Diğer yayıncılık alanları ile farkı yok	Olumsuz, yeterince büyük bir mecra olarak görmüyorlar
Cihaz üreticileri			
Televizyon ekran üreticileri	IPTV’nin gerekliliği olan geniş bant hizmetinin yaygınlaşması	Orta etkisi var	Olumsuz, İnternet’e doğrudan bağlanan ekranlar üreterek kendi yayın platformlarını oluşturmaya başladılar
Set-üstü cihaz üreticileri			Tarafsız, Televizyon üreticileri bu alanda faaliyet gösteriyor, onların motivasyonları yönünde hareket ediyorlar
Ağ cihazı üreticileri			
Devlet			
Düzenleme otoritesi	Kontrol edebileceği bir alan olması	Olumsuz, platform sağlayıcılara reklam pastasında pay vermiyor	Tarafsız
İkincil düzenleme otoriteleri	Yok	Yok	Yok

Düzenleme otoriteleri açısından incelendiğinde, telekomünikasyon alanını düzenleyen BTK, IPTV ile ilgili olarak bir rolü olmadığını düşünmekte; televizyon alanını düzenleyen RTÜK ise, televizyon yayıncılarının çıkarlarını savunan düzenlemeleri tercih etmektedir.³¹ Bu durum, IPTV sisteminin yaygınlaşması konusunda en yüksek motivasyona sahip olan telekomünikasyon operatörlerinin düzenleme kurumlarına etkisinin olmaması, IPTV sisteminin yaygınlaşmasını olumsuz etkileyecek düzenlemelerin yapılması ile sonuçlanmıştır.

Sonuç

Bu araştırmada, teknolojinin toplumsal alanda izole şekilde oluşmadığı, tam tersine teknolojinin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı etkilediği kabul edilerek IPTV sisteminin ilgili toplumsal grupları³² ve teknolojik çerçevesini³³ ortaya çıkarmaya en çok yardımcı olan yaklaşımın, teknolojinin toplumsal inşası olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu yaklaşım da çoğu zaman ayrıntılı ve geniş çerçeveli aktör ve süreçleri ele alırken sadece belli bir teknoloji çevresindeki aktörlere odaklanmakta, en geniş anlamdaki ekonomi-politik süreçleri yeteri kadar çözümlenmelerine katmamaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşımla eleştirel ekonomi politik yaklaşımların bir arada ele alınması ya da buluşturulması önemlidir.

IPTV sisteminin vaatleri ve sektörün gelişimi dikkate alınarak 2005 yılında yapılmış bir araştırmada, 2005 yılı sonuna kadar 6,4 milyon, 2011 yılında ise 514 milyon IPTV kullanıcısı olacağı tahmini yapılmıştır.³⁴ Ancak, IPTV'nin yayılması bu tahminlerin çok gerisinde kalmış ve 2011 yılında dünya genelindeki IPTV aboneleri 51 milyon'da kalmıştır.³⁵ Hem Dünya'daki hem de Türkiye'deki IPTV sisteminin durumu incelendiğinde, yayılması için uygun ortam olsa da aktörlerin bu alana karşı olan olumsuz yaklaşımları ve yine aktörlerin sayısal görsel işitsel içeriği İnternet tabanlı teknolojiler kullanarak aktaran diğer teknolojilere yönelmesi sonucu, beklenen yaygınlaşmayı gösteremediği görülmektedir. Bu durum, bir süre sonra IPTV olarak nitelendirilen sistemin çok düşük yaygınlıkta kalmasına ya da yok olarak İnternet tabanlı teknolojiler kullanan mobilTV, webTV ya da akıllıTV gibi hizmetlere yerini bırakmasına neden olacaktır. Tarihsel olarak bakıldığında, görece az sayıda aktörün birbiriyle etkileştiği ve aktörlerin çıkarlarının birbiriyle uyumluluk yakaladığında yaygınlaşması beklenen yeni dijital hizmetler, aktörlerin sayısının ve çıkarlarının çatışmalı olduğu bir dönemde kolay kolay beklenen yaygınlaşma senaryolarına uymamaktadır. Neo-liberal politikaların doğrultusunda kapitalizmin yeniden yapılandırılmasının telekomünikasyon alanındaki temel hedefi, ağı parçalayarak çok sayıda oyuncunun alana girmesini sağlamak ve

bu yolla sermayenin yeniden değerlendirilmesini yoğunlaştırmaktır. Örneğin BHSA, 1970'li yıllarda standartlaşırken temel olarak telekomünikasyon operatörlerinin çıkarlarını en çoğa çıkaracak bir teknolojiydi. ITU'nun Uluslararası Telefon ve Telgraf Danışma Komitesinin raporuna göre BHSA dönüşümü 1980 yılında başlayacak ve 20 sene içinde dönüşüm tamamlanacaktı.³⁶ Oysa 1990'ların ikinci yarısında başlayan yeniden yapılandırma sürecinde ortaya çıkan aktörlerin etkisiyle, yaygınlaşması gerçekleşmedi ve ortadan kalktı. IPTV için de aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir.

IPTV sisteminin, tarihsel gelişiminin getirdiği şartlar incelendiğinde, telekomünikasyon operatörlerinin verdiği hizmetlerin başında yer alan telefon ve İnternet hizmetinin, diğer kablo televizyon ağından ya da mobil hizmet sağlayıcılar tarafında da tüketicilere sunulduğu görülmektedir. Bu durum, telekomünikasyon operatörlerini bir yandan sundukları hizmetin kalitesini arttırmaya, diğer yandan da farklı sektörlere giriş yapmaya zorlamaktadır. IPTV alanı da var olan teknolojilerin bir araya getirilmesi sonucu telekomünikasyon operatörlerinin rahatlıkla girebilecekleri bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Ancak IPTV alanı, telekomünikasyon operatörlerinin, hem telekomünikasyon alanına girmeye çalışan aktörler, hem de televizyon alanındaki diğer aktörler ile rekabet etmek zorunda olacakları bir alandır. Bir yandan, telekomünikasyon alanında da faaliyet göstermek isteyen kablolu televizyon altyapısı operatörleri ve mobil iletişim operatörleri, telekomünikasyon alanındaki rakipleri olarak ortaya çıkmakta, diğer yandan uydu yayıncıları, kablo televizyon altyapı operatörleri, mobil iletişim operatörleri, karasal yayıncılık operatörleri rakipleri olmaktadır. Buna ek olarak, akıllı cihazların yaygınlaşması ile İnternet üzerinden içerik sağlayan sistemler ve akıllı cihaz portalları da rakipleri arasına girmiştir. Ayrıca, kişiye özel reklam oluşturulmasında, telekomünikasyon operatörlerinin etkin rol alması durumu, reklam pastasından büyük payı alan yayıncılar için de tehdit olarak algılanmaktadır. Bu rekabet ortamında, düzenleme otoriteleri görsel işitsel içerik sağlayan firmalar, geleneksel yayıncılar ve reklam verenler, IPTV sisteminin yaygınlaşmasına etki eder durumdadır.

Notlar

- 1 ITU, "Joint Coordination Activity on IPTV (JCA-IPTV)," erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.itu.int/en/ITU-T/jca/iptv/Pages/default.aspx>.
- 2 Standart çözünürlükte, yüksek çözünürlükte ya da daha iyi
- 3 Claudio Feijoo, vd., "The Emergence of IP Interactive Multimedia Services and The Evolution of The Traditional Audiovisual Public Service Regulatory Approach," *Telematic and Informatics* 24 (2007): 274.
- 4 Feijoo, "The Emergence," 275.
- 5 Rand Europe, *Assessing Indirect Impacts of the EC Proposals for Video Regulation* (İngiltere: RAND Corporation, 2006).
- 6 "Kapalı sistem" sadece hizmeti veren telekomünikasyon operatörünün sadece abonelerinin ulaşabileceği şekilde içerikleri iletmesini sağlayan yapıdır. Kontrolsüz bir ağ üzerinden içeriğin iletilmemesi ve alıcıların da belirli olması telif haklarının korunmasında olumlu görülmektedir.
- 7 OECD, "Connected Televisions: Convergence and Emerging Business Models," erişim tarihi 30 Mart 2015, [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/CISP\(2013\)2/FINAL&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/CISP(2013)2/FINAL&docLanguage=En). ; IPTV yapısının kapalı sistem olması şart değildir ama IPTV hizmeti hep kapalı sistemler üzerinden verilmiştir.
- 8 Paul Ganley, "Copyright and IPTV," *Computer and Security Report* 23 (2007): 249.
- 9 Carolyn Burbridge, "IPTV: The Dependencies for Success," *Computer Law & Security* 22 (2006): 409.
- 10 Julien Maisonneuve, vd., "An Overview of IPTV Standards Development," *IEEE Transactions on Broadcasting* 55, (2) (2009): 317.
- 11 Hugh R. Slotten, *Radio and Television Regulation Broadcast Technology in the United States, 1920–1960*. (İngiltere: The Johns Hopkins University Press, 2000).
- 12 Başaran Taşdemir, "Digital Television As a New Technology: The Adoption of Digital Television in Turkey" (yüksek lisans tezi, ODTÜ, 2006).
- 13 Katsuhiko Umemoto, "Network for Innovation: A Case Study of Japanese HDTV" (doktora tezi, the George Washington University, 1997).
- 14 Hernan Galperin, "Can the US transition to Digital TV be Fixed? Some Lessons from Two European Union Cases," *Telecommunication Policy* 26 (2002): 7-14.
- 15 Thomas Herman Smith, "Description and Analysis of The Early Diffusion of Color TV in USA" (doktora tezi, The Ohio State University, 1970): 70-96.
- 16 David Hallerman, *Online ad Targeting: Engaging the Audience*, (New York: eMarketer, 2006).
- 17 Haluk Geray, "Birlik Düzenleri Yeniden Yapılan ve Küreselleşme," *İletişim Ağlarının Ekonomisi* içinde, der. Haluk Geray ve Funda Başaran (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005): 48-50.

- 18 Haluk Geray, "IPTV Tartışması," *Birgün*, 14 Mayıs 2009; Network Strategies, "IPTV Success: Spotlight on the Stars," erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.strategies.nzl.com/wpapers/2009013.htm>.
- 19 URCAUE-IDF, "Union Régionale des CAUE d'Ile-de-France," erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.urcaue-idf.archi.fr/abcdaire/fiche.php?fiche=232&chapitre=definition>.
- 20 Robert. D. Atkinson, Daniel K. Correa, Julie A. Hedlund, "Explaining International Broadband Leadership," (Washington: ITIF , 2008), erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.itif.org/files/ExplainingBBLeadership.pdf>.
- 21 Kijoo Lee, "Beyond Digital Convergence Service: Influential Factors on Diffusion of IPTV Services" (yüksek lisans tezi, The George Washington University, 2012).
- 22 James Pearce, "Premier League rights sold to BT and BSkyB for £3bn," 13 Haziran 2012, erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.bbc.com/news/business-18430036>.
- 23 Jush Halliday, "BT lands exclusive UK television rights to show live rugby Union," 12 Eylül 2012, erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.theguardian.com/media/2012/sep/12/bt-tv-rights-live-rugby?newsfeed=true>.
- 24 Carolyn Burbridge, "IPTV: The Dependencies for Success," *Computer Law & Security* 22 (2006).
- 25 Peggy Valcke ve David Stevens, "Graduated Regulation of 'Regulatable' Content and the European Audiovisual Media Services Directive – One Step for the Industry and One Giant Leap for the Legislator," *Telematics and Informatics* 24 (2007).
- 26 Valcke ve Stevens, "Graduated Regulation." ; Sylvia Mercado-Kierkegaard, "The New Media Landscape: Regulating The Idiot Boxes," *Computer Law & Security* 22 (2006).
- 27 IMDB, "House of Cards - Awards – IMDb," erişim tarihi 30 Mart 2015, http://www.imdb.com/title/tt1856010/awards?ref_=tt_awd.
- 28 TİVİBU, "Üyelik," erişim tarihi 30 Mart 2015, <https://uyelik.tivibu.com.tr/tivibugo>.
- 29 Resmi Gazete, "Radyo Ve Televizyon Üst Kurulu IPTV Yayın Lisans ve İzin Yönetmeliği, no:27644," *Resmi Gazete*, 17 Temmuz 2010.
- 30 Faaliyet alanlarından birisi televizyon üretmek olan Vestel firması tarafından sunulan portalda internet ağı üzerinden içerik (Facebook, Youtube, Tivibu) sağlamaktadır.
- 31 Fusun Sarp Nebil, "Taha Yücel: IPTV'de Medya Hizmet Sağlayıcısı Reklam Alabilir, Platform Sağlayıcı Alamaz," 14 Kasım 2011, erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=34493>. Platform sağlayıcıların reklam geliri elde etmemesini "Kablo Yayın Yönetmeliği" yönetmelikle düzenlemiştir. RTÜK yetkilisi Taha Yücel bu durumu medya hizmet sağlayıcıların reklam gelirlerinin, tekel durumunda olan platform sağlayıcıların reklam pastasından alacağı büyük pay nedeniyle düşmesi sonucu medya hizmet sağlayıcıların kaliteli yayın yapamamasının riskine karşı bir düzenleme olduğunu belirterek savunmaktadır. Ayrıca bkz. Reklamcılar Vakfı, "Reklamcılar Derneği 2012 reklam yatırımlarını açıkladı," erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://www.rv.org.tr/announcements/details/103/1>.

Medya hizmet sağlayıcıların (televizyon yayıncılarının) reklam pastasındaki payı incelendiğinde 2013’de %57.25 olduğu ve her sene bu payın artışı görülmektedir. Reklam alanında bu kadar baskın olan bir sektörün korunması dikkat çekicidir.

- 32 Trevor J. Pinch ve Wiebe E. Bijker, “The Social Construction of Facts and Artifacts: or How the Sociology of Science and Technology Might Benefit Each Other,” *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in The Sociology and History of Technology* içinde, der. Wiebe E. Bijker, Thomas P. Hughes ve Trevor J. Pinch (Cambridge MA: MIT Press, 1987): 17-5.
- 33 Wiebe E. Bijker ve John Law, “General introduction,” *Shaping Technology/building Society: Studies in SociotechnicalCchange* içinde, der. Wiebe E. Bijker ve John Law (Cambridge: The MIT Press, 1997), 3-4.
- 34 Rand Europe, *Assessing*.
- 35 Nick Snow, “IPTV Tops 50m,” 27 Eylül 2011, erişim tarihi 30 Mart 2015, <http://advanced-television.com/index.php/2011/09/27/iptv-tops-50m/>.
- 36 Haluk Geray, *Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal Bir Yaklaşım* (Ankara: Kılıçarslan Matbaası, 1994): 52.

The Emergence of Public Relations in Azerbaijan: Issues and Case Studies

İlgar Seyidov

Ankara University Faculty of Communication

ilqar.seyidov@gmail.com

Abstract

With the dissolution of the Soviet Union, 15 countries have become independent by the 1990's. One of them is Azerbaijan Republic. After the independence, socioeconomic structure of the country has changed drastically. In other words, the new capitalist system has emerged. This new system has restructured all existing fields like education, health, business, media and such. In this period, for the first time, few public relations activities have been conducted by some international companies. Public relations is known as *Ictimaiyyetle Elaqeler* in Azerbaijan. Within the framework of the current study, the different theoretical base and practical structure of public relations in Azerbaijan are examined by the literature review and the case study analysis. The study aims to find out how the public relations is evolving in the country. In this context as a practical research, the study analyzes two social projects as the public relations practices ("Mobile Dental Clinic" and "Children Helpline") conducted by Azercell Telecom company that was awarded in the category of "Communication and PR Campaign of the Year: Community Relations" of International Business Award- Stevie in 2011. On account of the limited literature and research concerning public relations in Azerbaijan, this study is a premise and directive for the future studies.

Keywords: Public relations, Azerbaijan, public relations practices, social projects, case study

.....

Makale geliş tarihi: 02.08.2015 · Makale kabul tarihi: 04.02.2016

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(1) · bahar/spring: 53-70

Azerbaycan'da Halkla İlişkilerin Ortaya Çıkışı: Sorunlar ve Örnek Olay Çalışmaları

İlgar Seyidov

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

ilgar.seyidov@gmail.com

Öz

1990'lerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçalanmasıyla 15 ülke bağımsızlık kazanmıştır. Bunlardan biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti Sovyetlerin dağılmasıyla ciddi olarak sosyo-ekonomik bir değişim sürecine girmiştir. Daha açık bir ifadeyle yeni bir kapitalist sisteme geçilmiştir. Bu yeni sistem beraberinde eğitim, sağlık, medya gibi bir çok alanda yeniden yapılandırma da getirmiştir. Bu dönemde ilk kez ülkede bazı uluslararası şirketler tarafından yürütülmüş halkla ilişkiler kampanyalarına rastlanmaktadır. Diğer taraftan kavramsal olarak bakıldığında "Halkla ilişkiler" Azerbaycan dilinde *İctimaiyetle Elaqeler* şeklinde tercüme edilmektedir. Çalışma kapsamında Azerbaycan'da halkla ilişkiler alanı hem teorik hem de pratik uygulamalar olarak literatür taraması ve örnek olay incelemeleri ile incelenmektedir. Araştırmanın sorunsalı ülkede gelişen halkla ilişkiler alanının nasıl ve hangi dinamiklerle geliştiği üzerinedir. Bu anlamda özellikle pratiğe dayalı incelemede Azercell Telekom tarafından yürütülmüş olan ve 2011 yılında International Business Award- Stevie tarafından "Yılın En Başarılı PR Kampanyası" seçilen iki sosyal proje ("Mobil Dış Kliniği ve "Çocuklara Yardım") halkla ilişkiler uygulaması örnekleri olarak ele alınmaktadır. Çalışma Azerbaycan'da hala gelişmekte olan ve az çalışılmış halkla ilişkiler alanı açısından yönlendirici bir kaynak olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Halkla ilişkiler, Azerbaycan, halkla ilişkiler uygulamaları, sosyal projeler, örnek olaylar

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

Azerbaijan gained its independence on 18 October 1991 by the dissolution of the former Soviet regime. Due to the short story of Azerbaijan as an independent state, public relations is a new and unexplored field. During the Soviet regime, there was a one-party political system and authoritarian rule. Therefore, there were not any democratic media environment and public relations activities within this period. After the independence, the theoretical base and practical structure of public relations emerged and was formed by the process of democratization and privatization policies.

Primarily, the situation of public relations in the country is scrutinized in conformity with the specific principles of global public relations stated by Sriramesh and Vercic.¹ In this context the country's political, economic and cultural background, and media structure are examined. The connection between these structures and public relations activities are focused on. Within the context of this study, the history, education and professionalization of public relations in Azerbaijan are taken into account and country-specific practices are exemplified.

The study aims to find out how the public relations is evolving in the country and which factors are shaping this area. For this, as a practical

research two social projects of Azercell Telecom company, which are “Mobile Dental Clinic” and “Children Helpline”, are analysed. These projects were awarded in the category of “Communication and PR Campaign of the Year: Community Relations” in International Business Awards- Stevie in 2011. Although it is widely acknowledged that the social responsibility projects and public relations both alike and differ from each other,² in Azerbaijan these CSR activities are accepted as the part of the public relations process. Therefore, it will be focused on the examination of these activities as public relations activities to find out how the public relations is theorized and how it is being implemented practically in Azerbaijan.

Azerbaijan within the Principles of Global Public Relations

Modern public relations is based on two important elements: mutual communication and collaboration. These concepts originally come from “The Excellence Theory” of public relations³. In conformity with the internationalization of business and politics, modern public relations has also become “international” or “global”. There are nine generic and five specific principles of global public relations which are also the normative principles of excellent public relations practice.⁴ However, the five specific principles are more suitable to examine the structures of public relations practices in different countries. These are political system, economic background, degree of activism, culture and media system.⁵ The examination of public relations practice in Azerbaijan is dealt as compatible with these principles to analyze the phases of the period, except the degree of activism. Despite the existence of many political (democratization issue), economic (corruption issue), and social (refugee and forced migration) problems, activism has not been sufficiently developed in Azerbaijan. As Kim and Sriramesh⁶ stated activism has the impact on public relations practice, there is not a remarkable connection between activism and the development of public relations in Azerbaijan context.

Political System

Political background is one of the most important specific principles in examining the situation of public relations. As we know from the many studies,⁷ political systems have significant power of shaping the public relations practices. Therefore, the political environment is one of the main structures to understand the context of the public relations activities in any countries.

Azerbaijan is one of the countries located in the Caucasus region. In accordance with the 2003 census data, more than 9 million people live in the country and 91.6% of the population is the Azerbaijani. The state language is Azerbaijani. The Republic of Azerbaijan is governed by the Constitution adopted by a referendum on 12 November 1995. According to the Constitution, "Azerbaijan State is a democratic, secular, and unitary Republic."⁸ The Government of Azerbaijan Republic is based on the principle of separation of powers: the legislative power is the National Assembly (named as *Milli Majlis*); the president has the executive authority; and the judicial power is given to the courts. Today, according to the data of the Foreign Ministry of Azerbaijan (MFA), approximately 4000 public and non-governmental organizations are serving in Azerbaijan.

After the independence, Azerbaijan has passed through a difficult socio-political process. During the first years of the independence, severe conflicts happened to its neighbors and many people died in Nagorno-Karabakh War, Tragedy of January 20, and Khojali. Thousands of people were exposed to a forced migration. Today, 20% of the country's land is still under the occupation of Armenia. Since the war conditions still persist between Azerbaijan and Armenia, there is not a relationship between the two.

During the former Soviet regime, the political system was based on the centralized one-party government. There was not a democratic environment in Azerbaijan as in the other former Soviet Republics. What is more, ideological propaganda of the Soviet regime was made in every field of the country. Therefore, the formation of any suitable medium for the public relations practices based on the mutual communication was impossible.⁹ Despite the existence of many problems, Azerbaijan is developing in both political and economic environments. Media and public relations are evolving in parallel with these processes.

Economic Background

The other basic principle to examine the public relations practice is the economic background. The development of public relations is related to the level of economic development. This also affects the level of relationship between marketing and public relations.¹⁰ According to Khamis and Toth¹¹, "in developed countries public relations is a tool for market competition; in developing nations, it assists the government in rallying its citizens."

Oil and gas industry plays a fundamental role in Azerbaijan economy. Azerbaijan's 2013 gross domestic product (GDP) was 76 billion dollars. The per capita income reached 7,400\$ in 2013. The industry consisted 63% of 2013 GDP, the service was 30.2 % and the agricultural sector was about 6.2%.¹² Since 1994, the making of agreements on energy resources with international companies has resulted in forming of modern technologies and restructuring of the economic background.¹³

Today, Azerbaijan is growing with the help of oil and gas industry. However, there are many economic problems in terms of the people's livelihood. The transition from the socialist economy to the market economy has negatively influenced the income distribution in the society on account of the inadequate social policies. It has led to the emergence of the explicit difference between the upper and lower class of the society.¹⁴

Following the independence, the international companies in oil and gas sector were the first organizations conducting public relations practices in the country. With the beginning of the 2000's, local companies and government departments have also started to conduct similar public relations practices.¹⁵ However, public relations work is less developed in local organizations, excluding some corporate companies. Less development stems from the lack of literature, research and practices in the field. Additionally, financial problems influence the development of public relations in local companies. This issue is broadly discussed in later sections.

Culture

Sriramesh¹⁶ stated that "culture affects communication and is affected by it" because public relations basically creates a communication process and communication is the core of culture. In this vein, global public relations also refers to the practicing of public relations within the intercultural level.¹⁷ In the literature, there are many studies examining the relationship between the cultural values, and public relations practices both in experimentally and theoretically.¹⁸

Azerbaijan has a unique culture, including the multi-denominational religious structure. The majority of the population is Muslims. Islam is represented in both Sunni and Shia forms in the country. By the law, there is a balanced approach to all the religions. At present there are more than 380 registered religious communities in Azerbaijan. Christianity is the

second most common belief that is represented by the orthodox, catholic and protestant branches. Besides, there are 3 Jewish communities – Mountain Jews, Ashkenazi Jews and Georgian Jews.¹⁹

The state language is Azerbaijani; however, Russian remains influential and popular among the people, particularly in Baku, the capital city. Russian is still spoken in everyday life. It is related to the Soviet history of Azerbaijan Republic and the closer trade relations with Russia as well. During the former Soviet regime, Cyrillic alphabet was used. By gaining the independence, the law was adopted for the use of Latin alphabet on 25 December 1991.²⁰ Yet the remaining of Russian language influence in Azerbaijan leads to the forming of multilingual public relations work. To exemplify it, there is a requirement to know Russian and English in addition to the native language for the job applications in the public relations field.

Media System

Mass media is one of the most important principles to examine the situation of public relations practices in countries. As Vercic²¹ indicated, mass media can influence public opinion. Therefore, the media have always been a useful tool for public relations practitioners.

During the Soviet regime, the monotype media was created in the all former Soviet republics as in Azerbaijan under the instructions of the Bolshevik Party. There were only one television channel (“The State Television and Radio Comitee Under the Counsel of Ministers”) and one radio station (“Araz” Radio) in Azerbaijan.²² During this period, the press was an ideological apparatus of Soviet communism. Soviet communism themes were publicized in the magazines. To be more precise, the media was a propaganda tool, and all the mass media tools were funded by the state.²³

After the independence, the structure of media changed by both the 1995 Constitution (Article 47 and 50 of the Constitution depend on the freedom of thought, expression, and mass communication) and privatization policy. The private mass media started to appear in this period. During the first decade of the independence, according to the data of the Ministry of Press and Information, media outlets were consisted of 344 newspapers, 86 journals, 25 news agencies and 30 TV and radio stations in Azerbaijan. In the last decade of the 2000’s, this number increased to 1830 in total.²⁴ With the development of media, advertising sector evolved as well. Local advertising agencies are in the form of small and medium businesses.²⁵

Today, despite the rapid development of the media in Azerbaijan, the independence of the media still remains problematic. In this context, Enserov²⁶ highlighted two factors explicating the reasons of this issue. One of them is the media control inherited from the former totalitarian system. Yet the functioning of the control structure on the media is related to the weakness of the local political culture and the less development of non-governmental organizations. The other factor is about the inadequate legislative and normative base for the social role of mass media in society.

The Development of Public Relations in Azerbaijan

Public relations is a new and developing field in Azerbaijan. There are many issues about the theoretical base and practical forms of public relations. These are correlated with the underdeveloped public relations education and economic-political factors mentioned before.

In accordance with the literature review, two academic books were published concerning public relations. One of them was authored by Ramil Meherremov. This book, published in 2002, is titled *Ictamiyyetle Elaqler İşi: Public Relations*. The other one was written by Rafiq Ismayilov in 2001, named as *Ictimaiyetle Elaqler: Bütüin Yollar KİV'den Keçir (- Public Relations: All the Ways Pass through Mass Media)*. Furthermore, there is not any comprehensive academical study or research examining the public relations in Azerbaijan.

In April 2003, the public relations professionals from the different companies such as Internews Azerbaijan, Mercy Corps International, Baku Interbank Currency Exchange, United Aid for Azerbaijan, Cooperative Housing Foundation, Azerbaijan Young Lawyers Association, AzerNet, PR Consulting, Hatt Research Company and UniBank, founded APRA (Azerbaijan Public Relations Association). The main purpose of APRA has been to research challenges, to exchange best practices and perspectives in the field and to promote public relations in the public administration, voluntary and business sectors in Azerbaijan.²⁷ To achieve this, the various seminars have been conducted. Besides, public relations education is not provided at the undergraduate level in any universities. It is taught at the graduate level in some universities, predominantly in the private ones.

As to the practices in Azerbaijan, the first public relations department was established by BP-Amoco (British Petroleum) in 1992. The various activities such as social responsibility projects, humanitarian aids towards

compulsory refugees, Karabakh War veterans, and orphans were conducted by this department. One of the first departments in the country is another oil company's, Chevron's public relations department founded in 1998. Many public relations activities such as the sponsorships to various festivals and art exhibitions were conducted by its PR department.²⁸

The Convergence between Corporate Social Responsibility (CSR) and PR in Azerbaijan

One of the important features of maintaining an excellent organization is a social responsibility project in terms of the connection with strategic planning.²⁹ The social responsibility concept evolved within the business ethics in the 1950's. However, this concept has become important by the 1980's when the interest emerged in image management of the organization. In this respect, Solmaz³⁰ interprets social responsibility as one of the effective methods in brand image development. In fact, the social responsibility project is to build the trust between organizations and the public.³¹

There are many similarities between social responsibility and two-way symmetrical model of public relations. The two-way symmetrical model of public relations establishes a balanced communication based on mutual benefits between organizations and the public.³² In terms of being ethical and responsible towards the society, the two-way public relations and the corporate social responsibility are interrelated.³³ Furthermore, social responsibility contributes to increase public relations performance. To comprehend it in a detailed way, social responsibility projects have a role in reducing conflicts between and maintaining close relations with the stakeholders and the public as well. In doing so, public relations models ensure the forming of communication strategies of the corporate social responsibility.³⁴

The corporate social responsibility as a notion is new to Azerbaijan. The perception of CSR differs from those in European countries, for instance, many companies except banks, telecommunications, and oil companies consider the CSR as charitable activities.³⁵ The lack of information and conceptual basis in the fields of both CSR and public relations leads to understanding and conducting the social responsibility projects and public relations activities in a similar manner. These practices are usually carried out by the same department of the companies.

Two Case Studies: “Mobile Dental Clinic” and “Children Helpline” Social Projects

The case study analysis is a research method which includes collecting data about an event or the events and preparing a report³⁶. According to Cohen et al. ³⁷, “a case study is a specific instance that is frequently designed to illustrate a more general principle.” It enables us to understand the theoretical ideas more clearly by focusing on a selected example or a few samples. On the other hand, Merriam³⁸ defines a case study as an in-depth analysis of a bounded system. In line with her thinking, the phenomenon we are studying on must be intrinsically bounded to be a case. This method is used in various fields and situations to examine the contextual basis of individual, group, organizational, social, political and related phenomena. Case study is preferred by the various disciplines such as psychology, sociology, political science, social work, economics and so forth.³⁹

In this study, two social projects are selected to be analyzed as the case studies. These samples allow us to get information about how both the social responsibility and especially public relations practices are carried out in Azerbaijan. These social responsibility projects have been conducted by one of the biggest telecommunication company, Azercell Telecom MMC in Azerbaijan. The projects were awarded for the best public relations campaign of the year in International Business Awards, Stevie in 2011.

The “Mobil Dental Clinic” project (*Mobil Diş Klinikası*) has been carried out since 2009. The aim of the project is to provide dental care to the children living in various orphanages. The “Mobil Dental Clinic” is a minibus equipped with modern dental equipments and treatment services (Figure 1). For the purpose, the minibus travels many orphanages in the country throughout the year.⁴⁰

The project has been run by *Ufuq*, a charitable society. To date, more than 3000 children living in 18 children’s institutions in different regions and a refugee camp have been examined and treated. In line with the campaign, many toothbrushes and toothpastes provided by Procter&Gamble have been given to the children. This social project has attracted a great attention and praised in the traditional and social media. Particularly, the photo of the medical equipments inside the mobile minibus has been shown in the news frequently (Figure 2).

Figure 1. Mobile Dental Clinic Minibus.

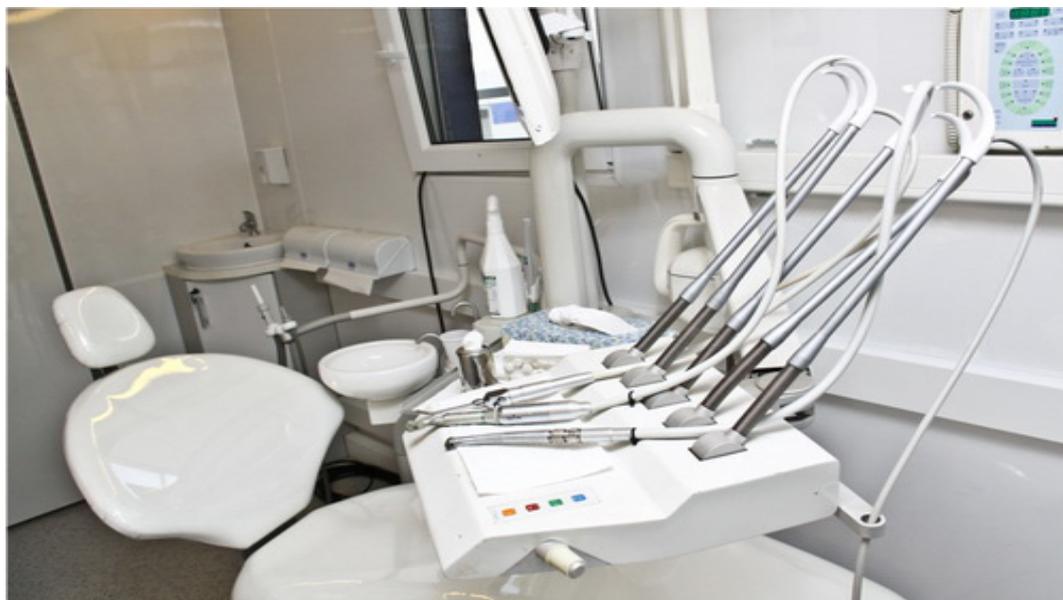

Figure 2. The Dental Equipment in Minibus

There is also information about the campaign activities on the social media link (on Facebook) of Azercell Company. However, there is not any project-specific social media or website link to get comprehensive information about the campaign. It is only available for reaching the details concerning the project in media reports, and on the Web applications of Azercell Company.

Figure 3. Promotional Ad of Children Helpline

The other campaign which is accessible to a wider audience is the “Children Helpline” project. This project has been conducted since 2010. The campaign is run by *Reliable Future Youth*, the non-governmental, charity organization. The project is also supported by the office of UNICEF, Save the Children, World Vision, and the Ministry of Education. The aim of the project is to provide psychological help to the children suffering from abuse, violence, and psychological problems. Four different telephone numbers can be used for the calling and the lines are open 7/24.⁴¹ All the calls are toll-free. “Do you have a question? Then ask” is one of the most used slogans in the promotional ads (Figure 3).

The other most commonly used slogan in the ads is; “Do you have problems in communicating with your peers? Call the Children Helpline” (Figure 4). By using this slogan, it is shown that within the scope of this campaign, the calls are available for not only the parent-child relationship problems, but also the social-psychological issues of teenagers with their peers.

According to the data on the website of Azercell company, more than 6000 calls were answered and support provided. More information about the project can also be accessed on the project’s website.⁴² There are topics including parent-child relationships, parental restrictions and prohibitions, the teacher-student conflicts, abuse, aggression in children, and communicative methods

Figure 4. The Promotional Ad of Children Helpline.

available on the website. There is also a useful guide on the website to learn how to reach the required sections.

Within the scope of promotional activities, the campaign posters are used on the buses by the support of the Transport Ministry of Azerbaijan Republic. What is more, there is an active Facebook link of the campaign. Many training sessions held in rehabilitation centers, schools and so forth concerning socio-psychological issues are announced there in order to reach more audiences.

Conclusion

In accordance with the current research, it is seen that public relations is developing as a profession and a communication tool in Azerbaijan. However, most of the main issues still remain problematic. One of them is the discrepancy between the development of theory and practice. On the one hand, the public relations becomes an important field in parallel with increasing of public relations activities. On the other hand, the theoretical basis is not sufficiently developed due to the lack of academic studies. This is related fundamentally to the situation of public relations education in the country. To be clear, there is not a public relations course in any university, especially in the state universities, and the existing courses are only being taught at the graduate level.

As to the professionalization of public relations in Azerbaijan, language factor has to be taken into account: Russian is still widely spoken language along with Azerbaijani. Furthermore, due to the existence of many multinational companies in the country, English is the other language that is demanded in the job applications. This leads to the emergence of multilingual public relations job.

Within the scope of the study, the other significant finding is the convergence between CSR and PR in Azerbaijan. Due to the similarities between the practices of corporate social responsibility and public relations, they are intertwined in the country. The first public relations departments in Azerbaijan conducted social responsibility campaigns. It stems from the economic background, political system and cultural structure of Azerbaijan as stated before.

Briefly, the current study focused on the examination of public relations context in Azerbaijan. Within the scope of this limited research, it was revealed that a conceptual study concerning public relations had not been done in the literature. Besides, there are few studies addressing the public relations context in the country. In this respect, it is hard to find out what kind of public relations model is used in the country context. More comprehensive and practical researches must be carried out in order to identify the suitable public relations model. This study can be a guide for the future works oriented with the public relations in Azerbaijan.

Notes

- 1 Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic, "A Theoretical Framework For Global Public Relations Research and Practice," in *The Global Public Relations Handbook*, ed. Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic. (New York: Routledge, 2009).
- 2 Cynthia E. Clark, "Halkla İlişkiler ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Arasındaki Farklılık: Bir Analiz," Translated by Hanife Guz, in *Halkla İlişkilerde Seçme Yazılar: Alana İlişkin Bir Derleme*, ed. Hanife Guz and Sema Becerikli. (Ankara: Alban Tanıtım, 2004); Leeora D. Black, and J. E. Charmine Hartel, "The Relationship Between Corporate Social Responsibility and Public Relations: Evidence from a Scale Development Study" (paper represented at the International Association for Business and Society Annual Conference, Victoria BC, Canada, June 28-30, 2002); Mudassar H. Shah and Xianhong Chen, "Relational Corporate Social Responsibility: Public Relations Implications in Culturally Confucius China," *International Journal of Business and Social Science* 1(3) (2010); Jacquie L'etang, "'Radical PR' - Catalyst For Change or An Aporia?," *The International Journal of Communication Ethic* 6(2) (2009); Zuzana Lusnakova, "Corporate Social Responsibility As Part of Public Relations and Firm Development," *Polityki Europejskie Finanse I Marketing* 5(54) (2014).
- 3 James E. Grunig, "Yönetimde Mükemmellik Nedir?," trans. Elif Ozsayar, in *Halkla İlişkilerde ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik*, ed. James E. Grunig, (Istanbul: Rota, 2005); Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic, "A Theoretical Framework For Global Public Relations Research and Practice," in *The Global Public Relations Handbook*, ed. Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic (New York: Routledge, 2009).
- 4 Vercic, et al. "Global and Specific Principles Of Public Relations: Evidence from Slovenia," in *International public relations: A comparative analysis*, ed. Hugh M. Culbertson and Ni Chen (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1996).
- 5 Sriramesh and Vercic, "A Theoretical Framework."
- 6 Jeonic-Nam Kim and Krishnamurty Sriramesh, "Activism and Public Relations," in *The Global Public Relations Handbook: Theory, Research and Practice*, ed. Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic (New York: Routledge, 2009).
- 7 Ronel Rensbug, "Public Relations in South Africa: From Rhetoric To Reality," in *The global Public Relations Handbook*, ed. Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003); Sandra L. Braun, "The Effects of the Political Environment on Public Relations in Bulgaria," *Journal of Public Relations Research* 19(3) (2007); Krishnamurty Sriramesh, "The Relationship Between Culture and Public Relations," in *The Global Public Relations Handbook*, ed. Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic (New York: Routledge, 2009); F. Brooke Liu and B. Abbey Levenshus, "Public Relations Professionals' Perspectives On The Communication Challenges and Opportunities They Face in The U.S. Public Sector," *PRism* 7(1) (2010).
- 8 "General Information about Azerbaijan Republic", accessed February 11, 2014, <http://www.mfa.gov.az/?language=az&options=content&id=8>, [access date: 11.11.2014]

- 9 Ramil Meherremov, *Ictimaiyyetle Elaqler Isi: Public Relations* (Baku: ?, 2002), accessed February 10, 2014, <http://kitabxana.net/files/books/file/1362763368.pdf>
- 10 E. James Grunig and A. Larissa Grunig, "The Relationship Between Public Relations And Marketing In Excellent Organizations: Evidence From The IABC Study," *Journal of Marketing Communications* 4 (1998); L. Michael Kent and Maureen Taylor, "How Intercultural Communication Theory Informs Public Relations Practice in Global Settings," in *Public Relations In Global Cultural Contexts*, ed. Nilanjana Bardhan and C. K. Weaver (New York: Routledge, 2010); Cesar Garcia, "Clientlesim, Economic Structure, and Public Relations In Southern Europe: An Example Of Diversity In The Western World," *Public Relations Journal* 7(2) (2013).
- 11 Sahar Khamis and L. Elizabeth Toth, "International Public Relations: An American Perspective," (paper presented in Tripods, Barcelona, 2009), 36.
- 12 "Economy of Azerbaijan Republic," accessed February 11, 2014, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa>
- 13 N. Osman Aras, et al. "Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Katkısı," *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(2) (2013), 4.
- 14 Abulfaz Suleymanov, "Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Degisim Süreci Icerisinde Azerbaycan Toplumunun Bazı Meseleleri," *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 29 (2004), 51.
- 15 Meherremov, *Ictimaiyyetle Elaqler*, 48.
- 16 Sriramesh, "The Relationship," 48.
- 17 Sema Becerikli, *Uluslararası Halkla İlişkiler*, (Ankara: Nobel, 2005).
- 18 Greg Leichty, "The Cultural Tribes of Public Relations," *Journal of Public Relations Research* 15(4) (2003); Kent and Taylor, "How Intercultural.," Krishnamurty Sriramesh and John White, "Toplum Kültürü Ve Halkla İlişkiler," trans. Elif Ozsayar, in *Halkla İlişkilerde ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik*, ed. James E. Grunig (Istanbul: Rota, 2009); D. Marianne Sison, "Whose Cultural Values? Exploring Public Relations' Approaches To Understanding Audiences," *Prism* 6(2) (2009); Chinenye Nwabueze et al., "Cross-Cultural Research Relevance in Public Relations: An Analytical Appraisal," *IOSR Journal of Business and Management (IOSRJBM)* 3(6) (2012).
- 19 Ministry of Foreign Affairs Azerbaijan, "General Information about Azerbaijan Republic," accessed February 11, 2014, <http://www.mfa.gov.az/?language=az&options=content&id=8>
- 20 Vafa Hasanova, "Tek Türk Alfabesi," *Turan-Sam* 4(13) (2012), 6.
- 21 Dejan Vercic, "Mass Media and Public Relations," in *The Global Public Relations Handbook: Theory, Research and Practice*, ed. Krishnamurty Sriramesh and Dejan Vercic, (New York: Routledge, 2009).
- 22 Q. Konul Nifteliyeva, "İsahatlar Dövrü Azerbaycan Kütleli İnformasiya Vasitelerinin Tipoloji Strukturu," *Bakı Üniversitesi Xeberleri*, 2 (2015), 211-212.

- 23 Q. Afaq Ezimova, "Edebi-Bedii Jurnallarımız ve Azərbaycan Reallıqları," *Bakı Universitet Xeberleri*, 2 (2005); Faiq Husiyev, *Xarici Ölkelerde Azərbaycan Metbuatı: 1990-2005ci İller*, (Baku: "OL" MMC, 2014).
- 24 Leyla Budak, "Bağımsızlığının Yirminci Yılında Azərbaycan Medyasının Genel Durumu," *Ege Ünivesitesi. Edebiyat Fakültesi&İletişim Fakültesi Uluslararası Sosyal, Kültürel, Siyasal, Ekonomik ve İletişim Araştırmaları Dergisi* 6 (2011), 5.
- 25 Ayhan Erdal and Eyüp Zengin, "Reklamcılık ve Azərbaycan'da Reklamcılığın Gelişimi," *Journal of Qafqaz University* 7 (2001).
- 26 Vefalı Enserov, "Azərbaycan'da Özel Radyo ve Televizyon Yayıncılığı," *AJII-e: Online Academic Journal of Information Technology* 4(11) (2013), 75.
- 27 A. Namik Heyderov, "Dr. J. Gregor Payne Delivers Seminar on Media Relations and Media Ethics," february 19, 2004, accessed January 5, 2014, <http://www.transparency.az/transpfiles/klim5.pdf>
- 28 Meherremov, *Ictimaiyyetle Elaqler*, 52-55.
- 29 Grunig, "Yönetimde Mükemmellik," 258.
- 30 Basak Solmaz, "İşletmelerin Değişen Konumuyla Gelişen Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bilinci ve Turkcell'in Desteklediği 'Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları' Projesinin Genel Bir Değerlendirilmesi," *Selçuk İletişim Dergisi* 4(1) (2005).
- 31 Clark, "Halkla İlişkilerde.,"; Shah and Chen, "Relational Corporate."
- 32 E. James Grunig and T. Tedd Hunt, *Managing Public Relations*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1984).
- 33 Shah and Chen, "Relational Corporate," 119.
- 34 Black and Hartel, "The Relationship.,"; Mette Morsing and Majken Schultz, "Corporate Social Responsibility Communication: Stakeholder Information, Response, and Involvement Strategies," *Business Ethics: A European Review* 15(4) (2006).
- 35 Konrad Adenauer Foundation 2013 publication, accessed February 9, 2014. http://cesd.az/new/wpcontent/uploads/2011/05/CSR_Research_Paper_CESD_KAS.pdf, 29.
- 36 Nilgun Koklu, "Örnek Olay Çalışma Metotları," *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 27(2) (1994).
- 37 Louis Cohen, Lawrence Manion and Keith Morrison, *Research Methods in Education* (New York: Routledge, 2005).
- 38 B. Sharan Merriam, *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (San Francisco: John Wiley and Sons, 2009), 40-41.
- 39 K. Robert Yin, *Case Study Research: Design and Methods* (London: Sage Publications, 2003).
- 40 "Azercell Social Project", accessed February 10, 2014, http://www.azercell.com/az/company/sustainability/project_form/social/

- 41 "Azercell Social Project", accessed February 10, 2014,
http://www.azercell.com/az/company/sustainability/project_form/social/
- 42 Azerbaijan Child Hepline Service, accessed February 10, 2014, <http://www.childhelpline.az/index.php/az/>

Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Gül Karagöz Kızılca

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

karagoz@media.ankara.edu.tr

Öz

Bu çalışma, Osmanlı basınının ortaya çıkışı üzerine odaklanan tarih yazımını eleştirel bir perspektifle ele alma amacındadır. Geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımına göre basının ortaya çıkışı, devletin modernleşme isteğinin bir sonucudur. Buna göre, yenilikçi ve aydınlanmacı Osmanlı yönetici seçkinleri gelişmiş Batı medeniyeti karşısında İmparatorluğun dağılmasını engellemek amacıyla bir reform programı başlatmış ve toplumdaki değişimin yaratıcısı olarak basının gelişmesi için çaba göstermişlerdir. Kendisine pasif bir konum atfedilen halk ise bir okuyucu kitlesi meydana getirmekten uzak ve durağan bir yapıdadır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri belgeleri ve 19. yüzyılda basılan gazetelerin farklı bir yaklaşımla incelenmesi basının ortaya çıkışını hızlandıran dinamik bir toplum yapısının varlığını göstermektedir. Bu yazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda basının ortaya çıkışının dünya kapitalizmindeki gelişmeler/gerilimler ve toplum içerisinde değişik grupların çatışan çıkarları çerçevesinde ele alınabileceği iddiasındadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı basını, tarih yazımı, Osmanlı ve Türkiye modernleşmesi, Osmanlı kamuoyu, Osmanlı okuyucu kitlesi

.....

Makale geliş tarihi: 26.03.2016 • Makale kabul tarihi: 15.04.2016.

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi • © 2016 • 3(1) • bahar/spring: 71-90

A Critical Reevaluation of the Ottoman/Turkish Press Historiography

Gül Karagöz Kızılca

Ankara University Faculty of Communication
karagoz@media.ankara.edu.tr

Abstract

This study aims to review the Ottoman/Turkish press historiography with a critical perspective. Conventional Ottoman press historiography claims that, as the active actors of the Empire, the reformist and enlightened Ottoman ruling elites initiated a modernization program to prevent the disintegration of the Empire that led to the development of the Ottoman press. In the conventional Ottoman historiography, the public appeared as an unchanging entity that was far from forming a reading public. Yet, this study argues that a reinvestigation of the state documents and the 19th century Ottoman newspapers shows the dynamic structure of the Ottoman public that facilitated the emergence of the press. This study asserts that the emergence of the Ottoman press can be analyzed in relation to the world capitalist economy as well as the contested interests of the diverse groups in the Ottoman society.

Keywords: Ottoman press, Ottoman press historiography, the Ottoman and Turkish modernization, the Ottoman public sphere, the Ottoman reading public

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi • © 2016 • 3(1) • bahar/spring: 71-90

Osmanlı İmparatorluğu tarih yazımında diğer yüzyıllara olan ilginin giderek arttığı gözlemlenmekle birlikte, 19. yüzyıl üzerine odaklanan çalışmalar ağırlığını korumaktadır. Gazete ve dergi basımının yaygınlaştığı, imparatorluk tebaasını/vatandaşını² oluşturan çeşitli milletlerin kendi dillerinde süreli yayınlar çıkarmaya başladığı 19. yüzyılın, basın tarihçileri açısından da özel bir önemi bulunmaktadır. Bu yüzyılda siyasal, ekonomik ve toplumsal çalkantılarla/değişimle yüzleşmek zorunda kalan ve kendisini “Avrupa’nın hasta adamı” olarak tanımlayan Batı karşısında modernliğini ve köklü bir medeniyete sahip olduğunu göstermeyi hedefleyen İmparatorluk, kendi modernleşme programını tasarlamış ve uygulamaya sokmuştur. Tanzimat adı verilen bu çok kapsamlı reform programı, özünde, devletin merkezileşmesini ve teknolojik anlamda ilerlemenin beşiği olarak tanımladığı Batı karşısında devletlerarası arenada hâlâ eşit bir konumda olmaya devam ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Osmanlı tarih yazımının Tanzimat dönemi konusunda zenginliğinden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte, Tanzimat öncesini ve sonrasını da kapsayacak biçimde, basının ortaya çıkışı ve gelişimini ekonomik, siyasal ve toplumsal bağlamı içerisinde ele alan araştırmalar sınırlıdır. Bu makalede, genel olarak Osmanlı tarih yazımı ve özel olarak İmparatorluk’ta basınının ortaya çıkışı üzerine odaklanan tarih yazımının Osmanlı ve Türkiye basın tarihi çalışmalarını nasıl etkilediği ele alınacaktır.

Osmanlı Basının Ortaya Çıkışı ve Geleneksel Osmanlı Tarih Yazımı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk gazete, İmparatorluk tebaasınca değil 1793 gibi erken bir tarihte Fransız elçiliğince basılan *Bulletin de Nouvelles'* dir. Fransa karşıtı propagandanın önlenmesi amacıyla basılan ve İstanbul'da kahvehanelerde dağıtılan, gazeteden çok haber bülteni niteliği taşıyan *Bulletin de Nouvelles'*i, yine Fransızca ve İstanbul ile İzmir gibi kozmopolit ticari merkezlerde basılan birçok bülten ve gazete takip etmiştir.³ Bu gazetelerin, asıl olarak, İmparatorluk içinde yaşayan diğer devletlerin tebaaları/vatandaşları tarafından diplomatik ve ticari nedenlerle okunduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte, ticaretle uğraşan ya da Avrupa'daki ve dünyadaki gelişmeleri takip etmek isteyen, yabancı dil bilen Osmanlı entelektüellerince okunmadığını düşünmek için bir neden bulunmamaktadır. Aksine, söz konusu gazetelerin İstanbul kahvehanelerinde dağıtıldığı ve Babıâli tarafından zaman zaman duyulan rahatsızlık nedeniyle kapatıldığı göz önünde bulundurulduğunda,⁴ İmparatorluk tebaası bir okuyucu kitlesinin varlığından söz etmek yanlış olmaz. Bununla birlikte, elçilikçe ya da özel kişilerce çıkartılan Fransızca gazetelerin, sınırlı sayıda basıldığı, dolayısıyla sınırlı bir okuyucu kitlesine hitap ettiği ve asıl olarak Osmanlı topraklarında mamul mallarını satıp hammadde almak isteyen Avrupalı tüccarlar ile yerli ortaklarınca okunduğu bilinmektedir.⁵ İmparatorluk içerisinde basılan Fransızca gazetelerin aynı zamanda Fransa, Rus, Avusturya, Prusya, Osmanlı İmparatorlukları ve Yunanistan'ı karşı karşıya getiren diplomatik kriz ve gerginliklere neden olan yayınlar yapması, söz konusu gazetelerin devletlerarası mücadelenin bir alanı haline geldiğini de göstermektedir. Dolayısıyla, bu gazeteler, İmparatorluk tebaasının sorunlarını, deneyimlediklerini, dileklerini ve şikâyetlerini yansıtmaktan çok 19. yüzyıl emperyalizminin kendi kapitalist birikimi çerçevesinde yeni pazarlar yaratma ve bulma çabasında birer araç olarak belirmişlerdir.

Osmanlı basın tarihi yazımında İstanbul ve İzmir'deki bu canlı basım yayım faaliyetleri, toplumsal ve ekonomik bağlamı pek tartışılmaksızın ve ayrınıtısına girilmeksizin İmparatorluk toprakları içerisinde emperyalizmin uzantısı niteliğinde yabancı basın faaliyetleri olarak değerlendirilme eğilimindedir.⁶ Osmanlı basın faaliyetleri ise ilk Osmanlıca gazete olan ve 1831 yılında basılan *Takvim-i Vekayi* ile başlatılmaktadır. Ancak söz konusu yaklaşım, İmparatorluk toprakları üzerinde basılan Fransızca gazetelerin ne tür çatışmaların alanı olduğu ve bunun "olası" Osmanlı okuyucusu üzerindeki etkisini tartışmamakta, dahası yabancı basın ile Osmanlı basını arasındaki olası etkileşimi/etkilenimi yalnızca Osmanlı basınının ortaya çıkmasını sultan düzeyinde etkileyen "ya-

bancı” aktörler biçiminde sunmaktadır. Bu tablonun içerisinde potansiyel ya da var olan okuyucu kitlesi tartışması, bir okuyucu kitlesinin varlığı önermesi reddedildiğinden, yer almamaktadır. Bunun yerine, 18. yüzyıldan itibaren başlayan ve giderek artan gazete basma faaliyetleri, Osmanlı halkını etkilemek ve kamuoyunu bilgilendirmek üzere sultan II. Mahmud’un (1808-1839) resmi bir gazete çıkartılması kararı vermesine yol açan; ancak hangi kanallar ve nedenlerin bu tür bir karara götürdüğü pek de tartışılmayan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, II. Mahmud’un gazete çıkartılması yönünde aldığı karara yol açan spesifik olay da Alexandre Blacque’in Rus ve Fransız elçiliklerinden gelen baskı üzerine *Courrier de Smyrne*’den ayrılmak zorunda kalmasıdır. Osmanlı basın tarihi yazımına göre, II. Mahmud bu olay sonucunda Alexandre Blacque’i Osmanlıca bir gazete çıkarma konusunda kendisine danışmak ve deneyimlerinden yararlanmak üzere İstanbul’a davet etmiştir.⁷ Buna göre, modernleşmeci/ilerlemeci sultan Osmanlı basının doğmasına neden olan ana aktördür. Diğer taraftan, modernleşmeci olarak tasvir edilen sultanın gazete çıkarma kararının uygulanmaya konulması Batılı ancak tam da vatandaşı olduğu ülkenin modernleşme yöntemini onaylamayan, Fransız devrimi karşısı bir gazetecinin yardımıyla mümkün olabilmektedir. Belki daha dikkat çekici olanı, geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımının, Fransız basın faaliyetlerini Osmanlı toplumsal bağlamı içinde ele almak yerine; Osmanlıları kendi toprakları üzerindeki söz konusu basım yayım faaliyetlerine yalnızca birer gözlemci gibi tanıklık eden aktörler olarak anlatan bir bağlama yerleştirmesidir. Osmanlıların Fransız basım yayım faaliyetleri ile ilişkisi, bu yayınların sultan II. Mahmud’u Osmanlıca bir gazete yayınlanması için ikna etmesinden ibaret görünmektedir.

Geleneksel Tarih Yazımından Eleştirel Tarih Yazımına

Bu yaklaşımın dışına çıkan ve İmparatorluk’ta sayıları giderek artan Fransızca gazetelerin çıkma nedenlerini ve Osmanlı üzerindeki etkilerini, araştırma çerçevesinin merkezine sultanı koymak yerine Osmanlı İmparatorluğu’nu değişen dünya ekonomik sistemi içerisinde inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır.⁸ Bu çalışmalara göre, Fransızca basım yayım faaliyetleri çerçevesinde Babiâli, Rus hükümeti ya da Fransa elçiliği ve Babiâli gibi taraflar arasında doğan çekişme, özünde Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası kapitalist çekişmede siyasal ve ekonomik giderek artan öneminden kaynaklanmaktadır. Korkmaz Alemdar’a göre, sürekli genişleme eğilimindeki kapitalist dünya ekonomisinin yeni pazarlar bulma arayışı, Osmanlı İmparatorluğu’nu, kapitalist sisteme eklenmesi ticaret yoluyla da sağlanacak çekici bir hedef ha-

line getirmiştir. 18. yüzyılın son yıllarından başlayarak İzmir ve İstanbul gibi dünya ile yapılan ticaretin önemli merkezleri olan liman şehirleri, yerel ve yabancı tüccarlar için önem kazanmıştır. Bu grupların ticari faaliyetlerini devam ettirmek ve iş bağlantılarını geliştirmek için güncel haberlere ihtiyaç duyması, coğrafi kapsamını genişleten kapitalist dünya ekonomisinin gereklilikleri ile birleştiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda gazetelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹ Buna göre, Fransız hükümetinin Fransız Devrimi'nin propagandasını yapmasıyla eş zamanlı bir biçimde uluslararası kapitalist aktörlerin birbiriyle çatışan çıkarları ve dolayısıyla Avrupa kapitalizminin Osmanlı'ya nüfuzu İmparatorluk toprakları üzerinde Fransızca basın doğmasının ana nedenlerindedir. Babıâli'nin liberal ekonomik politikalarını uygulamaya sokması bu süreci hızlandırmıştır.

Geleneksel Osmanlı basın tarih yazımı, Fransızca basın faaliyetlerinin ortaya çıkışını söz konusu yerel ve küresel bağlam tartışılmaksızın, herhangi bir toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlama oturtulmaksızın ele almaktadır. Üzerinde odaklanılan nokta, sultanın bu faaliyetlerden etkilenişi ve kamuoyunu şekillendirmek üzere gazete çıkarma kararı almasıdır. Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı devletlerin elçiliklerinin ve yurttaşlarının yürüttüğü basın faaliyetleri, Osmanlıca basının ortaya çıkışında değişik açılardan etkili olmuştur. Babıâli ve sultanın, kamuoyunun etkilenmesi ve biçimlendirilmesinde gazetelerin öneminin farkına varması bunlardan yalnızca bir tanesidir. Ancak Fransızca basının ve/ya da yabancı gazetelerin, Babıâli ve sultan üzerinde edilgen bir biçimde etkide bulunduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin Batı'yı askeri amaçlar dışında takip etme ve anlama çabalarının 18. ya da 19. yüzyıllarda başladığını düşünmek de aynı ölçüde yanıltıcıdır.¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri içinde yaşadıkları dünyayı yakından takip etme ve anlamlandırma çabası içerisinde aktif aktörler olarak yer almakta ve Avrupa karşısında "hasta adam" imajının verdiği izlenimden rahatsızlık duymaktadırlar.¹¹ Ama aynı zamanda, İmparatorluğu ayakta tutmak diğer bir deyişle halklarının ve uluslararası kamuoyunun aktif desteğini alabilmek için yeni iletişim biçimleri keşfetme peşindedirler.¹² Değişen dünyaya devlet yapısını uyarlamak için bulunan yeni yöntemlerden biri de gazetedir. Bu durumda, Osmanlı yöneticileri kendi toprakları içerisindeki yabancı basın faaliyetlerinin pasif birer gözlemcisi konumundaki etkileneni değil; aksine basının yapabildiklerini yakından takip edip olası gücünü yönetim yapısını dönüştürmek, halkı ile olan iletişimine yeni bir biçim vermek için kullanan aktif aktörler olarak belirlemektedir ki bu tür bir analiz geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımında görülmemektedir.

İmparatorluk topraklarındaki yabancı basının faaliyetlerinin bir diğer dolaylı etkisi, Osmanlı halkı ve halk içindeki değişik gruplar ile İmparatorluğun siyasal ve iktisadi yapısına ilişkin uzlaşma arayışında, Babıâli ve sultanın basının halka ulaşılmasında önemini anlamasına bulunduğu katkıdır.¹³

Burada, geleneksel Osmanlı basın tarihi ve eleştirel basın tarih yazımının ayrıldığı ana noktalar, emperyalizmin ve Osmanlı yöneticilerinin değişen dünyada kendini konumlandırma biçimlerinin Osmanlıca basının doğuşundaki etkisinin ele alınış biçiminden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda basının ortaya çıkışını açıklayan yaklaşımlar konusundaki ana ayrımın özetlenen noktadan daha derin ve farklı nedenleri bulunmaktadır.

Doğu ve Batı Arasında Osmanlı Basınının Konumu

Geleneksel Osmanlı basın tarih yazımına göre basınının ortaya çıkışı ve gelişimi devletin Tanzimat programı ile bir çerçeveye oturtulan reform çabalarının beklenebilir bir sonucudur. Buna göre, yenilikçi ve aydınlanmacı Osmanlı yönetici seçkinleri gelişmiş Batı medeniyeti karşısında İmparatorluğun gerilemesinin durdurulması amacıyla Batılılaşmayı hedefleyen bir reform programı başlatmışlardır. Basının ortaya çıkışı, Batı'nın gücünden etkilenen, "ya modernleşmek ya da mahvolmak"¹⁴ seçenekleriyle karşı karşıya kalan ve dolayısıyla Batı tarzı modernleşmeyi hedefleyen bu reform programı çerçevesinde başlayan girişimlerin sonucudur. Bu açıklamada günümüzde de hâlâ belli ölçüde egemenliğini sürdüren Oryantalist ve 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan değişimi Batı merkezli ele alan yaklaşımın etkisini görmek mümkündür. Oryantalist yaklaşımda ana vurgu, Osmanlı İmparatorluğu gibi Batılı olmayan devletlerin gelişmiş Batı karşısında durağan bir siyasal, hukuki, ekonomik ve toplumsal yapıya sahipliği ve dolayısıyla modernleşmenin/ ilerlemenin iç dinamiklerinden yoksunluğudur. Bu yapıda değişimin ana aktörü Batının üstünlüğü karşısında büyülenen ya da kendini aciz hisseden yöneticilerdir ki dolayısıyla kendisine pasif bir konum atfedilen halkın bu yapı içerisinde herhangi bir rolünün ve talebinin olmaması tahmin edilebilir bir sonuçtur. Her şeye muktedir devlet ve devlet karşısında güçsüz toplum karşıtlığı üzerine kurulu Oryantalist yaklaşım, devletin uzlaşmaz/kısıtlayıcı yapısı nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu gibi Batılı olmayan devletlerde modern bir siyasal yapının kurulup demokrasinin gelişebilmesi için gerekli kurumların olmayışına vurgu yapar. Kaynağını Osmanlı vakânavislerin ve Batılı seyyahların anlatılarında/ tanıklıklarında bulan Oryantalist yaklaşıma göre,¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda basının ortaya çıkışı İmpara-

torluğu “geri kalmışlığından” kurtarmak isteyen modernleşmeci yöneticiler ve aydınların çabaları ile bağlantılıdır. Bu tabloda, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan değişimin toplumun farklı kesimlerini kapsayan ve İmparatorluğun dış dünyasında meydana gelen dönüşümleri de içeren karmaşık yapısına bir vurgu bulunmamaktadır.

Yeni kurulan ulus devlet (1923) modernleşme/kalkınma projesiyle uyumlu bir biçimde, akademisyenler ve Türkiye’nin tarihsel gelişimini kendilerine ana sorunsal edinenlerin büyük bir bölümü, Osmanlı mirasını ve basının ortaya çıkışını incelerken modernist/Batılılaşmacı yaklaşımı benimsemişlerdir.¹⁶ Özellikle 1930 ve 1940’larda merkezine ulus devleti alan modernist çizgiyi, araştırmacıların/akademisyenlerin içinde yaşadıkları dünyada ve Avrupa kıtasında artan milliyetçiliğin de etkisiyle, Osmanlı İmparatorluğu’na dair analizlerde görmek mümkündür. Oryantalist yaklaşımın Osmanlı toplumuyla ilişkin çözümlemelerine benzer biçimde modernist/Batılılaşmacı çizgi, İmparatorluğun İslami, mutlakıyetçi ve keyfi uygulamalara dayalı yapısını ve Tanzimat öncesi yönetim biçimini eleştirmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı reformları her ne kadar taklitçi ve eksik kabul edilse de bu araştırmacılar tarafından benimsenen reformlardır. Modernist/Batılılaşmacı çizgiyi benimseyen tarihçiler, 19. yüzyıl Osmanlı bürokratlarını da dağılan bir imparatorlukta hukuki, askeri, mali ve yönetsel yapıda dönüşümler gerçekleştirmeye çalışan ve dolayısıyla değişimin ana tetikleyicisi olarak tanımlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu, söz konusu dönüşümleri gerçekleştirme konusunda başarısızlığa uğramıştır. Ancak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu bitmemiş modernleşme projesini okuma yazma oranını arttırarak ve özgür basınının yaşamasının koşullarını yaratarak tamamlayacaktır. Bu yaklaşımın, Oryantalist bakış açısından ayrıldığı temel nokta ise –ki bu siyasal iktidarı elinde tutanlar açısından modernleşme anlayışında önemli bir dönüşüme işaret eder- devletin öz kaynakları doğrultusunda ve dışarıdan herhangi bir müdahaleye izin verilmeksizin basının, kamuoyunun ve özgürlüklerin geliştirilmesi vurgusudur.¹⁷

1950’ler Türkiye’si, Batılılaşma ve bunun Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kökenlerinin aranması sorunsalına, II. Dünya Savaşı (1939-1945) ertesini başlayan Soğuk Savaşın (1947-1991) gölgesinde yaklaşıldığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş sırasında Batı bloğunda yer alan ya da bu bloğun politikalarını destekleyen/etkilenen akademisyenlerin Ortadoğu ve Osmanlı İmparatorluğu’na ilişkin analizlerinde, 19. yüzyıl Oryantalizminin temel savı olan Batı medeniyetinin üstünlüğü algısı, modernleşme ve ilerleme kavramlarına güçlü bir vurgu ile dönmüştür. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu

üzerine çalışan Batılı akademisyenlerin 1960'lı yıllar boyunca ürettikleri bu çerçevededir. Buna göre, "Üçüncü dünya ülkelerinin" "modern" kapitalist sisteme eklemelenmelerinin yolu kapitalist birikime dayalı bir modernleşme sürecinden geçmektedir. Weber'in oluşturduğu modernleşme modelini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu geleneksel ve dolayısıyla değişmeye kapalı, homojen gruplardan meydana gelen bir toplum olarak açıklayan bu yaklaşım, İmparatorluğun söz konusu yapısının kırılması için toplumun Batılı tarzda yetişmiş aydınları tarafından başlatılan modernleşme hareketinin önemi üzerine odaklanmaktadır.¹⁸ Bu çerçevede gazete, değişmeyen bir toplumsal yapıda toplumu "geri kalmışlığından"¹⁹ kurtarmak için ilk önce Babıâli, daha sonra hükümet politikalarına muhalefet eden Genç Osmanlılar tarafından Batılı modernleşme amacına ulaşmak için ithal edilen bir araçtır. Dolayısıyla gazete aslında, bir toplumda var olduğu düşünülen sınıf ya da toplumsal grupların çıkar çatışmaları ya da değişik grupların çekişmeleri, toplumsal muhalefet nedeniyle değil, değişimi tepeden isteyen ve kendi aralarında uzlaşmazlığa düşen devlet seçkinlerinin iradesi ile ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda basın ortaya çıkmasına ilişkin bu açıklama biçimi geleneksel Osmanlı tarihi yazımında 1970'ler ve 1980'lerde de güçlü bir biçimde sürmüştür.²⁰

Burada belki de dikkat çekmesi gereken, gazetenin toplum ile hiçbir biçimde bağlantısının olmaması ve dahası Babıâli'nin uyguladığı mali ve ekonomik politikaların, toplum içinde oluşturulan zenginliğin paylaşımının ve bu paylaşımında gazetecilerin konumlarının sorunsallaştırılmayışıdır. Oysa Osmanlı basınının öncülerinden Namık Kemal, yeniçerilerin ortadan kalkması ile toplum ve devlet arasında halk aleyhine bozulan dengenin²¹ gazete gibi bir araç ile tekrar kurulabileceği düşüncesindedir ki geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımının bu durumu görmezden gelmesini toplumsal dinamiklerin yok sayılması ile ilişkilendirmek mümkündür. Yeniçeriler, 18. ve 19. yüzyıllarda, İmparatorluğun gücünün simgesi ordunun artık asker olma özelliğini yitirmiş ve devlete ayaklanan, kışlada yaşamak yerine mahallelerde toplum ile iç içe yaşayan birer üyesi konumundadırlar. Ancak, aynı zamanda yeniçeriler, toplumun bir parçası olarak ve onunla aynı mekânda yaşayan, mahallelerde kahvehaneler açan ve esnaf gibi toplumun bazı kesimlerinin çıkarını Babıâli'ye karşı dillendiren bir toplumsal grup haline de gelmişlerdir. Namık Kemal'in de kast ettiği, gazetelerle birlikte, toplumun çıkarlarını koruyan ve sorunlarını dile getiren bir aracın ortaya çıkışıdır. Geleneksel Osmanlı basın tarih yazımının ise görmezden geldiği, toplumsal yapıdaki hareketlilik ve Osmanlı seçkinleri dışındaki çeşitli toplumsal grupların devlet ile iletişimin

bir aracı olarak, gazetenin kullanılabilirdi. Gazetenin söz konusu biçimde kullanılabilirdiğinin kabulü, toplumsal değişim üzerine odaklanmayı ve gazetenin devlet seçkinlerinin toplumu eğitmek amacından farklı bir biçimde kullanıldığının ya da homojen ve değişime kapalı olmayan çeşitli toplumsal grupların bu yeni iletişim aracıyla ilgilenebileceğinin tartışılması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki modern Batı karşısında geleneksel ve geri olarak kurgulanan bir yapıda, değişik toplumsal grupların kendilerini etkin kılabilmek gibi bir amacı bulunması beklenemez. Gelenekselden eleştirile geçişte belki de üzerinde durulması gereken en önemli ayırım, basın ve kamuoyu ilişkisini kapitalist ilişkiler çerçevesinde yeniden şekillenen toplumsal gruplar sorunsalı üzerinden ele almakta yatmaktadır.

Osmanlı Okuyucu Kitleleri ve Basın Tarihi Yazımı

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıca gazete sayısı ve tirajları²² düzenli bir biçimde artmıştır. Abdülhamit istibdadı ile kesintiye uğrayan bu eğilim, 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde doruk noktasına ulaşmıştır.²³ Ne geleneksel ne de eleştirel Osmanlı basın tarihi yazımında bu genel eğilimin nedenleri üzerinde gereğince durulduğunu söylemek güçtür. Bu eğilimin devletin halkı eğitme/modernleştirme çabasının sonuçları olduğunu savunmak, “durağan” bir toplumu bu kadar hızla harekete geçirmek mümkün görünmediğinden sorunludur ki zaten geleneksel basın tarihi yazımında basına halkın ilgisi konu edinilmemektedir. Bu durumun nedenlerinin başında, Osmanlı gibi okuryazarlığın yaygın olmadığı bir toplumda gazete ve dergilerin bir okuyucu kitlelerinin olamayacağı ile basının yalnızca toplumun entelektüel ya da diğer bir deyişle “seçkin” kesimine hitap eden ve olayların kaydını tutan bir araçtan fazlası olamayacağı yönündeki ön kabuldür.

Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunun ve kitaplara ulaşımı daha mümkün görünen kent nüfusunun ne kadarının okuryazar olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Faroqhi'nin de Pertev Naili Boratav'ın saray ve ulema kültürü ile sözlü kültür arasında “orta bölge”nin varlığına işaret etmesine dayanarak belirttiği üzere, saray ve dini seçkinler dışında kalan tüm ülke halkının sadece söze dayalı kültüre aşina olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Özellikle Bektaşî dergâhları ve kentlerdeki sıbyan mektepleri, her ne kadar dini ve edebi kitaplarla sınırlı olsa da halkın okuma kültürü ile tanıştığı mekânlardır.²⁴ Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda halkın büyük bölümünün okuma kültürü ile tanışıklığından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, halkın söze dayalı kültürünün basın için gerekli okur kitlelerini yaratacak dinamikleri harekete geçirmede etkisi düşünülebilir. Bunun için halkın kamuya ve

devlete ilişkin haberleri hangi kanallarla edindiği bilgisini hatırlamak gerekir. Osmanlı gazetelerinin²⁵ basılmaya başladığı 19. yüzyıla dek, halkın en önemli haber kaynağı ortak kullanım mekânlarındaki bilgi alış verişidir. Bu mekânlar berber dükkânları, hamamlar,²⁶ dinsel mekânlar, meyhaneler, bozahaneler²⁷ olabildiği gibi asıl olarak toplumun erkek nüfusunun memnuniyetsizliklerin biçimlendiği ve dillendirildiği, yasak olsa bile gündelik siyasete ilişkin “devlet sohbetlerinin” yapıldığı kahvehanelerdir.²⁸ Farklı sosyal statülerden insanların bir araya geldiği kahvehaneler, bu gruplar arasında karşılaşmaları ve herkes kendi grubu içerisinde kalsa da belli bir diyalogu mümkün kılmaktaydı.²⁹ Kahvehaneler, Osmanlı toplumunu oluşturan farklı grupların yazılı metinlerin sesli okunup paylaşıldığı yerler olması nedeniyle okuma kültürü ile karşılaştığı, tanıştığı mekânlar olma özelliğini de taşıyordu. Okuma yazma oranının düşük olduğu bir toplumda³⁰ sesli okuma pratiğinin varlığı, gazeteler ve dergiler Osmanlı topraklarında basılmaya başladığında özellikle önemli hâle gelmiştir. Çünkü bu pratik sayesinde, okuryazar olmayanlar dahi gazetelerdeki haberler konusunda fikir sahibi olabilecek konuma gelmişlerdir. Dönem basınının üzerine ilk doktora tezini 1914 yılında savunan ve İmparatorluğun son döneminin gazetecileri arasında yer alan Ahmet Emin Yalman’ın da belirttiği gibi, bu dönemde birkaç binlik tiraj 1914 yılında yayımlanan ve daha fazla satışa sahip olan gazetelerin tirajından daha önemlidir. Çünkü tek bir gazete kopyası kahvehaneler ve ev toplantıları sayesinde düşünüldüğünden daha fazla kişiye ulaşmaktadır.³¹ Kahvehanelere ek olarak anılması gereken bir diğer mekân ise kıraathanelerdir ki buralarda yerel ve yabancı gazete ve dergilerin koleksiyonları yalnızca tüketilen içeceğin ücretinin ödenmesi karşılığında okuyucuya sunulmakta ve dolayısıyla okuma kültürünün gelişmesine ciddi oranda katkıda bulunan neredeyse halk kütüphanesi gibi işlev görmektedirler.³² Diğer taraftan, Tanzimat döneminde kurulan okullarda öğrenci sayısı ve dolayısıyla okuryazarlık da giderek artmaktadır.³³

Osmanlı modernleşmenin çizgisini belirleyen asıl olarak halka hizmet değil; politik ve ekonomik gücü tek elde toplayabilmek için yönetimin merkezileşmesini sağlamak, Avrupalı güçlerin artan baskısı ve daha önce değindiğim Avrupa karşısında kendisinin de köklü ve modern bir medeniyete sahip olduğunu göstermektir.³⁴ İmparatorluk sınırları içinde 1493’ten beri Yahudi ve 1567’den itibaren Ermeni cemaatleri tarafından kullanılmakta olan matbaa,³⁵ devletin desteğiyle 1727 yılında açılan Müteferrika matbaasının faaliyetleri,³⁶ merkezileşme ekseninde biçimlenen reform hareketinin eğitim alanında da yapılan yeniliklerle birleştiğinde, 19. yüzyıl boyunca okuma-yazma oranını arttırması beklenebilir bir sonuçtur. Tanzimat döneminde Avrupa’ya

öğrenci gönderilmesi de ister istemez İmparatorluğa entelektüel bir canlılık kazandıracaktır.³⁷ Bu durumun beklenebilir ama geleneksel tarih yazımının üzerinde durmadığı konu, potansiyel bir gazete okur kitlesinin ortaya çıkışıdır ki bu, ilerleyen yıllarda düzenli bir biçimde artan gazete sayısı ve tirajlarını açıklamanın bir yolu da olabilir. Ancak İmparatorluğun modernleşme sürecinin III. Selim (1789-1807) ile başladığı kabul edilse bile ne okul sayısı³⁸ ile birlikte okuma-yazma oranındaki artış ne de matbaanın kullanılmaya başlanması, basına gazeteci düzeyinde de olsa gösterilen ilgiyi tek başına açıklamaktan uzaktır. Oysa ki, ilk Osmanlıca gazetenin basıldığı tarih olan 1831 ile 1908 arasında dahi Osmanlı basınına yönelik sınırlı da olsa toplumsal ilginin varlığı, bazı spesifik gazetelerin söylemleri üzerine incelemeler yapıldığında açığa çıkmaktadır. Örneğin İbret'e göre, "Halkın günden güne matbuata rağbeti tezayyüde idi" (artmakta idi).³⁹ Yine *Hadika'* da basılan bir makaleye göre, basımcılık sanatı serbest bırakılınca "her köşe başında bir destgâh peyda etmeğe başlamış" ve bu meslekten birçok insan geçinmeye başlamıştır.⁴⁰ Cengiz Kırılı'nın ortaya koyduğu üzere İmparatorluğun merkezinin erkek nüfusuna açık ve haber değiş tokuş mekânı olan kahvehanelerde siyasete, devlet işlerine ve toplumsal konulara ilişkin yorumlar da, bir bakıma, haber okumaya/öğrenmeye hazır bir kitlenin varlığına işaret olarak yorumlanabilir. Daha da önemlisi Cengiz Kırılı'nın 1840-1844 arası hafiye jurnallerini inceleyerek ortaya koyduğu üzere, İmparatorluğun merkezi İstanbul'da hem yerel hem de Avrupa gazeteleri kahvehanelerde sesli olarak okunmakta, üzerlerine yorum yapılmakta ve daha sonra şehrin diğer bölgelerine yayılmaktaydı.⁴¹

Basına yönelik halk arasında giderek ve gelişerek artan bir ilgi mevcutsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'da olduğu düzeyde geniş bir okuyucu kitlesinden söz etmek, yine gazetecilerin tanıklıkları doğrultusunda, yanıltıcıdır.⁴² Bununla birlikte, geleneksel basın tarihi yazımının mevcut –sesli okuma pratiğini de değerlendirme içine katarak- ya da potansiyel okuyucu kitlesi üzerinde hiç durmaması aslında basının ve kamuoyunun ortaya çıkmasına ve gelişmesine ilişkin başka bazı süreç ve dinamiklerin de göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Kanımca, bu süreçlerin en önemlilerinden biri basının tek sesli bir bütün oluşturmayan toplum içerisinde farklı grupların birbiriyle çatışabilen çıkarlarını yansıtan bir alan olarak belirmesinin reddi ya da en hafifinden görmezden gelinmesidir. Aslında bu durumun, geleneksel basın tarihi yazımının 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşanan değişim ve dönüşümleri tarihsel, küresel ve ekonomik bağlamında değerlendirememesinden kaynaklandığını iddia etmek mümkündür. Hem II. Meşrutiyet öncesi hem de sonrası gazete koleksiyonları incelendiğinde, gazetelerin toplum içerisindeki

tadırlar ki bu durum özellikle II. Meşrutiyet öncesi basın için söz konusudur. Bununla birlikte, hem II. Meşrutiyet öncesi hem de sonrası dönemlerini, gazeteciliğin bir meslek olarak ortaya çıkışı ve gelişmesi itibariyle, geleneksel basın tarihi yazımının temel savlarını sorgulayarak ve dolayısıyla toplumsal ve tarihsel bağlamı içerisinde inceleyen çalışmaların varlığı basın tarih yazımında umut verici gelişmeler olarak değerlendirilebilir.⁵⁶ Kuşkusuz, Osmanlı basınının ortaya çıkma ve gelişmesi süreci dönem gazete ve dergilerinin ayrıntılı incelenmesini hedefleyen çalışmalarla zenginleşecektir. Bununla birlikte, basın tarihi yazımında rastlanmaya devam eden gazete ve dergilerin günümüz Türkçesine çevrilmesi ve ansiklopedist bir yaklaşımla basının tahlili bizi Osmanlı toplumunun canlı bir resmini vermeye yaklaştırmamaktadır. 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı basınının incelenmesinde, İmparatorluk'ta yaşanan dönüşümleri dünya kapitalizmindeki gelişmeler/gerilimler ve bunların Osmanlı devlet sisteminde olduğu kadar toplumu üzerindeki etkileri ekseninde; ancak söz konusu etkilerin Avrupa kapitalist sistemi tarafından dayatılan değil Osmanlı bürokratları ve halkı tarafından da kimi zaman kabul edilen ve kimi zaman karşı çıkılan/direnilen politikaların bir uzantısı niteliğinde ve bunun da toplum içerisinde değişik grup ve sınıfların çatışan ya da örtüşen çıkarları çerçevesinde değerlendiren çalışmaların artmasına gereksinim bulunmaktadır.

Notlar

- 1 Millet esaslı üzerine kurulu olan Osmanlı İmparatorluğu yurttaşları farklı dillerde gazete ve dergiler çıkardılar. Bu yazıda Osmanlıca Türkçesi kullanılarak çıkarılan gazeteler kullanıldığı ve buna dayalı literatür incelendiğinden Osmanlı/Türk basın tarihi yazımı üzerine odaklanılacaktır.
- 2 Osmanlı tebaasının vatandaş olarak tanımlanıp, kabul edilmesi basının ortaya çıkışından sonraki bir tarihte 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile gerçekleşmiştir. Tanzimat Fermanı konusunda bkz., Şerif Mardin, "Tanzimat Fermanı'nın Manâsı ve Yeni Bir İzah Dene-mesi," *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde, haz. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ankara: Phoenix, 2. Baskı, 2006), 109-124.
- 3 Yine elçilikçe *Le Bulletin de la Légation de la République Française près la Porte Ottomane* ve 1796'da *La Gazette Française de Constantinople* basılmıştır. Bkz., G. Groc, "Propagande Révolutionnaire et Presse Française à Constantinople à la fin du 18e siècle," *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, Collection Turcica, v. VIII içinde, ed. Daniel Pan-zac (Paris, 1995), 799-800.
- 4 Korkmaz Alemdar, *İstanbul (1875-1964), Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi* (Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yayınları, 1980), 7.
- 5 G. Groc, "Le Mercure Oriental: Une Tentative de Presse Commerciale ou Le Premier Journal Privé de l'Empire Ottoman," *Düniü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* 7 (1994): 28.
- 6 Örneğin bkz., Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973); Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002).
- 7 Alexandre Blacque konusundaki tek monograf Orhan Koloğlu tarafından yazılmıştır. Bkz., *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi* (İstanbul: Müteferrika, 1998).
- 8 Alemdar, *İstanbul*. Hasan Refik Ertuğ ve Orhan Koloğlu'nda bu tür bir çaba mevcutsa da toplumun iç dinamiklerini göz ardı etmeleri sebebiyle Fransızca ya da diğer ülkeler tarafından İmparatorluk toprakları üzerinde basılan farklı gazetelerin emperyalizm kavramı ile bağlantılı tam analizinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bkz., Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, 1970). Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987).
- 9 Alemdar, *İstanbul*, 7-8.
- 10 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Tanzimat'ın kalıcı reformlarının önemli bir bölümünün Avrupa'nın değişim modellerinden değil kökenlerini onyedinci yüzyılda bulan bir değişme sürecinden kaynaklandığını ve yönetici sınıfın yararına işlediğini savunmaktadır. Bkz., *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Ankara: İmge, 2000), 113-116.
- 11 İmparatorluğun dünya fuar ve sergilerine katılımı bir devlet politikası olarak benimsemesi, yabancı gazete ve gazetecilere verilen nişan ve para yardımlarının sıklığı imajını değiştirmeye yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir ki Osmanlı arşivlerinde bu yöndeki çabaların

- kayıtlarına ilişkin çok sayıda belge bulmak mümkündür. Örneğin bkz., BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.HR (İrade Hariciye), 163/8757 3 Cemaziyelahir 1275 (9 Ocak 1859); 236/14018, 17 Muharrem 1286 (29 Nisan 1869); 245/14557, 10 Cemaziyelevvel 1287 (7 Ağustos 1870); HR.MKT (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi), 295/24, 1 Zilhicce 1275 (2 Temmuz 1859).
- 12 Selim Deringil, Osmanlılar ve Habsburglar gibi kadim hanedanlıkların devrimler çağında politik sistemlerini ayakta tutabilmek için değişik yöntemler denediğini savunur. Gazete basarak yurttaşlarının onayını almak bu yöntemlerden biridir. Bkz., "The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire 1808 to 1908," *Comparative Studies in Society and History*, vol.35, no.1. (1993): 3.
- 13 19. yüzyılda Osmanlı hükümeti Tanzimat olarak anılan ve İmparatorluk halkını oluşturan bireylerin tebaa olarak tanımlanmasından yurttaş olarak adlandırılmasına izin veren reform hareketini başlatmıştır. Tanzimatın anlamı için örneğin bkz., Halil İnalçık, "Tanzimat nedir?," *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde, haz. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ankara: Phoenix, 2. Baskı, 2006), 13-35; Şerif Mardin, "Tanzimat Fermanı'nun Manâsı ve Yeni Bir İzah Denemesi," *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde, haz. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ankara: Phoenix, 2. Baskı, 2006), 109-124.
- 14 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.Metin Kıratlı (Ankara: T.T.K, 5.Baskı, 1993), 126.
- 15 Bu seyyahlar için örneğin bkz., Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844* (London: y.i.y., 1845); H. Elliot, "The Death of Abdulaziz and of Turkish Reform," *The Nineteenth Century* 23 (1888): 276-296; Henry J. Van-Lennep, *Travels in Little Known Parts of Asia Minor* (London: y.i.y., 1870); George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College* (Boston: y.i.y., 1909). Bu yaklaşımı benimseyen tarihçilere örnek olarak bkz., Ahmet Lütfi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, c.3, der. M. Münir Aktepe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi); Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu," *150. Yılında Tanzimat* içinde, der. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 139-209; Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2000); Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Oxford: Oxford University Press, 1961); Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (Cambridge University Press, 1977); Ami Ayalon, *The Press in the Arab Middle East, A History* (Oxford University Press, 1995).
- 16 Örneğin bkz., Server R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939); Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947).
- 17 Örneğin bkz., Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal: McGill University Press, 1964).
- 18 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Lewis'in Irak'ın işgali (2003) sırasında George W. Bush'un baş danışmanlardan biri olduğu hatırlanmalıdır.

- 19 Bernard Lewis, Osmanlı toplumunda basının ortaya çıkmasıyla birlikte İslam dünyası dışında kalan dünyanın ama özellikle Batı'da olup bitenleri takip edebilme şansının yakalandığını savunur. Ancak, buradaki asıl vurgu değişime kapalı İslam toplumundan Avrupa'nın "medeniyet" temsil eden dünyasına geçiştir. Bkz., *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East* (Perennial, 2002), 52-53.
- 20 Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi 1728-1922* (Ankara: Yeni Adım Matbaası, 1968); Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın* (Ankara: Güven Matbaası, 1969); M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1978); Basın Yayın Genel Müdürlüğü, *"Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908) Yılları", Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Matbaacılığın 250. Yılına Armağan* (Ankara: Nakua Yayınevi, 1979).
- 21 Namık Kemal Yeniçerilik kurumu ortadan kaldırılmasıyla Babıâli'nin politikalarına denge oluşturabilecek aktörlerin kalmadığını savunmuştur. Bu konuda bkz., *Hürriyet*, 29 Haziran 1868'den aktaran Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A study in the Modernization of Turkish Political Idea* (Princeton: Princeton University Press, 1962, tekrar basım, Syracuse: Syracuse University Press, 2000), 133.
- 22 Basına toplumun ilgisinin somut bir göstergesi, dönem boyunca basılan gazete ve dergilerin tirajları bilgisidir. Ancak Osmanlı tarihçisi, gazetelerin birer kurum olarak arşivleri günümüze kadar varlıklarını sürdüremediğinden bu olanaktan yoksundur. Bununla birlikte, dönemin gazetecilerinin anılarından kimi gazetelerin tiraj bilgilerine ulaşıyoruz. Örneğin, *Basiret*'in on bin, *Hadika*'nın üç bin ve *İbret*'in on iki bin civarında tirajı bulunmaktadır. Bu rakamlar dönemleri için göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. *Basiret* için bkz., Basiretçi Ali Efendi, İstanbul'da Yarım Asırlık *Vekayi-i Mühimme*, haz. Nuri Sağlam, (İstanbul: Kitabevi, 1997), s.71. *Hadika* ve *İbret* için bkz., Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt.2 (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973), 126 ve 222.
- 23 Uygur Kocabaşoğlu, *"Hürriyet"i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 7-9.
- 24 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 4. Baskı, 2002), 200-203.
- 25 Burada hem Osmanlıca/Türkçe gazeteler hem de Osmanlı vatandaşları tarafından çıkarılan Rumca, Ermenice, Karamanlıca gibi gazeteler ve Yahudi cemaatinin çıkardığı gazeteler kast edilmektedir.
- 26 Meyhane, bozahane ve kahvehaneler, İmparatorluğun erkek nüfusuna açık iken, hamamlar kadınlar tarafından önemli bir iletişim mekânı olarak kullanılıyordu. Selma Akyazıcı Özkoçak, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri," *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar* içinde, haz. Ahmet Yaşar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 17-35.
- 27 Meyhane, bozahane ve kahvehanelerin haber değişim mekânları olarak kullanımı için bkz., Yaşar, *Osmanlı Kahvehaneleri*, 20-25.
- 28 Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamuoyu," *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar* içinde, haz. Ahmet Yaşar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 95-119.

- 29 A.g.e., 25.
- 30 Osmanlıca ilk özel gazetesinin çıktığı 1860 yılında, Roderic Davison, Müslümanlar arasında okuma yazma oranının %2 olduğunu iddia eder. Bkz., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton: Princeton University Press, 1963), 69.
- 31 Ahmet Emin Yalman, *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press* (New York: Columbia University, 1914), 47.
- 32 Kıraathaneler hakkında ayrıntılı bilgi için örneğin bkz., Kemallettin Kuzucu, "Osmanlı Entellektüel Mekanlarından Kıraathaneler", *Düşünen Siyaset 8: Osmanlı ve İdeolojisi-II* (2008): 83-109.
- 33 Bu dönem için de Osmanlı tarihçilerinin elinde okuma yazma oranlarına ilişkin veriler bulunmamaktadır. Ancak Donald Quataert Müslümanlar arasındaki oranın 19. yüzyıl sonunda %15'e çıktığı tahminini yapmaktadır. Bkz., *The Ottoman Empire, 1700-1922*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 169.
- 34 Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus* (Ankara: İmge, 2002), 78.
- 35 Avram Galanti'den aktaran Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın Ve Yayın* (İstanbul: Literartür Yayınları, 2000), 9-10.
- 36 Müteferrika matbaası konusunda son ve yetkin çalışmalardan biri için bkz., Orlin Sabev, "İlk Osmanlı Türk Matbaası: Başarı mı Başarısızlık mı?," *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri* içinde, der. Dana Sajdi (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011).
- 37 Bkz., Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri 1839-1876* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004).
- 38 Tanzimat dönemi eğitim sistemi ve okulları konusunda çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin bkz., Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı," *150. Yılında Tanzimat* içinde, haz. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 335-396.; Bayram Kodaman ve Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi," *150. Yılında Tanzimat* içinde, haz. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 475-496. Ancak okul ve öğrenci sayıları ayrıntılı olarak Mehmet Ö. Alkan tarafından çalışılmıştır. Bkz., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924* (Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000).
- 39 B.M., "Türkçe Matbuat," *İbret*, 16 Zilkade 1289 (16 Ocak 1873), No: 94.
- 40 N.K., "Matbuat-i Osmaniye," *Hadika*, 18 Ramazan 1289 (19 Kasım 1872), No: 8.
- 41 Kahvehanelerde Osmanlı'nın içişlerine ilişkin gazete haberlerine yorum yapıldığı gibi özellikle uluslararası ticaretin merkezi olan Galata kahvehanelerinde tüccarlar tarafından okunan Avrupa gazeteleri de yorumlanıyordu. Bkz., Kırılı, "Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamuoyu," 108-109.

- 42 “...Dersaadet’te basılan Türk gazetelerinin adedi ahalinin mikdâr-ı nüfusuna nispetle mücib-i teessüf bir hâldedir.” Şehir Mektubu no:6, *Basiret*, 17 Muharrem 1288 (8 Nisan 1871), No:331.
- 43 *Tasvir-i Efkâr*, 25 Rebiyülevvel 1283 (7 Ağustos 1866), No:411.; “Devlet Daireleri ve Memurlar,” Şehir Mektubu no:17, *Basiret*, 5 Rebiülahir 1288 (24 Haziran 1871), No:398.
- 44 Örneğin bkz., *Tasvir-i Efkâr*, 23 Receb 1281 (22 Aralık 1864), No:258.; Kemal, “Nüfus,” İbret, 19 Rebiülahir 1289 (26 Haziran 1872), No:9.
- 45 “Esnaf,” Şehir Mektubu no:22, *Basiret*, 6 Safer 1290 (5 Nisan 1873), No: 893.
- 46 Kemal, “Cevab,” İbret, 27 Rebiülahir 1289 (4 Temmuz 1872), No:15.; *Tasvir-i Efkâr*, 13 Receb 1285 (30 Ekim 1868), No:611.
- 47 *Tasvir-i Efkâr*, 24 Receb 1280 (4 Ocak 1864), No:159.; *Tasvir-i Efkâr*, 1 Şaban 1280 (11 Ocak 1864), No:161.
- 48 *Tasvir-i Efkâr*, 14 Safer 1279 (11 Ağustos 1862), No:13.; *Tasvir-i Efkâr*, 24 Rebiyülevvel 1285 (15 Temmuz 1868), No:619.; “Ticaret ve Sanat,” Şehir Mektubu no:13, *Basiret*, 6 Rebiülevvel 1288 (26 Mayıs 1871), No:374.
- 49 “İbret’e Teşekkür,” *Basiret*, 14 Rebiülahir 1289 (20 Temmuz 1872), No: 653.
- 50 “Hisse Senetleri,” Şehir Mektubu no:7, *Basiret*, 24 Muharrem 1288 (15 Nisan 1871), No:336.
- 51 “Avukatlar,” Şehir Mektubu no:44, *Basiret*, 6 Receb 1290 (30 Ağustos 1873), No:1016.
- 52 II. Meşrutiyet dönemi ve sonrası için örneğin bkz., İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık, Köycülük, Sosyalizm* (İstanbul: Dergâh, 2015). Doğrudan basın üzerine odaklanmasa da II. Meşrutiyet dönemi üzerine yapılmış bazı çalışmalar gazetelerin nasıl toplumun farklı kesimlerinin talep ve şikâyetlerini dile getirmenin bir aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Örneğin Bosna ve Hersek eyaletlerinin Avusturya tarafından ilhak etmesi ve bunu takiben Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilânı sonrasında Avusturya mallarının boykotunu desteklemek üzere İzmir Boykotaj Cemiyeti’nin çıkardığı Gâve gazetesi hem iktisadi boykotun simgesi hem de liman işçilerinin sesi olarak belirmiştir. Bkz., Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi* (İstanbul: İletişim, 2004), 331-349.; yine, Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923* (İstanbul:Doğan Kitap, 2013) içinde de değişik gazete ve dergilerin hedef kitleleri hakkında bilgi bulmak mümkündür.
- 53 Gazetelerin Avrupa emperyalizmine direnişin bir aracı olarak kullanılması için bkz., Gül Karagöz Kızılca, “Bu Mülke Gazeteler Fena Hizmet Etmedi: Malî Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babîâlî, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi,” *Kebikeç* 33 (2012): 339-352.
- 54 Bu düzenlemeler için bkz., Server R. İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*; Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*.
- 55 Bu konuda metin içerisinde de kimi zaman anıldığı üzere, hem II. Meşrutiyet dönemi öncesi hem de sonrası için çok sayıda örnek mevcuttur. Burada yalnızca birkaçını vermekle yetineceğim. Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi II. Mahmud’tan Holdinglere* (İstanbul: Remzi, 2003); İlhan Yerlikaya, *II. Abdülhamit Döneminde Basın: Yarı Resmî Vakit Gazetesi: (1875-1884)* (Kırkkale: y.i.y., 1996); Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2006).

- 56 Örneğin bkz., İ. Arda Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar," *Bilim ve Ütopya* 132, (Haziran 2005): 16-31.; İ. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Manastır'ında Ajitatif Siyasi Basın," Atatürk Araştırma Merkezi, Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi 17-22 Kasım 2011 / Üsküp-Manastır, Makedonya, *Bildiriler Cilt I*, (Ankara: 2015), 287-312.; Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911* (Albany: SUNY Press, 2000).; Palmira Brummett, "Gender and Empire in Late Ottoman Istanbul: Caricature, Models of Empire, and the Case for Ottoman Exceptionalism," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, vol. 27, no. 2 (2007): 283-302. Sarah Abrevaya Stein, *Making Jews Modern: The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires* (Indiana University Press, 2006).

Türkiye Solunda Bir Figür Olarak Attila İlhan

Nazan Kahraman

Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksekokulu
nazkahraman@gmail.com

Öz

Daha çok roman, şiir ve denemeleriyle Türkiye edebiyat dünyasının tanınmış simalarından Attila İlhan, aynı zamanda yazdığı edebi metinlerin de yardımıyla sol düşünce içinde bir siyasal kişilik olarak kendine yer edinmiştir. Solcu şair ve yazarları okumanın suç sayıldığı 1940'larda, bu suçu işlediği için devlet tarafından "solcu" ilan edilen İlhan'ın, sol düşünce/hareket içinde aktif varlığı çok kısa sürelidir. Türkiye'deki baskı rejiminden kaçarak gittiği Fransa deneyiminin etkisiyle Kemalizm'e yönelmiş ve Kemalizm'i tüm düşünce dünyasının merkezine yerleştirmiştir. İlhan'ın düşünce dünyasının bir diğer belirleyeni, yine Fransa etkisiyle şekillenen kendine özgü diyalektik yöntemidir. Tüm zıt düşüncelerin birbirini mutlak içerdiğinden/içermesi gerektiğinden hareket eden yöntemi aracılığıyla İlhan, çerçevesini Kemalizm'in çizdiği bir sol düşüncenin mümkün olduğuna, bir başka ifadeyle Kemalizm ve sosyalizmin birbirini içerdiğine/kapsadığına inanır. Bu inançla kendisini, toplumu ulusal Türk sosyalizmi adını verdiği yeni bir kapsayıcı Kemalist siyaset altında birleştirmeye adar. Bu, içinde kavram ve söylem olarak sosyalizmin olmadığı, antiemperyalist olması kaydıyla solcu, İslamcı ve milliyetçi tüm toplum kesimlerine hitap eden yeni bir Kemalizm okumasından başka bir şey değildir.

Anahtar Kelimeler: Attila İlhan, sosyalizm, Kemalizm, antiemperyalizm, Ulusal Türk sosyalizmi

.....

Makale geliş tarihi: 07.09.2015 • Makale kabul tarihi: 06.10.2015

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi • © 2016 • 3(1) • bahar/spring: 91-119

Atilla İlhan as a Figure of the Turkish Left

Nazan Kahraman

Amasya University Merzifon Vocational School
nazkahraman@gmail.com

Abstract

Atilla İlhan, who is more widely known with his novels, poems and dissertations in Turkish Literature, has gained a place in leftist thought as a political character by means of his literary works. İlhan's active participation within leftist thought/movement was quite short during the 1940's, through which reading leftist poets and writers was deemed as a guilt and he was declared as "leftist" by the state as he engaged in such an activity. By the effect of his French experience after his escape from the repressive regime, he tended towards Kemalism and placed it into the center of his thinking. Other significant determinant of his thought is dialectic methodology shaped by his experience in France. By means of this methodology, which is derived from the idea that all opposite ideas contain/supersede each other, İlhan believes that leftist thought would possibly be framed by Kemalism. In other words, he believes that Kemalism and leftist thought cover/supersede each other. With this thought in mind, he dedicates himself to combining society under the new and inclusive Kemalist idea. This is nothing but a new kind of Kemalist reading that addresses to all social segments including antiimperialist leftists, Islamists and nationalists without any socialist implication.

Keywords: Atilla İlhan, socialism, Kemalism, anti-imperialism, National Turkish socialism.

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(1) · bahar/spring: 91-119

Türkiye solu, uzun yıllar baskı ve yasaklarla mücadele ettikten sonra, 1960'larla birlikte, gelişen demokrasi ortamının¹ da etkisiyle, yaygın ve örgütlü bir harekete dönüşerek kendine oldukça geniş bir toplumsal alan açmayı başarmıştır. Bir taraftan aydınların önderliğinde başlayan ve geniş toplum kesimlerine hitap eden bir toplumsal hareket olarak siyasal hayatın gündemini meşgul eden "sol", diğer taraftan sendika tabanlı legal bir parti ile TBMM'de temsil edilmiştir.²

Bugün Türkiye solunun sahip olduğu mirasın en önemli uğraklarından birisi olarak 1960'lar, solun Kemalizm, milletçilik ve sosyalizmi bir arada dillendirdiği yıllardır.³ Bu çalışmanın konusu olan Attila İlhan'ın da politik kimliğinin şair ve romancı kimliğinin önüne geçtiği; milliyetçilik, sosyalizm ve Kemalizm kavramları üzerinden antiemperyalizm ve bağımsızlık temelinde Türkiye'ye özgü sosyalizm kavrayışının olgunlaşmaya başladığı dönem 1960'lardır.

Bu çalışma, sosyalizm ile milliyetçiliğin birbirine karşıt değil birbirini tamamlayan kavramlar olduğu varsayımından hareket ederek milliyetçi öğeleri ağır basan bir Türk sosyalizmi kavrayışında olan Attila İlhan'ı konu

almaktadır. Attila İlhan, sosyalizme ilişkin baskı ve yasakların en üst seviyede hissedildiği 1940'larda lise öğrencisiyken sosyalizm ile tanışmış ve bu tanışıklığın cezasını hapse girerek ödemiştir. Edebiyat dünyasında önemli bir figür haline geldiği 1950'lerle birlikte aktif olarak Türkiye solu içinde de var olmuştur. Fakat 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye için ulusal sosyalizm üzerine yoğunlaşmaya başlayarak, kendini Türkiye solundan ayırma çabasına girmiştir. Hayatının sonuna kadar Türk ulusal sosyalizmi kavrayışı üzerine düşünen ve yazan İlhan; 2005 yılında öldüğünde teorisini Sultan Galiyev'in, pratiğini Kemalizm'in, çerçevesini "ulusal kültür sentezi"nin, tabanını tüm toplum kesimlerinin oluşturduğu bir "ulusal sol" üzerine sayısız yazı bırakmıştır. İlhan'ın ulusal sol kavrayışı, her ülkenin ekonomik, sosyal ve ideolojik gerçekleri ve bunlara uygun olarak da kendi sosyalist modeli olduğu/ olması gerektiği üzerine temellenmektedir. İlhan bunu şöyle ifade eder: "Bir sosyalistin, eğer Türk sosyalistiyse, Marksizm'in metodunu kendi ulusal koşullarına uygulayarak oradan çıkaracağı tenkide göre davranışının olması lazım. Sağdan soldan alacağı bilgilerle bu iş olmaz. Halkının kabul edeceği formülü bulması lazım."⁴

Attila İlhan'ın ulusal kültür sentezi kavrayışı ışığında oluşturmaya çalıştığı "ulusal Türk sosyalizmi"nin eleştirel bir çözümlemesini yapmayı amaçlayan çalışma, İlhan'ın ulusal kültür sentezini nasıl ve hangi süreçte oluşturduğuyla ilgili olarak ilk bölümde kendisinin bireysel sosyalizm ilgisinin oluşması ve bu ilginin "Türk'e özgü bir sosyalizm" çabasına dönüşmesi sürecini irdeleyecektir. İkinci bölümünde ise İlhan'ın milli bir sosyalizm olarak Türk sosyalizmini hangi kavramlar üzerinden tanımladığı, bu sosyalizm teşebbüsüne hangi anlamları yüklediği ve bu kavrayışın Türkiye solunun neresinde olduğuyla ilgilenilecektir. Çünkü Attila İlhan'ın "ulusal kültür sentezi" olarak adlandırdığı tahayyülün nasıl oluştuğu ve hangi kavramlar üzerinden ifadelendirildiği, Türkiye solunun yaşanmışlıklarından çok uzağa düşmez.

Attila İlhan'ın Düşünce Dünyasının Belirleyenleri

Attila İlhan'ın⁵ Türkiye sol/ sosyalist düşünce ile arasındaki diyalog "vatanını sever gibi" sevdiği Nazım Hikmet⁶ üzerinden ve duygusal olarak kurulur.⁷ Ardından İlhan, sosyalizm ile arasındaki duygusal temelli bu ilişkiyi düşünsel temele yönlendirme gayretine girer ve Fransa'da sosyalizmi öğrenmeye çabalar. Aynı zamanda Kemalizm ve Mustafa Kemal'e ilgisi artan İlhan, yine Fransa'da kendi yöntemini geliştirir.

Attila İlhan'da Fransa Etkisi

İlki 1949'da olmak üzere toplam üç Fransa seyahati yapan İlhan, ilk iki seyahatini Nazım Hikmet ile ilişkilendirmiştir. Kasım 1949'da "Nazım Hikmet'in kurtarılması" için gerçekleştirdiğini söylediği ilk seyahatinde sosyalizm, Marksizm ve Sovyet Marksizm'ini öğrenmeye çalıştığını söyler.⁸ Şubat 1950'de⁹ "hayatı ancak sosyalizmin düzelterceğini anlamış inanç düzeyinde bir sosyalist" olarak Türkiye'ye döner ve sosyalist hareket içinde aktif olarak yer alır.¹⁰ Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından 1950'de (yeniden) kurulan Türkiye Sosyalist Partisi'nde (TSP) ve partinin yayın organı olan *Gerçek* gazetesinde çalışır.¹¹ Bir süre sonra İlhan 1951 ortalarında¹² "Nazım'dan gelen habere göre gitmem gerek"¹³ diyerek tekrar Fransa'ya gider.

Fransa o dönemde edebiyat ve sanat dünyası için önemli bir mekân olmasının yanı sıra Marksist görüşlerin yaygınlık kazandığı ve Marks'ın Doğu toplumları üzerine yazılarının toplu olarak basıldığı bir yerdir.¹⁴ Bu durum Fransa'yı sadece yarı sömürge durumunun nedenlerini arayan Türk aydınları için değil, kapitalizme karşı sosyalist bloğa yaklaşarak antiemperyalist mücadele ile sömürge durumundan kurtulmuş Afrika, Asya ve Latin Amerikalı gençler için de ilgi odağı yapmıştır. Fransa'da sosyalizm ile ilgilenen İlhan aynı zamanda üçüncü dünya ülkelerinin antiemperyalist ve milliyetçi sosyalizm deneyimlerinden, Mustafa Kemal ve Milli Mücadeleyi önemsemelerinden fazlasıyla etkilenmiştir.¹⁵ İlhan, bunu şöyle anlatır:

Ben, lise öğrenciliğim sırasında, Mustafa Kemal'i önemsemezdim pek! (...) 'Beni bu işe sardırın, bilir misiniz ki, FKP üyesi bir Fransız arkadaşımdır. (...) sizin diyor, devrimci bir lideriniz olacak, adı neydi onun, Mustafa Kemal mi, nedir tutumu, Sunyatsen'e göre nereye koyabilirsin, sağa mı sola mı? Ana ilkeleri nelerdir? vs. Donakaldığımı hatırlıyorum. Söyleyebileceğim son derece genel, handiyse anlamsız şeyler. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastı, memleketi düşmanlardan kurtardı falan filan. Bir anda, (...) ülkem, ülkemin devrimci lideri konusunda sorduklarını cevaplamakta aciz ve çaresiz kaldığımı görüp utanıyorum.¹⁶

Milli Mücadele ve Mustafa Kemal üzerine yoğunlaşan İlhan, Kemalizm'e yaklaştığı oranda "tahlil sosyalizmi" yapmakla suçladı¹⁷ Türkiye solunu sorgulamaya başlar. "Kendi anladığı, bildiği sosyalizmi yapma" kararı ile Mart 1952'de¹⁸ Türkiye'ye döner. İlhan'ın tek başına, kendi bildiği şekliyle yapmaya çalıştığı Türkiye sosyalizmi, edebiyat ve sanat dünyasında "sosyal realizm" adıyla belirir. İlhan, aslında bu süreci, Fransa'da Aralık 1951-Mayıs 1952 arasında kendine özgü bir sosyalizm düşüncesinin temel belirleyeni ola-

cak metodunun ilk dışa vurumu olarak nitelendirdiği¹⁹ ve “Kendi Kendine Sanat Konuşmaları” başlığıyla kaleme aldığı yazılarla başlatmıştır. Fakat bu yazılarda “sosyalizm” değil “Kemalizm” vurgusu vardır.²⁰ İlhan’ın edebiyat ve sanat dünyasında “toplumsal, ilerlemeci ve devrimci” gerekçelerle başlattığı sosyal realizm (toplumsal gerçekçilik) hareketi, “milli, milliyetçi, Batılı, sosyal ve aydınlık bir sanat” amaçlamaktadır.²¹ Kendisine referans aldığı yöntemin²² sosyalist dünyaya ait olması nedeniyle sosyalizm bağlamında; kullandığı kavramlar ve işaret ettiği düşünce dünyası nedeniyle de milliyetçilik bağlamında ele alınan yöntemi, sosyalizm ve milliyetçilik arasında kalmakla eleştirilir.²³ İlhan kendisine yöneltilen eleştirilere cevap olarak teorinin sosyalizmle bir ilgisi olmadığını, yapmaya çalıştığı şeyin, “gerçek Atatürkçülük ve “Kuvayı Milliye” ruhunu hareket noktası sayan, devrimci ve ulusal” bir sanat olduğunu söyler.²⁴

Bu tartışmalar sürerken İlhan, 1963’ün ilk aylarında tekrar Fransa’ya gider.²⁵ Nisan 1965’te döndüğünde bütün enerjisini “ayakları yere basmayan Türk solu”na²⁶ bir temel ve çerçeve oluşturmaya harcar. İlhan’ın oluşturmaya çalıştığı çerçeve, 1950’ler boyunca dillendirdiği sanat ve edebiyatta “Türkiye’ye özgülük” ve yöntem sahibi olma zorunluluğunun sol düşünceye uygulanmasıdır. Yani İlhan’ın yazınında sanatta ulusal sentez yerini, sol düşüncede ulusal senteze bırakmıştır. Bu aslında bir yer değiştirme değil, siyasal hayatı içine alan kapsamlı bir toplum tasavvuru çabasıdır. Çünkü yönünü sosyalist teoriye değil, Mustafa Kemal ve Kemalizm’e çevirmiştir.

Bu kapsamda Fransa’da kaleme aldığı yazılardan oluşan *Hangi Batı* (1972) başlıklı kitabı²⁷ önemlidir. İlhan bu kitapta; “Batılılaşma”, “Batılı olma” ve “çağdaşlaşma” kavramları üzerinden Atatürkçülük ve Türkiye’nin Batılılaşması üzerine tartışmalar yapmıştır. Bu yazılardan birinde, Türk modernleşmesinin, “Bilimsel yöntemlerle geçmişimize dayanan, ondan yararlanan, fakat ileriye açılan ulusal bir bileşim”²⁸ olacağını söylerken; bileşimin sınırlarını ise “Türk’üz, Türk kalacağız” şeklinde²⁹ milliyetçilik ile çizmiştir. Diğer taraftan da kendisi bir modernleşme projesi olan Kemalizm ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi izlemektedir. Çünkü İlhan; Atatürkçülüğün, uygarlıkçı, ilerlemeci nitelikleri bilime ve akla öncelik tanınmasıyla, devrimci gelişmesinin bir konağında mutlaka sosyalizmle buluşacağını düşünmektedir.³⁰ İlhan’ın bu buluşmanın olacağına inancı, onun Fransa’da şekillendirdiği kendine özgü diyalektik yönteminden kaynaklanmaktadır. Uzun araştırmalar ve okumalar sonunda İlhan, sosyal olarak var olduğuna inandığı diyalektiğin, doğal ve bireysel olarak da var olduğunu öğrenmiştir.³¹ Bu yöntem, İlhan’ın günde-

lik yaşam pratiklerini de kapsayacak şekilde ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatın tamamına ilişkin bakış açısının temel belirleyeni olacaktır. Sosyalizm ve Kemalizm'i de bu yöntemle değerlendiren İlhan, bundan sonraki hayatını, kendine özgü diyalektik yöntemiyle ortaya çıkardığı solu / sosyalizmi, Mustafa Kemal ve Kemalizm üzerinden yeniden okumaya ve Türkiye'ye "öğretme" gayesiyle geçirecektir.

Attila İlhan'ın Koşullara Özgülüğü: Diyalektik Materyalizm

İlhan, 1953 yılında kaleme aldığı bir yazıda, Batılı görüşlerle ulusal gerçeklerin birlikteliği olarak ulusal sentezin hem Doğu hem Batı kültürlerine yaslanan, hem modern hem geleneksel olması gerektiğini anlatırken, kendine özgü diyalektik yöntemini de şekillendirmiştir:

Her şeyden önce ulusal ve Türk olacaktır. Memleketçi ve milliyetçi olacaktır. Fakat aynı zamanda Batı sanat ve kültürünün şanlı geleneğini, aynı zamanda bütün Doğu İslam Türk sanatının ve kültürünün şanlı geleneğini iyice içine sindirmiş, eline Batılı ve uygar yöntemlerin anahtarını almış olacaktır.³²

Kendi diyalektik yöntemini düşünce dünyasının temelini yerleştiren İlhan, Türkiye'ye özgü bir sosyalizmin de en temel sorununun yöntem sorunu olduğunu iddia etmektedir. "Kendi karşıtlarıyla çarpışa, birleşe gelişme" olarak tanımladığı³³ diyalektik yöntemi, Türkiye'de öğrenemediğini söyler:

40'lı yıllarda, doğru dürüst kitap olmadığı için diyalektik metodun ne olduğunu öğrenemiyorduk; on yıl boyunca, rastladığım her sosyalist aydına ne demek olduğunu sordum, hiçbirisinden doyurucu bir cevap alamadım. Sosyalist sol aydınının "sosyalistliği", Sovyet tezlerini benimseyip tekrarlamasından ibaretti. Aynı şeyi daha sonra Mao'cular, aynı bezdirici ısrarla sürdürdüler. Diyalektik gibi, çevik ve esnek, üstelik akışkan bir yönetime sahip sosyalizm, kaskatı bir dogmatizm haline dönüştürülmüştü.³⁴

Fakat İlhan, Türkiye'de gerek sosyalist bilgi düzeyindeki yetersizlik gerekse de Marksist yayınların olmaması nedeniyle öğrenemediği diyalektik yöntemi, Fransa'da bir işçi ile ayaküstü sohbetleri esnasında öğrenebilecektir.³⁵ Çünkü İlhan'a göre aydın olmak bir yöntem sahibi olmayı gerektirmektedir.³⁶ İlhan, yöntemini doğa bilimlerinden esinlenerek bir toplum mühendisi edasıyla şu şekilde somutlaştırır:

Diyalektik mantık: A, A ise B, A'nın 'karşıtı' ise, A, B'yi 'içerir'. Gece A ise, gündüz B ise, bunların ikisi birbirini içerir; gün ağardığı anda, gerçekte, gece olmaya başlamıştır; hayatla ölüm, birbirinin kesinlikle karşıtıdır ama, ikisi birbirini içerir,

çünkü doğduğumuz andan itibaren ufak ufak ölmek sürecine girmişizdir. Sosyalizm ve liberalizm de öyle; ikisi birbirinin 'karşıtı'dır ama ikisi birbirini 'içerir'.³⁷

İlhan'ın yöntem kaygısı ve kendine özgü olma çabası, kendi sosyal gerçekliğini üretme gayretine dönüşmüştür. Öyle ki; kadının erkeği, iyinin kötüyü, aşkın nefreti barındırdığı şeklindeki algısıyla hayatı anlamlandırmaya çalışan İlhan, toplumsal yaşamda bir değişim/dönüşüm tasavvuru barındıran siyasal düşüncelerin aynı anda mutlak karşıtını barındırdığı savından hareket etmekte ve bu biraradallığı/karşıtlığı "tek"lik ile açıklamaktadır. Cinsiyet kavramında en görünür ifadesini bulan bu tek olma durumu için şunları söyler:

Birey de aynı karşıtlıklar sistemi içinde bir karşıtlık sistemidir. Hatta doğal, diyalektikte insanın kendi kendisini reddi. Yani nasıl oluyor: sen kadınsın ama aynı zamanda erkeksin. Çünkü sende erkeklik hormonları da var. Sende erkeklikten birçok özellik var. Öteki de erkek ama aynı zamanda kadın. Çünkü erkeklik hormonu yanında kadınlık hormonu da taşıyor ve bunlar değişken; durmadan azalıyor çoğalıyor.³⁸

İlhan'ın her olaya, her duruma karşıtıyla birlikte bakmak ve karşıtını kendi içinde aramak/bulmak şeklindeki yöntemi, kavramsal bir tartışmadan önce Kemalizm'in sosyalizmi içerdiğini varsaymasına neden olmuştur. Sosyalizm öngörmemesine rağmen ilerleme misyonu nedeniyle sosyalizm barındıran Kemalizm, aynı zamanda sosyalist devrimin karşıtı olması nedeniyle de onu içermektedir.³⁹ Diğer taraftan Kemalist Devrim, sosyalist olan Rus Devrimi ile burjuva demokratik devrimi olan Fransız Devrimi'nin bir sentezi olarak; içinde hem sosyalizm hem liberalizm hem de demokrasi barındırmaktadır.⁴⁰ Yani İlhan'a göre diyalektik doğrultusunda Kemalizm, "karşıtlık", "sentez" ve "ilerleme" kavramları üzerinden sosyalizmi içermektedir.⁴¹

İlhan'ın yöntemi aracılığıyla ulaştığı bu tespitleri, onun solun/sosyalizmin Marksist yorumundan daha çok Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan siyasal söylem olarak tarihsel "sol"a yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşmaya uygun olarak da Türkiye sosyalizminin imkânsızlık koşullarını tartışırken Marksist literatüre, mümkünlik koşulları ve kendine özgülüğü için ise ikinci Fransız İhtilali olarak değerlendirdiği Kemalist Devrim'e gitmektedir. İlhan'ın, kendine özgü diyalektik yöntemi aracılığıyla oluşturduğu, Kemalizm'i yönelim olarak sol, felsefe olarak sosyalizm ve burjuva demokratik devrimlerinin sentezi şeklindeki kavrayışı; onun ulusal sol kavrayışının sosyalizmden uzaklaştıkça ve Kemalizm'e yaklaştıkça hala "solda olmak" ve "sosyalist olmak" iddiasını meşrulaştırmıştır.

Attila İlhan'ın Ulusal Sosyalizminin Özellikleri

Attila İlhan, Türkiye'yi içinde bulunduğu yarı bağımsız halinden kurtarmak ve kalkınmayı sağlamak amacıyla 1960'ların başından itibaren "sol"un gündemini meşgul eden Türkiye'ye özgü sosyalizm tartışmalarına, Mustafa Kemal ve Kemalizm'in kutsallığını Milli Mücadele'nin romantizmi ile birleştirerek, Türk milliyetçiliği esasına dayanan bir sosyalizm tahayyülü ile ve geç dönemli olarak katılmıştır.⁴² Çünkü bu tartışmaların yapıldığı dönemde İlhan'ın öncelikli ilgisini çeken konular, Türkiye sosyalizmden ziyade, sosyalizmin mutlaka "insancı ve özgürlükçü" olması gerektiği savunusundan hareketle Stalinci sosyalistliğin eleştirisidir. Sovyet sosyalizmini Marksist sosyalist literatüre göre eleştiren bu yazılarda "Marks'a dayanarak sosyalizmi yeniden tanımlamak gerekiyor"⁴³ düşüncesi ile mevcut sosyalist uygulamaları Marx'a dayanarak irdelemektedir. Fakat yine de İlhan'ın sürmekte olan tartışmaya yabancı olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü İlhan'ın sosyalist hareket içindeki ilk (ve tek) aktif dönemi, Türkiye'ye özgü, yerli bir sosyalizm anlayışının ilk savunucularından Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun⁴⁴ partisi olan TSP içindedir.

İlhan, "sosyalizm, diyalektik metot ve işçi sınıfının bir bileşimidir; bileşenin biri olmadı mı, olmaz"⁴⁵ dese de Türkiye'ye özgü sosyalizmin bileşenleri olarak antiemperyalizm ve bağımsızlıkçılığı saymaktadır. Bunlara Türkiye solunda silahlı mücadelenin belirginleşmeye başlamasını takiben "anayasal" kavramını da ekleyerek, antiemperyalist ve bağımsızlık temelinde milli ve milliyetçi; kapsayıcılık iddiası ile "Kuvayı Milliye"ye dayalı, Kemalizm'e ve onu koruyan Kemalist kanunlara bağlılık anlamında anayasal platformda bir sosyalizm⁴⁶ olarak belirlemiştir. İlhan'ın Türkiye'ye özgü sosyalizm için yönünü sadece Kemalizm'e çevirerek, Kemalist kavramlarla da bir sosyalizm tahayyül etmesinin nedeni, Marks'ın söylem ve kavramlarının hem teorik hem de pratik olarak Avrupa dışındaki ülkeler için gerçekliğinin olmadığını düşünmesidir. Bunu kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle anlatır:

Marks diyor ki, Zincirlerinizden başka kaybedecek hiçbir şeyiniz yok. Dünya işçileri birleşiniz. Dünya işçileri derken, Marks'ın kafasındaki dünya, Avrupa'dan ibaret. Tipik 19. yüzyıl Avrupa aydını. Öbürleri sömürge, onları insandan saymıyor. (...) Marks'ın söylediklerinde çok ciddi hatalar var. Önümüzdeki yüzyıl proletaryanın yüzyılı olacaktır ve sosyalizm olacaktır diyor. Hâlbuki sonraki yüzyıl antiemperyalist savaşların yüzyılı ve sömürgeciliğin sonu oluyor".⁴⁷

İlhan'ın, Marksist sol literatür ile Türkiye gerçeklerinin örtüşmediği düşüncesi, Türkiye gerçeklerine daha fazla kafa yormasına, Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı üzerinden Kemalist Devrim okumalarını derinleştirmesine ve Türkiye solunun izlerini buralarda aramasına neden olmuştur.

Milli, Milliyetçi, Kemalist Türk Sosyalizmi

Attila İlhan, evrensel niteliklerini kaybetmeyen “yerli bir sosyalizm”⁴⁸ değil, merkezinde “sınıf” yerine, “ulus” kavramının yer aldığı, milliyetçi öğeleri ağır basan tamamen Türk’e özgü, milli bir sosyalizmden yanadır⁴⁹ ve sosyalizmin ulusallaşmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir.⁵⁰ Türkiye’nin sosyalizmi, kendi koşulları içerisinde, kendi diyalektiğine göre olacaktır⁵¹ diyen İlhan’ın Türkiye’ye özgü bir sosyalizm için yazmaya başladığı dönem, Türkiye’de böylesi bir tartışmanın oldukça geniş toplum kesimleri tarafından yapıldığı ve kavramsal karşılıklarını neredeyse bulduğu bir dönemdir. Yani, İlhan’ın Kemalizm dolayısıyla Türkiye gerçekleri teması üzerinden ve oldukça geç dönemli taraf olduğu tartışma; sosyalizmin, Atatürk devrimlerini geliştirme ve ileri götürme yolu olduğuna inanan⁵² ve Kemalizm’in altı okunu, Türk sosyalizminin temel taşları olarak gören Yön Hareketi’nin⁵³ gündeme getirdiği bir tartışmaydı. İlhan’ın, 1966’da Yön’de, “Yüz demokrasi varsa yüzü de ayrı, on sosyalizmin onu da ayrı yoldan ilerliyor. Türk sosyalizmini- elbet bilimsel yöntemlerle- ama Türkiye gerçeğinden çıkaracağız”⁵⁴ diyerek taraf olduğu tartışmada, benzer fikirler daha önce dile getirilmişti ve dağında da Kemalizm vardı. Ataöv⁵⁵, “Her rejim kendi toprağında ve kendi şartlarına en uygun şekilde yeşerir. Türk sosyalizmi, bu tartışmaların sonunda ortaya çıkacaktır” derken; Uğur Mumcu ise *Cumhuriyet*’te “Türk sosyalizmi ne Marx’ın sosyalizmine benzemeli, ne de batı sosyalizminin bir kopyası olmalı. Memleket şartlarının yarattığı ve siyasi rejime en uygun” olmalı⁵⁶ diyordu. Programında Atatürkçülük vurgusu yapan ve Atatürk’ün emek üzerine yaptığı bir konuşmayı programına alan TİP ise, Atatürk milliyetçiliğini benimseydiğini⁵⁷ belirtmektedir. Kemalizm’i sosyalizm için ittifak gücü olarak gören Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi ise⁵⁸, Kemalizm’in milliyetçi, antiemperyalist ilkelerinin Türkiye’de sosyal adaletin gerçekleştirilmesiyle sıkı sıkı bağlı olduğunu düşünmektedir.⁵⁹ Her toplumun kendine özgü tarihsel koşulları ve kendi gerçeklikleri olduğunu belirten Aybar⁶⁰, sosyalizmin bu koşullara göre oluşması gerektiğini ve taklitçilikten kaçınılması gerektiğini söylüyordu. Bunun yanı sıra meseleye, ülke gerçekleri yerine sosyalist teori açısından bakan, Kemalizm’i reddetmeyen ve Türkiye’ye özgü bir sosyalizm arayışının sosyalizmden uzaklaşmak olacağını düşünenler de mevcuttu. Bun-

lardan Aren⁶¹, bakış açısının sosyalist temelli olması ve metodu öncelemek gerektiğini vurgularken; Erdost⁶², Türkiye sosyalizmi benzeri kavramların sosyalizmin taktik ve stratejilerinin dışına çıkılması tehlikesi doğuracağını söylemektedir.

İlhan'ın Türk sosyalizmi kavrayışının en önemli kavramı, milliyetçiliktir. Türkiye'nin kendine özgü koşullarını koruyan bir bağ olduğuna inandığı milliyetçiliği ulus devletle ilişkisi dolayısıyla merkeze alan İlhan⁶³, Türk sosyalizminin işçi sınıfının yeterince gelişemediği ülkelerde olduğu gibi ancak milliyetçilik üzerinde oluşup gelişebileceğini savunur. Milliyetçilik söyleminin temel belirleyeni antiemperyalizm üzerinden iktisadi ve siyasi bağımsızlık olan İlhan'ın kavrayışının, milliyetçiliği antiemperyalizm ve antikapitalizmle mücadele ve iktisadi kalkınmanın bir aracı olarak gören 1960'lar sol düşünce-deki milliyetçi söylemden uzağa düştüğü söylenemez. Ayrıca temelde işlevi bu şekilde sabitlendikten sonra, milliyetçiliğin ilerici-gerici ayırımı üzerinden tartışılarak toplumun hangi kesiminden olursa olsun "ilericiler" in milliyetçiliğinin öne çıkarılması durumu İlhan dâhil tüm solda mevcuttur. Şöyle ki, gerek İlhan'ın gerekse mevcut solun milliyetçilik tanımlamaları, antiemperyalist, antikapitalist ve antifeodal bir savunmanın aracıdır. İlhan'ın çoğunlukla Milli Mücadele ve "Gazi Paşa" olarak Atatürk'ün şahsıyla özdeşleştirdiği milliyetçilik, Türkiye'nin ekonomik, sosyal, siyasal ve -Türkiye solundan farklı olarak- kültürel varlığını koruması ve geliştirmesi için en önemli "bağ"dır. Türkiye Cumhuriyeti öncesi mirası kapsayan ve o miras üzerine bir sentezi içeren ulusal kültür sentezi kavrayışı ile İlhan, kültürel yaklaşımı ve dolayısıyla kültür ve milliyetçilik kavramsallaştırmasında Türkiye solunda ayırıcı bir konum işgal etmektedir. Kendisi bu durumu şöyle ifade eder:

Oysa bilinçli bir ulus demek, ulusal kültürü olan bir ulus demek. Ortalıkta bir ekonomik sözüdür sürüp duruyor, ekonomik bağımsızlık iyi ama onun özüne sığınıp siyasal bağımsızlığı yozlaştırmak, halkların köklü yaratıcılığını kontrol altına almak kötü. (...) Ekonomik milliyetçiliği bir ilerencilik sayan bu altı kaval üstü şişhane aydınlar, kültürel milliyetçiliği gelenekçiliğe kaymak diye alıp düpedüz gericilik sayıyorlar.⁶⁴

İlhan'ın sağcıların ümmet yanlısı, solcuların yabancı hayranı ve öykünmeci olarak tespiti üzerinden ilerici-gerici, iyi-kötü ve faydalı-zararlı kavramsallaştırmalarla ifade ettiği milliyetçiliğinde, ilerici/iyi/faydalı olabilmesinin ölçütü ise; ulusal bileşimi yapabilmek, yani yöntemi Avrupa'dan, mirası kendi varlığından, milletinden alabilmektir.

Aynı şekilde, kendilerini Kemalizm'e bağlı milliyetçi aydınlar olarak tanımlayan⁶⁵ ve milliyetçiliği iktisadi kalkınmanın aracı olarak gören Yön'ün milliyetçilik vurgusu, emperyalizm ve onun işbirlikçileriyle mücadeleyi içermektedir.⁶⁶ Türkiye'de olası bir çatışmanın sınıflar arasında değil, ilericiler-gericiler arasında olmasını isteyen Yön, Atatürk ve Atatürkçülüğe bağlı Milli Cephe yanlılarını gerçek vatanseverler olarak ilerici şeklinde tanımlarken; toplumun her kesiminden ilerici kuvvetlerin bu platformda yerlerini almalarını ister.⁶⁷

Burada belirtilmesi gereken ileri(ci) milliyetçiler ve geri(ci) milliyetçiler ayrımı ile işaret ettiği toplumsal kesimler, İlhan'ın bu konudaki yazılarını kaleme aldığı döneme bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, İlhan'ın sosyalizm kavrayışı ve dolayısıyla milliyetçilik ve Kemalizm bağlamındaki düşüncelerinin benzerlik ve farklılığı bağlamında bu çalışmada ilişkilendirilen "sol", 1960'lara aittir. Oysa İlhan'ın bu konulardaki düşünceleri için referans gösterilen yazıları, 1960'ların sonu ve yaygın olarak 1970'lere aittir. Türkiye solu için 1970'ler, Kemalizm ve milliyetçilikle arasına mesafe koyan, daha fazla özgürlük için mücadele eden gençlerin ve sermaye karşısında belirginleşen işçi sınıfının desteğine bağlı olarak kitleliliği artan ve en önemlisi silahlı mücadelenin gündemine girdiği yıllardır.⁶⁸ Attila İlhan için ise bu yıllar, tek kişilik cephesinden sol ile adeta hesaplaşmasıyla ve solun neden öteki ve yanlış olduğu, kendisinin neden tek doğru olduğunu ispatlama çabasıyla geçen yıllardır. Bir başka ifadeyle, solun Kemalizm ile ilişkisi bağlamında 1960'ların bıraktığı yerden başlayarak/devam ederek 1960'larla bir tür halef-selef ilişkisi yaşamaya başladığı yıllardır. Çünkü 1970'lere referanslarının büyük bir kısmı değişen ve farklı fraksiyonlara giren Türkiye solunun 1960'lardaki referansları, İlhan için hala geçerlidir. İlhan bu referansları, kendisine özgün bir konum kazandıracak şekilde yüzyılın sonuna kadar ulusal sentez kavrayışı bağlamında savunacaktır.

Attila İlhan, söyleminde süreklilik arz eden Kemalizm vurgusu nedeniyle Türkiye solunda özgün bir konuma sahiptir. Bununla birlikte, sosyalizm ve Kemalizm arasında milliyetçilik üzerinden kurduğu olumlu ilişkinin geri planında antiemperyalizmin varlığına ilişkin tespitleri, Türkiye solunda da mevcuttur. Laçiner'e göre⁶⁹ yurtseverliği içselleştirdiği ölçüde emperyalizm-antiemperyalizm eksenine sıkışması nedeniyle; Aydın'a göre⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin antiemperyalist bir programa bağlı olması nedeniyle, Türkiye solunun milliyetçilikle ilişkisinin temel belirleyeni antiemperyalizmdir. Toplumun emperyalizm olarak ortak düşmana karşı oluşturduğu "Kuvayı

Milliye", birlik olma halinin ilk referansıdır. Türkiye solu içinde belki de en çok üzerinde uzlaşma sağlanan konu, antiemperyalist mücadelenin başlangıcının Kurtuluş Savaşı olduğudur. Dolayısıyla solun Attila İlhan'ı da içine alacak şekilde antiemperyalizm kavramını başlattığı yerden tartışmak, İlhan'ın ulusal sosyalizminin en temel ögesi olan antiemperyalizmi anlamak bakımından faydalı olabilir.

Türk Sosyalizminin İtici Gücü Antiemperyalizm

Türkiye solunda olduğu gibi, Attila İlhan'ı da milliyetçi düşünceye en çok yaklaştıran ve dolayısıyla sosyalizm ve Kemalizm arasında Kurtuluş Savaşı üzerinden kurulan olumlu ilişkiye aracılık eden kavram antiemperyalizmdir.⁷¹ Bu ilişkinin meşruluğunda Kurtuluş Savaşı ve Kemalist hareketin Sovyetler Birliği ve komünist enternasyonal tarafından antiemperyalist olarak değerlendirilmesinin⁷² payı büyüktür. Bunu doğrulayacak şekilde İlhan, metinlerinde Lenin'in Türkiye'nin antiemperyalist Milli Mücadele'deki başarısını ifade eden sözlerine oldukça fazla yer verir.

Attila İlhan'ın antiemperyalizm kavramı ile tanışması, kavramın Türkiye'de ortaya çıktığı sürecin⁷³ izlerini taşır. İlhan, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Anadolu işgalleri ve bu işgallere karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı'na dair ailesinden dinlediği kahramanlık hikâyeleri ile "işgale karşı direniş" üzerinden gelişen milliyetçi bir tavırla antiemperyalizm ile duygusal bir ilişki kurmuştur.⁷⁴ Düşünsel olarak antiemperyalizm kavramı ile tanışması ve onu sosyalizm ile ilişkilendirmesi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın birçok yerinde sömürgelere karşı sosyalizmin desteği ile bağımsızlık savaşı veren ülkelerin başarısı bağlamında antiemperyalizm ve sosyalizm arasında kurulan ilişkinin⁷⁵ izlerini taşır. İlhan'ın, 1960 başında Fransa'da üçüncü dünyacı gençler aracılığıyla farkına vardığı bu ilişki⁷⁶, onun Milli Mücadele, Mustafa Kemal, "Kuvayı Milliye", Müdafaa-i Hukuk gibi kavramlarla sol/sosyalizm kavramlarını birlikte düşünmesine neden olmuştur. İlhan, Mustafa Kemal'in devrimci, antiemperyalist, üçüncü dünyacı ve solcu bir lider; Kurtuluş Savaşı'nın da emperyalist Batı'ya karşı yürütülen ilk antiemperyalist mücadele olduğu sonucuna varmıştır.⁷⁷ İlhan'ın Fransa'da önemseydiği bu durum, söz konusu dönemde Kemalist Devrim'in sürekliliğini yitirdiğini ve Türkiye'nin tekrar emperyalist tehdit ile karşı karşıya kaldığını düşünen Türkiye solu⁷⁸ için temel ve ortak söylemlerden birisidir ve odağında ikinci Kurtuluş Savaşı çağrısı vardır.⁷⁹ Diğer taraftan, bu savunma durumunun veya milli kurtuluş hareketi şartlarının nasıl ve hangi tarihsel dönemde ortaya çıktığına ilişkin yapılan tespitler, Türkiye'nin, İkinci Dünya

Savaşı sonrası ve özellikle Demokrat Parti iktidarı ile birlikte “milli” olanın yerine “yabancı” olanı tercih ederek⁸⁰ ve yeni sömürgeciliğin hizmetine girerek yarı sömürge durumuna geldiği şeklindedir.⁸¹ Böylesi bir durum tespiti Attila İlhan’da da mevcuttur:

Kemal Paşa ve arkadaşlarının, yabancı sermayesine karşı, tam bağımsız bir ekonomiden, sanayileşmeden yana tutumları, demokrasi döneminin getirdiği ‘hürriyet’le birlikte yabancı sermayeyi teşvik kanununa, petrol kanununa, Amerika ile ikili anlaşmalara dönüşüyor. (...) Kemal Paşa’nın kan ve ter pahasına ele geçirir gibi olduğu ‘milli iktisat’ devri gümbürdemiş gitmiş, yeniden yarı sömürge statüsüne dönmüşüz.⁸²

Bununla birlikte “Gazi’yi kaybedince ray değiştirdik”⁸³ diyen İlhan, devrime ilişkin kırılmanın tarihsel dönemini bir adım daha geriye götürerek Mustafa Kemal’in ölümünün ardından ve İsmet İnönü ile başlatır. İlhan’a göre Atatürk’ten sonra Kemalizm’den uzaklaştırılan ve antiemperyalizmin unutturulduğu Türkiye, tekrar emperyalist tehditle karşı karşıya kalmış ve tekrar bağımsızlık sorunu yaşamaya başlamıştır.⁸⁴ İlhan, “İnönü Cumhuriyeti” ya da “yeni Tanzimatçılık” olarak adlandırdığı bu tarihsel dönemin tek sorumlusu olarak İnönü’yü gösterir.⁸⁵

İlhan’ın sosyalizm aracılığıyla karşılaştığı antiemperyalizm kavramı, İlhan’ı “Önce Mustafa Kemal’i ve Kemalizm’i tanımış olsaydım, sosyalist düşünceye ilgi duymazdım”⁸⁶ diyecek kadar Kemalizm’e yaklaştırmıştır. Bu yaklaşma hali, İlhan’ın düşünce dünyasının merkezine Mustafa Kemal’i ve Kemalizm’i yerleştirmesine, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele dönemine derin bir romantizmle yaklaşarak yoğun bir kutsallık atfetmesine ve mevcut olanı anlamak için sürekli bu kutsal ana dönmesine neden olmuştur. Öyle ki; İlhan, Türkiye solunun Kemalizm ve sosyalizm arasında kurduğu olumlu ilişkiyi onaylayan yaklaşımının ötesine geçerek, Türk sosyalizminin temelini Milli Mücadele ve Mustafa Kemal’de aramaya başlamıştır.

Kemalizm ve sosyalizm antiemperyalisttir⁸⁷ diyen İlhan’ın, antiemperyalizmi bu iki kavramla ilişkilendirmesinin en önemli nedeni, antiemperyalizmi, bağımsızlığın mümkünlik koşulu olarak görmesidir. Bu durum söyleme, sosyalizm ve milliyetçiliğin en temel şartı “tam bağımsızlık”tır şeklinde yansımıştır: “Ulusal Türk sosyalizmin tabanı, Müdafaa-i Hukuk Kemalizmi olmak lazımdır: yani siyasette, iktisatta ve kültürde ‘tam bağımsızlık’”.⁸⁸

“Ortada bir antiemperyalist kurtuluş savaşı, bir ulusal demokratik devrim vardır”⁸⁹ diyen Attila İlhan’ın düşüncesinde antiemperyalizmin Kema-

lizm ile ilişkisinde iki referans ve buna bağlı olarak iki dönemselleştirme söz konusudur. Bunlardan birisi, “Anadolu İhtilali” olarak adlandırdığı ve siyasi bağımsızlığın kazanıldığı Kurtuluş Savaşı dönemini referans alan “Kuvayı Milliye” kavramıdır ve bu kavramı, antiemperyalist Milli Mücadele’nin ortaya çıkmasına sebep olan duygu olarak görmektedir.⁹⁰ Diğeri ise “Anadolu inkılâbı” ya da “ulusal demokratik devrim” olarak adlandırdığı, Kemalizm’in uygulanma yani tam bağımsız, antiemperyalist, laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sürecini referans alan ve bazen bir önceki süreci de kapsayan “Müdafaa-i Hukuk” kavramıdır.⁹¹

İlhan, Kemalizm konusunda verilen tavizlerin Türkiye’yi yeni bir savaş durumu ile karşı karşıya getirdiğini ve Türkiye’nin antiemperyalist bir milliyetçiliği sahiplenerek Kurtuluş Savaşı’nda ortaya çıkan yirminci yüzyılın ilk “Halk Kurtuluş Ordusu” olarak adlandırdığı⁹² Kuvayı Milliye’nin ruhuna tekrar ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir.⁹³ Antiemperyalizme karşı milliyetçi bir tepki olarak “Kuvayı Milliye” kavramının, İlhan’ın Kemalizm ve dolayısıyla ulusal sosyalizm algısındaki yeri çok önemlidir. Milli Mücadele’nin silahlı/askeri gücünü, ulusal kuvvetleri ifade eden kavrama, Mustafa Kemal’den bile daha fazla anlam yükleyen İlhan’ın “Kuvayı Milliye” kavramı bazen somut bir gerçekliği bazen romantik bir imgeyi işaret etmektedir. Kuvayı Milliye, İlhan için Cumhuriyet ve Kemalizm’e giden yolda Milli Mücadele’yi gerçekleştiren tüm toplum kesimlerinin birlikteliği olarak Müdafaa-i Hukuk’un ruhu ve yirminci yüzyılın ilk Halk Kurtuluş Ordusu’dur.⁹⁴ Aynı zamanda Kuvayı Milliye, işçi, köylü ve yoksul Anadolu halkının işgale karşı direnişi ile oluşan milliyetçi bir tepki ve bu tepkinin harekete geçirdiği ulusal bilince sahip halk hareketidir.⁹⁵ İlhan kendisi milliyetçi bir dışa vurum olan hareketin Türkçülük üzerinden örgütlendiğini şöyle anlatır:

Kuva-yı Milliye’yi ve Müdafaa-i Hukuk’u örgütleyenler Türkçülerdir. Onlar daha önce Türkçü hareketin içindedirler. (...) Türkçü ne demektir? Türkçü, Batılı emperyalizme karşı ayağa kalkan ve ona karşı çıkan adam demektir. Türkçü, Türk kimliğini açığa çıkarıp, Batılının ona olan baskısına karşı koyan adam demektir. Türkçü, tam bağımsız ve özgür bir ülke olarak devam etmesini sağlayan adam demektir.⁹⁶

Kemalizm’i sürdürülebilir kılmanın askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak emperyalizmle mücadeleye, bunu mümkün ve sürekli kılacak bir antiemperyalist platforma bağlı olduğunu savunan İlhan; bu platformu tanımlarken, savaş terminolojisini kullanarak, tüm vatanın tehlikede olduğunu ve topyekûn savaşın zorunluluğunu, savaşın komutanı Mustafa Kemal’in şu sözlerine atıf yaparak destekler:

Bunun içindir ki, vatani savunma ve korumadan ibaret olan asıl görev, doğrudan doğruya milletin kendisine yönelmiş oluyordu. Millet orduya, kendi içinden teslim ettiği fertlerini, düşman saldırısına uğrayan bölgelerin savunmasına, düşman saldırısına uğrayan kardeşlerinin hayatının savunmasına memur etmeye mecbur olmuştur. İşte buna Kuva-yı Milliye diyoruz, bütün kâinat da böyle diyor.⁹⁷

“Kuvayı Milliye”den “Müdafaa-i Hukuk”a: Ulusal Demokratik Devrime

İlhan'ın, 1960'larla birlikte antiemperyalist Milli Mücadele kavrayışı ile kullanmaya başladığı “Kuvayı Milliye” kavramının ilk ve tek savunucusu kendisi değildir. İlhan'ın, 1960'ta *Varlık* Dergisinde, 27 Mayıs konusundaki düşüncelerini dile getirmek için yazdığı bir şiirde rastlanan⁹⁸ “Kuvayı Milliye” kavramını, İlhan'dan daha önce dile getiren isimlerden birisi “Kuvayı Milliye” destanının da yazarı olan 1959'da Kuvayı milliye bayrağı altında ikinci kez toplanma çağrısı yapan Nazım Hikmet'tir. Bir diğer isim de “İkinci Kuvayı Milliye” olarak değerlendirdiği 27 Mayıs'ı kutlamak için Milli Birlik Komitesi'ne tebrik telgrafı çeken Hikmet Kıvılcımlıdır.⁹⁹

İlhan “Kuvayı Milliye” kavramını, 1970'lerde emperyalizmin ulusal plandaki yansıması olarak gördüğü faşizme karşı “solda birlik” çağrısının felsefesi olarak kullanmıştır.¹⁰⁰ Bu birlik çağrısının nedeni 1970'ler solunun Türkiye solunun içinde gözlemlediği çeşitlilik ve solun Kemalizm ile mesafesidir.¹⁰¹ Çünkü Türkiye solu döneme, görüş ayrılıkları temelinde farklı sosyalizm anlayışları ve devrim stratejileri ile oldukça dağınık girmiştir.¹⁰² Diğer taraftan, Kemalizm ile arasına mesafe koymaya başlayan Türkiye solu için Kemalizm, iktidar odağı olmaktan uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁰³ Yine bu dönemde, kitlesel desteğini artıran “sol” ile politik kimliği “görece katı ve görece militan bir politik üst kimlik” olarak tanımlayan “sağ” arasında kutuplaşma ve şiddet içeren çatışmalı bir sürece girilmiştir.¹⁰⁴

Bu çatışmanın nedenini, emperyalizmin ulusal planda yansıması olarak faşizmin solu bitirme çabası olarak gören İlhan, “faşizm”i Türkiye'nin geri kalmasını isteyen “domuz” emperyalist sistem ve onun içerideki işbirlikçileridir¹⁰⁵ diyerek emperyalizm üzerinden tanımladığından, asıl çatışmanın emperyalizm ile “Kuvayı Milliye” arasında geçtiğini düşünmektedir.¹⁰⁶ İlhan'ın düşünce dünyasında bu kadar önemli bir yer işgal eden “Kuvayı Milliye” kavramı, zaman zaman yerini “Müdafaa-i Hukuk” kavramına bırakmaktadır. Bu yer değişikliği ya da “Müdafaa-i Hukuk” kavramının “Kuvayı Milliye” kavramının önüne geçmesi ulusal demokratik devrim kavrayışı ve buna bağlı

olarak düşünce dünyasındaki iki yönelimle ilişkilendirilebilir. Bunlardan ilki, Kemalizm bağlamında, antiemperyalist Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ve ulusal demokratik devrimde Mustafa Kemal ile birlikte yürüyen kul değil, birey olmak isteyen; taşralı veya muhafazakâr; Kürt, Çerkez, Laz ya da Müslüman tüm toplum kesimlerinin biraradallığına yapılan vurgudur. Bu vatandaşlık temelli bir milliyetçilik değerlendirmesiyle ulusal demokratik devrimi, "İkinci Fransız İhtilali" olarak algılamasıyla ilgilidir ve ulusal burjuvazi olmaması nedeniyle Türk milliyetçiliğinin sınıfsal tabandan yoksun olduğu sonucuna varır.¹⁰⁷ Diğer; sosyalizm bağlamında, sosyal sınıfların var olmadığı Kurtuluş Savaşı ve izleyen dönemde halk, eşraf, aydınlar ve bürokratlardan oluşan sınıfsız ve imtiyazsız bir topluluğun emperyalizm karşısında biraradallığına yapılan vurgudur. Bu, İlhan'ı burjuvazi ve işçi sınıfının oluşmadığı bir toplumda asıl çelişkinin emek-sermaye arasında değil, emperyalizm ile Türk halkı arasında olduğu sonucuna vardır.¹⁰⁸ Bu sonuç ise, hem teorik hem de pratik olarak İlhan'ın ulusal sosyalizm kavrayışının sınırlarını olabildiğince genişletmiştir. Şöyle ki, kendi sınıfsal temeli olmayan Kemalist milliyetçiliğin emperyalizm karşısında homojenize ettiği tüm toplum kesimleri, sosyalizm açısından da sınıfsız ve imtiyazsız bir topluluk olarak İlhan'ın Türk sosyalizmi kavrayışının toplumsal tabanını oluşturmuştur.

Diğer taraftan, Türkiye'ye özgü koşullar üzerinden çelişkinin emek-sermaye çelişkisi olmadığı düşüncesi İlhan'ı Türkiye sosyalizmi için "Avrupalı bir bilim adamı olarak Avrupa merkezci düşünen ve mazlum milletlerle Batı emperyalizmi arasındaki karşıtlığı hafife alan Marks"¹⁰⁹ dışında bir teorik çerçeve aramaya itmiştir. Bu çerçeve, Tatar Müslüman sosyalist Sultan Galiyev ve "Mazlum Milletler" kuramıdır.¹¹⁰ Çünkü İlhan'a göre, Galiyev'in "devrim mutlaka Mazlum ülkelerden yani sömürge ve yarı/Sömürge durumuna indirgenmiş Doğu ülkelerinden gelecektir" tespiti¹¹¹, Avrupa sosyalist teorisinin yanıldığını göstermiş ve sınıf yerine millet kavramını merkeze alan bir sosyalizmi mümkün hale getirmiştir.¹¹² Galiyev İlhan için Batı dışı bir toplum olarak Türkiye'ye özgü sosyalizm kavrayışının teorik çerçevesini oluşturmuştur.¹¹³ Bunun yanı sıra İlhan, Galiyev'in Mustafa Kemal ile benzer ve hatta ilişki içerisinde olduğu savunarak¹¹⁴ Anadolu İhtilali'ni Galiyev üzerinden bir adım daha sosyalizme yaklaştırmıştır.

Attila İlhan, ulusal demokratik devrim dolayısıyla Galiyev'i ve tezlerini yoğun bir şekilde solun gündemine getirirken, aynı zamanda Türkiye solunda oldukça uzun soluklu bir tartışmanın da tarafı olmuştur. Türkiye solunda 1960'larla sosyalizme ulaşmanın stratejisi bağlamında başlayan ve temelde

Türkiye'nin önündeki aşamanın demokratik devrim mi, sosyalist devrim mi olduğu üzerinden süren tartışma, MDD¹¹⁵ ve sosyalist devrim mi sorusunun cevabını aramaktadır.¹¹⁶ MDD yerine "ulusal demokratik devrim" ifadesini benimseyerek söylem olarak MMD hareketi ile mesafeli gibi görünse de, antiemperyalist mücadeleyi öncelediği ve sosyalist mücadelenin bugünün işi olmadığını hatta ulusal demokratik devrimin sosyalizm değil demokrasi amaçladığını¹¹⁷ düşündüğü için, İlhan'ın sosyalist mücadele yanlısı olmadığı söylenebilir.

Diğer taraftan İlhan'ın demokrasinin içselleşmesinden sonra sosyalizme geçişle ilgili belirginleşmiş ve uzun soluklu tartıştığı bir önerisi yoktur ve "İkinci Fransız İhtilali" olarak gördüğü ve "Anadolu İnkılabı" olarak adlandırdığı Kemalist devrimi, çoğunlukla sosyalist literatür açısından değil, burjuva demokratik devrim literatürü açısından değerlendirmektedir. Bir başka ifadeyle İlhan kavramı, Türkiye solunda ifade edildiği şekliyle bir toplumun sosyalist devrim eşiğine varabilmesi için bağımsız ve demokratik bir toplum olması, yani Milli Demokratik devrimin bütün görevlerini yerine getirmiş olması kapsamında¹¹⁸ ya da Türkiye'nin olası bir sosyalizm deneyiminde bir aşama olarak görmez. Bunun yerine, imparatorluktan millete ve padişah iradesinden Cumhuriyete geçiş şeklinde ulus-devlet kurma ve rejim değişikliği kavramları etrafında bir bütünsellik olarak ele alır.¹¹⁹

Fakat yine de Milli Mücadele sonrası bağımsızlığın devam etmiş olması halinde tarihsel olarak bir sosyalizm gerçeği ile karşı karşıya gelinebileceğini de kaçırılmış bir fırsat imasıyla belirtir. "Belki Türk ekonomisi yeniden emperyalist sistemin denetimine verilmemiş olsaydı, ulusal burjuvazi sanayileşme atılımını çoktan gerçekleştirecek, bu arada sağlıklı yoldan oluşmuş proletarya, sosyalizmi tarihsel olarak ve sapasağlam gündeme getirecekti"¹²⁰ demektedir.

İlhan, ulusal demokratik devrimin antiemperyalist ve antikapitalist olduğunu savunmaktadır.¹²¹ Diğer taraftan Milli Mücadele dönemi sosyalistleri olarak gördüğü Türkiye Komünist Fırkası üyelerinin ve de daha sonra halkçılık programının temeli olacağını söylediği fırka beyannamesinin de düşmanı dışarıda emperyalizm, içeride kapitalizm olarak tanımladıklarını da belirtmektedir.¹²² Bunlara rağmen İlhan'ın düşüncesinde bütünsel ve doğrudan bir kapitalizm karşıtlığı yoktur ve kapitalizm konusundaki düşünceleri değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki, İlhan temelde Mustafa Kemal'in antiemperyalist bir mücadelenin ardından "ulusal kapitalizm" kurma amacı taşıdığını ve bunun da ulusal kalkınmanın temeli olduğunu düşünmektedir. İlhan'a göre,

“Mustafa Kemal ulusal demokratik bir devrim yaptı, bu devrimin sınıfsal tabanı ulusal burjuvazidir, onun içindir ki, Anadolu İhtilali bir yandan ulusal burjuvazi yaratmak peşine düşmüş, bir yandan ‘Atatürk Devrimleriyle’ kültürel ortamı feodal ümmet üstyapısından arındırmaya çabalamıştır.”¹²³ Fakat İlhan’a göre, adına devrim yapılan sınıf olmadığından Mustafa Kemal’in ilk işi, ulusal kapitalizmin kurulabilmesi için ulusal burjuvazinin yaratılmasıdır. Çünkü İlhan’a göre, Mustafa Kemal, kapitalizmin yerli ve ulusal olanına değil, yabancı olanına karşıdır.¹²⁴ Diğer taraftan ulusal burjuvazi oluşturma çabasının da, devrimin kendisi gibi İnönü döneminde bürokrasinin burjuvaziyi denetim altına alınma çabasıyla bozulduğunu iddia eder.¹²⁵

Kemalizm’e Bağlılığı Ölçüsünde Anayasal Bir Sosyalizm

Ulusal Türk sosyalizminin, özgürlükleri hesaba katarak özgürlükçü ve anayasal bir platformda kurulması gerektiğini savunan İlhan’ın anayasal sosyalizm vurgusu; biri Kemalizm, diğeri Türkiye solu ile ilgili iki konuya ilişkindir. İlhan, anayasal sosyalizmin Kemalizm’e ve onu koruyan yasalara bağlılığı ifade ettiğini belirtmektedir.¹²⁶ Bu, İlhan’ın sosyalizm düşüncesinin sınırlarında Kemalizm olduğunun tekrar dile getirilişidir. İkincisi ise, Türkiye soluna ilişkin 1960’lardan itibaren var olmaya başlayan “devrimci şiddet” eleştirisi¹²⁷ ve kendisini Türkiye solundan ayırma çabasıdır. İlhan, “askeri müdahale yoluyla devrim gerçekleştirme yanlısı” olarak nitelendirdiği sol yönelimlerin, Türkiye solunun yeterince halk desteği görmesini engellediğini düşünmektedir:

Bazıları ise 60’lı yıllardan itibaren kısmen Maozedun/Krusçof uyuşmazlığından, kısmen Küba’daki Castro/Gucvra ‘romantizminden’ etkilenerek, ‘silahlı eylem’ açmazına girer; (...) Hazine olan bu devrimciliklerin, halka derinlemesine intikal etmekte olan Türkiye İşçi Partisi’nin önce duraklamasına, sonra da sarsılmasına sebep olmasıydı; ayrıca bunlar da, en az ‘tepeden inmecilik’ kadar provokasyona açık ve elverişli görünüyordu.¹²⁸

İlhan, 1960’ların sonlarına doğru Türkiye solunun gittikçe farklılaşarak bölündüğünü, parlamenter siyasetin zayıfladığını, halkın yerine silahlı mücadeleye yönelen gençlerin desteğini alır hale geldiğini ve “marjinalleştiğini” düşünmektedir.¹²⁹ Türkiye’deki devrimci mücadelenin öncülüğünü “zinde güçler”e vererek¹³⁰, gençleri sosyalist mücadelenin önemli unsuru olarak gören, Çin ve Küba deneyimlerinin yasalara uygun olduğunu savunan Yön Hareketi¹³¹ İlhan’ın en fazla eleştirdiği gruptur.¹³² İlhan sosyalist bir partinin varlık koşuluna olan inancına ve hatta TİP’in başarısına inanmasına rağmen, meşru ve legal bir platformda kalacağını beyan eden TİP’i¹³³ değil, merke-

ze yakın seçmenlerden oy alma çabasında ve aşırı sola kapalı olan CHP'yi¹³⁴ desteklemiştir. İlhan bu desteğinin nedenini anayasal bir platformda "insanca ve hakça bir düzen" değişikliği beklentisi olarak açıklasa¹³⁵ da bu desteğin nedeni, Kemalizm'e en yakın, Kemalist kanunlarla en uyumlu ve kendisini Atatürk'ün partisi olarak görmesidir.

İlhan, toplumsal bir dönüşüm tasarımı olan sosyalizmin toplumsal düzenin toptan değişimini barındırdığını kabul etmektedir. Fakat Türkiye'de toptan bir dönüşüm için şartların olgunlaşmadığını, bir başka ifadeyle toplumsal sınıfların yeterince gelişmediğini Engels'in "bilinçsiz kitlelerin başındaki küçük azınlıkların iktidarı aniden ele geçirmesiyle başarılan devrimlerin devri geçmiştir" sözü ile açıklar.¹³⁶ Ayrıca bunun devrimci ulusal serveti israf ederek baba parası yiyen asalaklar olarak gençlerin başaracağını düşünmek İlhan'a göre gaflet ve ihtirastır.¹³⁷ Diğer taraftan İlhan, yeterince bilinçli olmayan işçilerin de anayasal Türkiye sosyalizminin itici gücü olmayacağını düşünmektedir.¹³⁸ Bu, İlhan'ın Türk sosyalizmini işçi sınıfı değil; işçi, köylü, küçük memur, küçük aydın, yoksul kentliden oluşan geniş bir "halk cephesi"¹³⁹ tahayyülü ile karşı karşıya bırakmıştır.

Sonuç

Başlangıçta kendini önceleyen sol aydınların aydınlanma, Batılılaşma ve kalkınma konusundaki düşüncelerini edebiyat ve sanat konulu yazılarıyla onaylayan Attila İlhan, Türkiye solunun Kemalizm ile sosyalizm arasındaki bağın sorunsallığını kabul ettiği dönemde adeta onların yarım bıraktığını tamamlamak istercesine Türkiye'nin kendine özgü bir sosyalist modelinin kurulabileceğini savunmuştur. 1970'leri, "ipe sapa gelmez komünist eylem enflasyonu" ortamında geçirdikten¹⁴⁰ ve "solda birlik" üzerinden tahayyül ettiği uzlaşının gerçekleşmediğini gördükten sonra, Türkiye solu için bir varlığın muhafaza edilmesi olarak da kabul edilebilecek 1980'leri Osmanlı, İslam ve Türk kavramları üzerinden birlik çağrısı ile geçirmiştir. Ulusal olanın karşısındaki tehdidi küresel olan olarak belirlediği 1990'larda ise, küreselleşmenin yayılmacılığına karşı Misak-ı Milli ile sınırlı antiemperyalist kurtuluşçu milliyetçilikten, Misak-ı Milli sınırları dışına taşan ve Türkiye'nin dışındaki Türk ve Müslüman toplulukları kapsayacak şekilde yayılmacı ve tahakkümü amaçlayan bir milliyetçiliğe¹⁴¹ kaymıştır. Orta Asya Türkleri ile vatan ve etnisite (Türklük) üzerinden; Balkanlar ve Arap Yarımadası'ndaki Türk ve Müslümanlar ile vatan ve din (İslamiyet) üzerinden bir akrabalık kuran İlhan, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanında bir birlik tahayyül etmiştir. Emperyalizm/küreselleşme karşısında oluşacak bu birliğe, "Devin uyanı-

şı” adını veren İlhan¹⁴², “dünya bize düşman” ortak kabulü üzerinden¹⁴³ bir tür mazlum millet dayanışması önermiştir.¹⁴⁴ Türkiye solunun gündeminde ulus-devletin çözülmesi tehlikesi kapsamında 2000’lerle birlikte tekrar belirginleşen emperyalist tehdit; İlhan’ın “solcu olmayı” yine antiemperyalizmle bağlantılı olarak, Amerikan sevmezlik ve NATO karşıtlığı¹⁴⁵ üzerinden tanımlamasına ve ortak düşmana karşı “milleti uyandırma” çabasına girmesine neden olmuştur. Tüm bu süreçte savunduğu ulusal sosyalizm düşüncesinin temel referansı Kemalizm olan İlhan’ın, Türkiye solu içindeki özgünlüğü için ise şunlar söylenebilir:

Öncelikle, ulusal kültür sentezi ve ulusal sosyalizm kavrayışının merkezinde Kemalizm olan İlhan, toplumsala ait olan her şeyi Kemalizm bağlamında tartışarak, Kemalizm’den hiç uzaklaşmamış, aksine Kemalizm’i sürekli canlı tutarak, her dönem için Türkiye’ye özgünlüğün Kemalizm olduğuna inanmış ve bunu savunmuştur. Bu savunu, Türkiye’de Kemalizm’in temin edilmesi ile sosyalizmin de kendiliğinden ortaya çıkacağı düşüncesini sabitlemiştir. İlhan bu bakış açısıyla “ulusalcılık” olarak kavramsallaşan ulusal sol/ sosyalizm düşüncesinin toplumsal kabul görmesi ve yaygın kitlelerin dikkatini çekmesine aracılık eden şahsiyetlerden birisi olmuştur. Diğer taraftan da Kemalizm’in düşünce dünyasındaki önemine bağlı olarak, Türkiye solunun Kemalizm ile arasına mesafe koyamama durumunun izlendiği uğraklardan birisi olmuştur.

İkincisi, Türkiye’nin ekonomik ve siyasal olduğu kadar, kültürel olarak da emperyalizmin tuzağında olma durumuna bir tepki olarak milliyetçiliğinin kültürel boyutunun da siyasal ve ekonomik boyutu kadar, hatta onlardan daha fazla öne çıkmasıdır. Ulusal kültür sentezi, eski kültürün yeni içinde temsilini içeren İlhan’ın düşüncesinde Osmanlı-Doğu-Müslüman kültürünün ulusal sentez içindeki önemi oldukça hayatidir. “Müslüman geçmişi ve gelenekleriyle barışmış laik Türkiye” savunusu¹⁴⁶, laiklik karşıtlığı şeklinde okunabilmiştir.

Son olarak, bu çalışmanın temel argümanlarından da birisi olan, Türkiye solunun Kemalist kadro ve Kemalizm ile kurduğu olumlu ilişki, solun dönem dönem Milli Mücadele ve Kemalist devrime dönmesini ve toplumu bu kavramlar etrafında bir araya getirme çabasını meşrulaştırmıştır. Fakat bu çabanın en uzun soluklu olarak izlendiği kişi, Attila İlhan’dır. İlhan’ın bu çabası, onu Milli Mücadele dönemini sürekli yaşamasına/yaşatmasına ve bu dönemin Mustafa Kemal önderliğinde bir sosyalist deneyim olarak bile okunmasının mümkün olduğuna inandırmıştır.

Notlar

- 1 Murat Belge'nin "ıcraya karşı (çeşitli) fren sistemleri oluşturan" olarak tanımladığı 1961 Anayasası'nın kuşkusuz ki bu ortamın oluşmasının en önemli faktörü olduğu söylenebilir. Ayrıca bkz. Murat Belge, "Marksizmin "Millileşmesi" mi, "Yerleşmesi" mi?," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol* içinde, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim, 2007), 33. Fakat 1960'ların demokrasi açısından sınırsız bir iyilik hali barındırdığını da söylemek doğru olmayabilir. 1963 yılında kurulmaya başlanan Komünizmle Mücadele Derneklerinin sayısının yüz elliye ulaşması ve dönemin Cumhurbaşkanı'nın bu derneklerin "Fahri Genel Başkanı" olması dönemin genel havasını, Türkiye'de yürütülen anti-komünist mücadelenin taraflarını ve psikolojisini anlamak bakımından önemlidir. Devletin en tepesinin himayesindeki bu mücadelenin devletin radyosu aracılığıyla da sürdürülmesi mücadelenin yaygınlığı açısından fikir verebilir. Çünkü devlet radyosundan, "Komünizm tatlı dille arkadan sokan bir yalandır" veya "Komünist, Türk ve Müslüman kıyafetine bürünerek arana girer" anonsları yapılmaktadır. Ayrıca bkz. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler-I (1908-1978)*, (İstanbul: Tekin, 1984), 549-552.
- 2 Yön hareketi, 1042 kişinin altına imza attığı Yön Bildirisi ve 27 Mayıs darbesinin ardından sosyalist bir söylemle haftalık fikir ve sanat gazetesi olarak 20 Aralık 1961'de yayın hayatına başlayan ve aynı adı taşıyan Yön dergisi ile beliren bir siyasal harekettir. Ayrıca bkz. Gökhan Atılğan, "Yön Devrim Hareketi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol* içinde, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim, 2007), 599-600. Sendikacılar tarafından kurulan ve üyelerinin yarısına yakınının çalışanlardan oluştuğu Türkiye İşçi Partisi, 1965 seçimlerindeki başarısı da dikkate alındığında Türkiye siyasal hayatındaki en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Ayrıca bkz. Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)* (İstanbul: Versus, 2008), 102.
- 3 Murat Belge, "Milliyetçilik ve Sol," *Birikim* 165 (2003): 27-30.
- 4 Attila İlhan, *Hangi Batı* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 286.
- 5 Attila İlhan, edebiyatla ilgilenen bir ailenin çocuğu olarak 1925'te İzmir'de doğar. Küçük yaşta edebiyata ilgi duyan İlhan oldukça genç bir yaşta edebiyat dünyasına adım atarak edebiyat dünyasının önemli şahsiyetlerinden birisi olur. Ayrıca bkz. Selim İleri, *Nam-ı Diğer Kaptan - Attila İlhan'ı Dinledim* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 8-34. Çocukluk yılları Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına, gençlik yılları İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen İlhan, yakın dönem Türkiye tarihine uzun süre tanıklık eden şahsiyetlerden birisidir.
- 6 Attila İlhan, *Gerçekçilik Savaşı* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 299.
- 7 Attila İlhan, on altı yaşında bir lise öğrencisiyken kız arkadaşına yazdığı (1941) Nazım Hikmet şiirleri nedeniyle dört ay kaldığı cezaevinde Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyeleri aracılığıyla sosyalizm ve komünizmle tanışır. Okuldan uzaklaştırılır ve kendisine Türkiye'nin hiçbir yerinde okuyamayacağına dair bir belge verilir. Ayrıca bkz. Zeynep Aliye, *Mavi Adam - Attila İlhan'la Söyleşi* (Ankara: Bilgi, 2001), 17. İlhan, iki yıl süren hukuk mücadelesinin ardından tekrar okuma hakkını elde ederek liseyi bitirir ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydolur. Yasaların komünist ilan ettiği İlhan'ın sosyalizmle ilişkisi, Nazım Hikmet hayranlığı ile sınırlıdır. Ayrıca bkz. Attila İlhan, *Hangi Sol* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008),

52. Sürekli kovuşturma ve polis baskısının verdiği sıkıntı ile Türkiye'den ayrılmaya karar veren İlhan, 1949 yılının sonbaharında Fransa'ya gider. Ayrıca bkz. İleri, *Nam-ı*, 100.
- 8 Aliye, *Mavi*, 99.
- 9 Attila İlhan, *Abbas Yolcu* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 165.
- 10 İleri, *Nam-ı*, 128.
- 11 TSP, 28 Ağustos 1950'de tekrar kurulunca yayın organı *Gerçek* gazetesi de 28 Eylül -18 Aralık 1950 arasında tekrar yayınlanmıştır. Gazetede roman tefrikaları, şiirleri ve Marksizm üzerine yazıları yazan İlhan, partide de aktif olarak görev almıştır. Ayrıca bkz. Emin Karaca, *Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil* (İstanbul: Belge, 2008), 298.
- 12 İlhan'ın, ikinci seyahati Nazım Hikmet yurtdışına çıktıktan (Haziran 1951) sonra ve 26 Ekim 1951'de başlayan "Komünist tevkifatı"ndan öncedir. Ayrıca bkz. İleri, *Nam-ı*, 154. Bu tarihler bir arada düşünüldüğünde İlhan'ın ikinci Fransa seyahatini 1951 yılının Temmuz-Eylül ayları arasında gerçekleştirdiği düşünülebilir.
- 13 Attila İlhan ilk Fransa seyahatinin amacını açıklarken olduğu gibi, Fransa'da geçirdiği süreci ve hatta Türkiye'ye dönüşünü "Nazım Hikmet'i kurtarma" temasıyla özdeşleştirir. Fakat Fransa'da Nazım Hikmet'in hapisten çıkarılması için uluslararası bir kampanya yürüten İleri Jön Türk Birliği üyesi Fahri Petekkaya, İlhan'ın bu süreçte aktif olarak yer almadığını, "o taraklarda bezi yoktu" ifadesi ile özetler. Ayrıca İlhan'ı içinde olmadığı bir mücadeleyi sahiplendiği için "hiç kimse başkalarının mücadelesini sahiplenmemeli" diye eleştirir. Ayrıca bkz. M. Şehmus Güzel, *Fahri Petek: Bir Hayat, Üç Can* (İstanbul: Sarı Defter, 2009), 199. Diğer taraftan Nazım Hikmet'in kurtarılması amacıyla İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği 15 Mayıs 1950'de Çiçek Palas'ta bir toplantı düzenlenmiştir. İlhan kendisinin de içinde olduğu bir grubun organize ettiğini söylediği toplantıyı, "vaziyetin kötü gideceğini anlayarak" açış konuşmasının ardından terk etmiş ve toplantı polis baskınına uğramıştır. Bu olaydan çok geçmeden Nazım Hikmet Temmuz 1950'de hapisten çıkar, fakat İlhan kendisiyle görüşmemiştir. Ardından Haziran 1951'de yurtdışına çıkan Nazım Hikmet'in kendisine haber gönderdiğini iddia ederek, ikinci Fransa seyahatini de Nazım Hikmet'le ilişkilendirir. Ayrıca bkz. İleri, *Nam-ı*, 137-146.
- 14 Hasan Bülent Kahraman, "Türk Solunun Çıkmaz Sokağı: Kemalizm (Ordu) İlişkisi," *Doğu Batı* 59 (2011): 50.
- 15 Zeynep Ankara, *Yalnız Şövalye Attila İlhan* (Ankara: Bilgi, 1996), 33.
- 16 Attila İlhan, *Hangi Atatürk* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 39.
- 17 İlhan, *Hangi*, 99-100.
- 18 İlhan, *Abbas*, 176.
- 19 İlhan, *Gerçekçilik*, 9-11.
- 20 Attila İlhan, "Kemalist Aydının Sorumluluğu," *Pazar Postası* 78 (1952): 2.
- 21 İlhan, *Gerçekçilik*, 60-61.
- 22 İlhan, öncelikle kavramın Stalin dönemi "sosyalist gerçekçilik" yaklaşımdan tamamen farklı olduğunu söyler. Ayrıca bkz. İlhan, *Hangi*, 9. Bunun nedeni ise, Sosyalist gerçekçilerin sos-

yalizme değil Marksizm'in Leninist yorumuna dayanan komünist ve partici bir sanat yolu benimsemeleri ve sosyalist gerçekçiliğin de toplum düzenini komünizmin metotları ve parti emirleri doğrultusunda yorumlama ve değiştirme çabasıdır. Ayrıca bkz. Attila İlhan, "Osman Mazlum'a karşı Ömer Haybo," *Pazar Postası* 45 (1957): 7.

- 23 Sol kesimden kişiler İlhan'ı "Moskof düşmanı", teorisini de milliyetçi olarak değerlendirirken, muhafazakâr düşünceye sahip kişiler ise "Moskof ajanı", teorisini de Rusya'nın resmi sanat anlayışı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca bkz. Belgin Sarmaşık, *Attila İlhan: "Açtırma Kutuyul.." - Röportajlar-I (1946-1983)* (Ankara: Bilgi, 2005), 45; Ahmet Oktay, "Attila İlhan: İmkânsız Zorlamak," *Doğu Batı* 35 (2006): 109-115; Mahmut Babacan, "Dönemler, Yönelimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Attila İlhan şiiri," *Attila İlhan* içinde, der. Yakup Çelik (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2006), 194-211.
- 24 Belgin Sarmaşık, *Attila İlhan: Söyletme Kötüyül.. - Röportajlar-II (1983-1987)* (Ankara: Bilgi, 2005), 90.
- 25 Attila İlhan'ın üçüncü ve son Fransa seyahatinin tarihleriyle ilgili oldukça farklı bilgiler mevcuttur. İlhan bir çok röportajda bizzat kendisi 1960'da gittiğini söylemektedir. Fakat İlhan, Türkiye İşçi Partisi kurma heyetinin davetlisi olarak katıldığı toplantının basılmasını Fransa'ya gitme fikrini pekiştirdiğini söyler. İlhan'ın bahsettiği toplantının 11 Kasım 1962'de Mehmet Ali Aybar'ın düzenlediği Beyaz Saray adını alan toplantı olması ihtimali çok yüksektir. Çünkü İlhan'ın dediği gibi TİP tarafından düzenlenen ve karşıt görüşlü kişilerin bastığı toplantı, bu toplantıdır. Ayrıca bkz. Şükran Kurdakul, *Cezaevinden Babali'ye Babuli'den TİP'e - Anılar* (İstanbul: Evrensel, 2003), 93-113. Dolayısıyla İlhan'ın son Fransa seyahatini 1963 başlarında gerçekleştirdiği söylenebilir.
- 26 İleri, *Nam-ı*, 214.
- 27 Öncelikle, içindeki yazılar daha erken tarihli olmasına rağmen *Hangi Batı*, *Anılar* ve *Acılar* dizisinin ikinci kitabıdır. Aynı dizinin ilk kitabı, İlhan'ın 1965-70 arasında kaleme aldığı yazılardan oluşan ve 1970'te basılan *Hangi Sol* kitabıdır. *Hangi Batı* kitabının ilk baskısında, İlhan'ın Paris'te yazdığı yirmi yazı yer almaktadır. Kitabın daha sonraki baskılarına İlhan'ın 1970'lerden sonra aynı konuda yazdığı yazılar da eklenmiştir.
- 28 İlhan, *Hangi Batı*, 124-125.
- 29 İlhan, *Hangi Batı*, 26.
- 30 İlhan, *Hangi Batı*, 92.
- 31 İleri, *Nam-ı*, 105.
- 32 İlhan, *Gerçekçilik*, 81.
- 33 İlhan, *Hangi Atatürk*, 157.
- 34 Attila İlhan, *Bir Sap Kırmızı Karanfil* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 101.
- 35 İlhan, bu öğrenme süreci için: "Diyalektiğin ne demek olduğunu en azından on kişiye sordum Türkiye'de; kimse anlatamadı. Fransa'ya gittim. İşçi Üniversitesinde "Comrade" Paul (Paul arkadaş) Renault'ta işçiydi, o bana ayaküstü anlattı" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca bkz. Attila İlhan, *Sultan Galiyef: Avrasya'da Dolaşan Hayalet* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 76.

- 36 Sarmaşık, *Attila İlhan: Söyletme*, 68-74.
- 37 İlhan, *Sultan*, 176.
- 38 Zeynep Aliye, "Sevdanın ve Kavganın Yolcusu: Attila İlhan," *Cumhuriyet Kitap* 558, 26 Ekim 2000, 5.
- 39 İlhan, *Hangi Atatürk*, 220.
- 40 İlhan, *Hangi Sol*, 218.
- 41 Attila İlhan, *Hangi Sağ* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 156.
- 42 Varlık yayınlarından 1970 yılında çıkan *Hangi Sol* adlı kitabının ilk baskısında İlhan, 1965-70 yılları arasında yazdığı on dokuz yazıyla sosyalizm konusunu tartışmaya açmıştır. İlhan burada birkaç anı ve Türkiye Sosyalist Partisi'ne bir değini dışında sosyalizmin Sovyetler Birliği ve Avrupa ülkelerindeki uygulamalarını eleştirmektedir. Kitabın daha sonraki baskılarına İlhan'ın sosyalizm konusunda 1970-75 yılları arasında yazdığı ve Türkiye'ye ilişkin tespit ve önerilerinin olduğu yazılar eklenmiştir.
- 43 İlhan, *Hangi Sol*, 66.
- 44 Özgür Gökmen, "Esat Adil Müstecaplıoğlu," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol içinde*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim, 2007), 944.
- 45 İlhan, *Hangi Atatürk*, 422.
- 46 İlhan, *Hangi Sol*, 84.
- 47 Aliye, *Mavi*, 175-176.
- 48 Tanımlama, Murat Belge'ye ait. Ayrıca bkz. Belge, *Marksizmin*, 105.
- 49 Aliye, *Mavi*, 172.
- 50 İlhan, *Bir*, 100.
- 51 İlhan, *Hangi Atatürk*, 87.
- 52 Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız," *Yön* 36 (1962): 3.
- 53 Muzaffer Karan, "Kemalizm Türk Sosyalizmi," *Yön* 39 (1962): 7.
- 54 Attila İlhan, "Attila İlhan'ın Defteri," *Yön* 189 (1966): 16.
- 55 Türkkaya Ataöv, "Türk Sosyalizmine Doğru," *Yön* 12 (1962): 14.
- 56 Uğur Mumcu, "Türk Sosyalizmi," *Cumhuriyet* (1962).
- 57 Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol içinde*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim, 2007), 370.
- 58 Aydınöğlü, *Türkiye*, 175.
- 59 Mihri Belli, *Milli Demokratik Devrim* (Ankara: Aydınlık, 1970), 19.
- 60 Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler: 1945-1967)* (İstanbul: Gerçek, 1968), 480.

- 61 Sadun Aren, "Nasıl Bir Sosyalizm?," *Yön* 12 (1962): 12.
- 62 Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm," *Türk Solu* 43 (1968): 5.
- 63 Attila İlhan, *Faşizmin Ayak Sesleri* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 140-141.
- 64 İlhan, *Faşizmin*, 105.
- 65 Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün Bugün Yarın*, (İstanbul: Tekin, 1995), 956.
- 66 İlhan Selçuk, "Milliyetçiliğin Temelleri," *Yön* 96 (1965): 3.
- 67 Doğan Avcioğlu, "Sosyalist Gerçekçilik," *Yön* 39 (1962): 20.
- 68 Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol* içinde, der. Tanıl Bora, Murat Gültekin (İstanbul: İletişim, 2007), 37.
- 69 Ömer Laçiner, "Sosyalizm Versus Milliyetçilik," *Birikim* 249 (2010): 65.
- 70 Suavi Aydın, "Türkiye Solunda Özgüçülük ve Milliyetçilik," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, der. Murat Belge (İstanbul: İletişim, 2007), 543-577.
- 71 Kavram Marksist literatürde geri kalmış ülkelerin emperyalist ülkelere karşı siyasi ve ekonomik tavrını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca bkz. Tom B. Bottomer, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: İletişim, 2005), 198.
- 72 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* (İstanbul: İletişim, 2009), 341.
- 73 Antiemperyalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde batı karşıtlığı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bkz. Şükrü Hanioğlu, "İttihatçılık," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* içinde, der. Murat Belge (İstanbul: İletişim, 2009) 256. Süreç içinde Batı düşmanlığına dönüşen antiemperyalizm, Birinci Dünya Savaşı işgalleri karşısında milliyetçilik bağlamında devam etmiştir. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim, 2009), 212.
- 74 İleri, *Nam-ı*, 257.
- 75 Eric Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınbay (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 176.
- 76 Attila İlhan, *Hangi Edebiyat* (İstanbul: Bilgi, 1993), 266.
- 77 Attila İlhan, *Dönek Bereketi - Cumhuriyet Söyleşileri* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 67-68
- 78 Suavi Aydın, *Türkiye*, 544.
- 79 Avcioğlu, "Sosyalist," 20.
- 80 Doğan Avcioğlu, "Milliyetçilere Sesleniş," *Yön* 78 (1963): 3.
- 81 Fethi Naci, "Bağımsızlıktan Yarı Sömürgeliğe," *Ant* 13 (1967): 7.
- 82 İlhan, *Hangi Atatürk*, 71.
- 83 İlhan, *Hangi Batı*, 302.

- 84 İlhan, *Dönek*, 52.
- 85 İlhan, *Sultan*, 26.
- 86 İlhan, *Faşizmin*, 14.
- 87 İlhan, *Bir Sap*, 16.
- 88 İlhan, *Bir Sap*, 16.
- 89 İlhan, *Bir*, 28.
- 90 Attila İlhan, *Ulusal Kültür Savaşı* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 15.
- 91 İlhan, *Bir*, 204.
- 92 İlhan, *Ulusal*, 14.
- 93 İlhan, *Ulusal*, 15.
- 94 İlhan, *Sultan*, 15.
- 95 İlhan, *Hangi Atatürk*, 34.
- 96 İlhan, *Hangi Atatürk*, 370.
- 97 İlhan, *Sultan*, 270.
- 98 Attila İlhan, "Yarımın Başlangıcı," *Varlık* 528 (1960): 9.
- 99 Aydınoğlu, *Türkiye*, 64-65.
- 100 İlhan, *Faşizmin*, 56.
- 101 İlhan, *Faşizmin*, 276.
- 102 Ömer Laçiner, "THKPC Bir Mecranın Başlangıcı," *Toplum ve Bilim* 78 (1998): 7-21.
- 103 Ahmet İnel, "Sosyalist Olduğum İçin Anti-Kemalist'im," *Sol Kemalizme Bakıyor* içinde, der. Levent Cinemre, Ruşen Çakır (İstanbul: Metis, 1991), 193-207.
- 104 Tanıl Bora, "Süleyman Demirel," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* içinde, der. Murat Belge (İstanbul: İletişim, 2007), 502-514.
- 105 İlhan, *Bir*, 138.
- 106 İlhan, *Faşizmin*, 99.
- 107 İlhan, *Hangi Atatürk*, 23.
- 108 İlhan, *Hangi Atatürk*, 307.
- 109 İlhan, *Bir*, 98.
- 110 İlhan, *Hangi Atatürk*, 315.
- 111 İlhan, *Yıldız, Hilal ve Kalpak - Gazi'nin Ulusal Solculuğu, Cumhuriyet Söyleşileri (Ekim' 98- Mart' 99)* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 303.
- 112 İlhan, *Yıldız*, 303.

- 113 Galivey, Doğu ve Batı toplumlarını ve dolayısıyla sosyalizm deneyimlerinin farklı olduğunu söyler: “Müslüman halkları proleter halklardır ve örneğin İngiliz ve Fransız proleterleri ile Afgan veya Faslı proleterler arasında muazzam bir fark vardır. Dolayısıyla, denilebilir ki Müslüman ülkelerdeki ulusal kurtuluş savaşları bir sosyalist devrim niteliği taşır”. Ayrıca bkz. Alexandre Benningsen, Lemercier Chantal Quelquejay, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları* (Ankara: Elips, 2005), 119.
- 114 İlhan Haziran 1975’te kaleme aldığı bir yazısında şunları söyler: “Fakat benim kafamı bir de ne kurcalıyor bilin bakalım. Sultan Galiyev’in yarı sömürge toplumların ulusal demokratik devrim ve kurtuluş savaşlarını yorumlayan savlarıyla, Mustafa Kemal’inkiler arasındaki müthiş yakınlık!”. Ayrıca bkz. İlhan, *Hangi Atatürk*, 305.
- 115 Milli demokratik devrim tezinin oluşmasında solun 1960’larda Türkiye’nin emperyalist tehditten kurtulamamış ve hatta feodal yanı ağır basan yarı sömürge bir ülke konumunda olduğu şeklindeki tespitleri ve bunun ardından feodalizm, emperyalizm ve onun içerideki işbirlikçileri olarak komprador burjuvaziye yönelik bir mücadelenin zorunluluğu düşüncesi hakimdir. Ayrıca bkz. Belli, *Milli*, 35-36; Doğan Avcıoğlu, “Cumhuriyetin 42. Yılında,” *Yön* 135 (1965): 3. Dolayısıyla tam bağımsız bir Türkiye’de sosyalizmin kurulması için ilk aşama Atatürkçülük / Kemalizm ile yapılacak bir ittifak olarak belirginleşmekteydi. Avcıoğlu bunu, Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlarda hızla kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördükleri millî devrimci kalkınma yolunun Kemalist tezin temele indirilmesi ve böylece Atatürk devrimlerinin devam ettirilmesi olarak dillendirmektedir. Ayrıca bkz. Avcıoğlu, *Türkiye’nin*, 526.
- 116 Aşamalı devrimden yana olan Milli demokratik devrim hareketi, Türkiye’nin geri kalmış ve demokrasi yoksunu bir ülke olarak önündeki aşamanın sosyalist değil demokratik devrim; sosyalizmin mevcut meselesinin de sosyalist değil, antiemperyalist ve antifeodal mücadele olduğunu söylemektedir. Ayrıca bkz. Aydınöğlü, *Türkiye’nin*, 202; Avcıoğlu, “Sosyalist”, 20. TİP çevresi ise Türkiye’nin doğrudan bir saldırı savaşı ile değil, yeni sömürgecilikle karşı karşıya olduğundan antiemperyalist mücadele ile sosyalist mücadelenin birbirinden ayrılması gerektiğini, yani emperyalizme karşı savaş ile sosyalizm için savaşın bir arada gitmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Ayrıca bkz. Naci, *Bağımsızlıktan*, 7.
- 117 İlhan, *Hangi Atatürk*, 188.
- 118 Belli, *Milli*, 20.
- 119 İlhan, *Hangi Sol*, 149.
- 120 İlhan, *Hangi Atatürk*, 115.
- 121 İlhan, *Hangi Atatürk*, 139.
- 122 İlhan, *Sultan*, 73.
- 123 İlhan, *Hangi Atatürk*, 24.
- 124 İlhan, *Sultan*, 73.
- 125 İlhan, *Hangi Atatürk*, 24.
- 126 Aliye, *Mavi*, 172.

- 127 İlhan, *Hangi Atatürk*, 19.
- 128 İlhan, *Bir*, 94.
- 129 İlhan, *Bir*, 94.
- 130 Avcioğlu, "Sosyalizm", 3.
- 131 Avcioğlu, "Milliyetçilere," 20.
- 132 İlhan, *Bir*, 95.
- 133 Şener, *Türkiye*, 359.
- 134 Özkan Ağtaş, "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e, "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik içinde, der. Murat Belge (İstanbul: İletişim, 2007), 198.
- 135 İlhan, *Hangi Sol*, 117-118.
- 136 İlhan, *Hangi Sol*, 70.
- 137 İlhan, *Bir*, 95.
- 138 Attila İlhan, *Sosyalizm Asıl Şimdi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), 50.
- 139 İlhan, *Hangi Sol*, 49.
- 140 İlhan, *Gerçekçilik*, 88.
- 141 Etienne Balibar, *İrk, Ulus, Sınıf*, çev. Nazlı Ökten (İstanbul: Metis, 2007), 62.
- 142 İlhan, *Hangi Batı*, 273
- 143 Ahmet İnel, "Ulusalçı Türk Solu," *Radikal*, 3 Ağustos 2003, 6.
- 144 İlhan, *Dönek*, 18.
- 145 Sarmaşık, *Attila İlhan: Açtırma*, 164.
- 146 İlhan, *Hangi Sağ*, 213.

Yazı Teslim Kuralları ve Yayın Süreci

1. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar öncelikle Editör tarafından amaç, konu, içerik ve yazım kuralları açısından incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanların yazar adları gizlenir ve Editör ve/veya Yayın Kurulu üyelerinin görüşü doğrultusunda, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hiçbir şekilde hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu nihai kararını raporlar üzerinden verebilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar.
2. Dergiye gönderilecek yazılar, dipnotlar ve kaynakça dahil 8000 sözcüğü geçmemelidir.
3. Dergiye gönderilecek yazılara ortalama 150 sözcükten oluşan özetlerle birlikte 5 anahtar sözcük Türkçe ve İngilizce olarak eklenmelidir.
4. Yazıya ek olarak yazarın kısa biyografisi ve iletişim bilgileri gönderilmelidir.
5. Yazı teslimi ve dergiyle ilgili her türlü iletişim için editor@ilefdergisi.org adresi kullanılabilir.

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

6. İLEF Dergisi'nde yer alacak tüm yazıların metin içi referansları ve kaynakçaları Chicago Biçim Kılavuzunun 16. baskısına uygun olarak gösterilmelidir. Ayrıntılı bilgiyi ilefdergisi.org adresinde bulabilirsiniz.
7. Yazıda kullanılan başlıklar kısa ve net olmalıdır.
8. Yazılar doc ya da docx uzantılı dosyada Times New Roman yazı tipinde, 12 punto ve çift satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
9. Yazılarda varsa içerik notları rakamla ve sayfanın sonunda yer almalıdır.
10. Yazının ana başlığı kalın ve büyük harflerle yazılmalıdır. Ara başlıklar, kalın ve sözcüklerin ilk harfleri büyük olmalıdır.
11. 40 sözcüğü geçen alıntılar, paragraftan bir santim içerde, blok halinde, tek satır aralığında ve 11 punto ile yazılmalıdır.
12. Eserde yer alan illüstrasyon, tablo, figür ve başka yerde yayınlanmış uzun alıntıların telif haklarından yazarlar sorumludurlar.
13. Alıntı yapıldığı durumlarda kaynaklar, tablo ve figürlerin altına yazılmalıdır.
14. Yayına hazır eserler için yazardan onay alınır.
15. Her bir yazara derginin basılı kopyasından birer adet gönderilir.
16. Yukarıdaki kurallara uymayan yazılar, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra değerlendirme sürecine kabul edilir.

Kaynak Gösterme Formatı*

Referans Kuralları

Metinler Chicago formatının Notlar ve Bibliyografya (NB) sistemine göre düzenlenmelidir. Metin içinde notlar ve atıflar, rakamlı sayfa sonu sonnotlarla gösterilmelidir. İlk kez atıf yapılan kaynaklar tam künyeyle gösterilmeli (1), aynı kaynağa yapılan sonraki atıflarda kısaltılmış künye kullanılmalıdır (2). Aşağıda metin içi atıflar ve kısaltılmış atıflar için künye örneklerini bulabilirsiniz.

Kitap

Tek yazar

1. Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi* (Ankara: İmge, 2014), 99–100.
2. Kışlalı, *Siyaset*, 150.

İki ya da daha fazla yazar

1. Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (Ankara: İmge, 2007), 52.
2. Birand, Dündar ve Çaplı, *12 Mart*, 59–61.

Dört ya da daha fazla yazar

Sonnotta "ilk yazar, vd." şeklinde yazılmalıdır.

1. Sezer Korkmaz, vd.,*Pazarlama: Kavramlar-İlkeler-Kararlar*(Ankara: Siyasal, 2009), 221.
2. Korkmaz, vd.,*Pazarlama*, 27.

Yazar yerine editör, çevirmen, derleyen

1. Mehmet Küçük, der.,*Medya, İktidar, İdeoloji*(Ankara: Bilim ve Sanat, 2006), 91-92.
2. Küçük,*Medya*, 24.

Yazarla birlikte editör, çevirmen, derleyen

1. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, çev. Ünsal Oskay (Ankara: Bilgi, 1974), 242-55.
2. Mills, *İktidar*, 245.

Kitap Bölümü

1. Oya Tokgöz, "Siyasal İletişim,"*Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* içinde, der. Sevil Atauz (Ankara: Olguç, 1986), 100.
2. Tokgöz, "Siyasal," 110-111.

E-kitap, Çevrimiçi Kaynaklar

Eğer bir kitap birden fazla formatta mevcutsa, başvurduğunuz versiyonu kaynak gösteriniz. URL adresi veriniz; özel durumlar dışında erişim tarihi makale yayın tarihi olarak kabul edilir. Ayrıca belirtmenize gerek yoktur. Sayfa sayısı belli değilse bölüm, başlık ya da başka sayıları kullanabilirsiniz.

1. Erol Mutlu,*İletişim Sözlüğü*(Ankara: Ayraç, 2008), Kindle versiyonu.
2. Mutlu,*İletişim*.

1. Philip B. Kurland ve Ralph Lerner, der., *The Founders' Constitution*(Chicago: University of Chicago Press, 1987), erişim tarihi 28 Şubat 2010, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.
2. Kurland and Lerner,*Founder's Constitution*, bölüm 10, belge 19.

Dergi Makalesi

Basılı dergi

Sonnotta alıntı sayfasına yer veriniz.

1. Nilgün Abisel, "İngiliz Sineması Üzerine Notlar," *Yıllık Ankara Üniversitesi Basın- Yayın Yüksekokulu* (1984): 15.
2. Abisel, "İngiliz," 7.

Online dergi

Varsa DOI (Digital Object Identifier) numarasını belirtiniz. DOI numarasını yoksa URL adresine yer veriniz.

1. Mehmet Işık ve Şakir Eşitti, "I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergibilimse İncelenmesi," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70 (3) (2015): 659, erişim tarihi 8 Şubat 2016, doi: 10.1501/SBFder_0000002366.
2. Işık ve Eşitti, "I. Dünya Savaşı," 661.

Gazete ya da Popüler Dergide Makale

Gazete ve dergi yazılarına sonnot yerine metin içinde atıf verilebilir ("Sheryl Stolberg, 27 Şubat 2010 tarihli *New York Times* gazetesindeki yazısında, . . ."). Aşağıda daha resmi atıf örnekleri yer alıyor. Makaleye online olarak eriştiyseniz URL adresi belirtiniz. Eğer yazar belirtilmemişse alıntıya makale başlığıyla başlayınız.

1. Can Dündar, "Sevgili Cumhuriyet Okuru Bugün 8 Şubat Pazartesi...," *Cumhuriyet*, 8 Şubat 2016, 11.
2. Dündar, "Sevgili," 11.
1. Ünal Çevikgöz, "Kent ve Göç," *Radikal*, 8 Şubat 2016, erişim tarihi 9 Şubat 2016, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/kentler-ve-goc-1506875/>.
2. Çevikgöz, "Kent."

Yayınlanmamış Tez

Metne bir veri bankasından eriştiyseniz, künye sonunda veri bankasının adını ve erişim numarasını ekleyiniz.

1. Ebru Akçay, "Edebi Edebiyata Karşı Edepli Edebiyat: Hidayet Romanlarında Propaganda Unsurlarının İncelenmesi" (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2015).
2. Akçay, "Edebi."

Konferansta Sunulmuş Bildiri

1. Cem Eroğul, "Marksizm ve Birey Sorunsalı" (14. Ulusal Sosyal Bilimler kongresinde bildiri, Ankara, 23-25 Kasım 2015).
2. Eroğul, "Marksizm."

Web sitesi, Blog, Yorum

Web sitesine atıfta genellikle sonnotta yer verilir. ("19 Temmuz 2008'de, McDonald's Şirketi web sayfasında . . ."). Daha resmi bir atıf gerekiyorsa aşağıdaki örneğe başvurulabilir. Web içeriği değişebileceğinden erişim tarihi ve mümkünse son değişim tarihi eklenmelidir.

1. "Google Privacy Policy," son değişim tarihi 11 Mart 2009, <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.
2. "Google Privacy Policy."
1. "BBC Türkçe Servisi Hakkında," erişim tarihi 8 Şubat 2016, http://www.bbc.com/turkce/kurumsal/2013/07/000000_cep_hakkimizda.
2. "BBC Türkçe Servisi Hakkında."

İngilizce makaleler için bkz. http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

Daha detaylı kullanımlar için *Chicago Manual of Style (CMS) 16th edition* referans alınabilir. bkz. <http://www.chicagomanualofstyle.org/about16.html>

Paper Submission Rules and Publication Process

1. The papers sent for publication are examined firstly by the Editor in terms of purpose, subject, content and grammar rules. Those works approved in these aspects are sent, with the identity of their authors being concealed, to two referees recognized in their fields for their works and studies in order for the submitted works to be subjected to scientific evaluation. The identity of the authors is neither transmitted, nor disclosed to the referees in any way whatsoever. Reports of the referees are retained for a period of two years. In case one of the referee reports is positive, the other is negative, the paper in question may be sent to a third referee, or the Editorial Board may make its final decision on the basis of the reports. The authors take into consideration the criticisms, recommendations and correction requests of the referees and of the Editorial Board.
2. The papers to be sent to the Journal must not exceed 8000 words including footnotes and bibliography.
3. Abstracts averaging 150 words together with 5 key words must be attached in Turkish and English to the papers to be sent to the Journal.
4. Papers must be supplemented with a brief biography and contact information of the author.

<http://ilefdergisi.org/2016/3/1/>

5. The address: "ilefdergisi@ankara.edu.tr" may be used for all kinds of communications concerning submission of papers and the Journal.
6. In-text citations and references of all papers to be published in İlef Journal must follow Chicago Manual of Style (CMS) 16th edition. Please check our web site: ilefdergisi.org or http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html
7. The headings used in the paper must be short and clear.
8. The papers must be typed in Times New Roman, font size 12 and double spaced, in a file with doc or docx extension. Footnotes must be typed with font size 9 and be single spaced.
9. Content notes, if any, of the papers must be numbered at the end of the page.
10. The main title of the paper must be typed in bold capital letters. The subtitles must be bold, with the first letters of the words capitalized.
11. Quotations exceeding 40 words must be typed as a block with one-centimeter indentation, with font size 11 and single space.
12. Authors are responsible for the copyrights of the long excerpts from works published elsewhere and for the illustrations, tables, figures contained in the work.
13. Sources of excerpted tables and figures must be written underneath such tables and figures.
14. Author's approval is obtained for the works that are ready for publication.
15. One printed copy of the Journal is sent to each author.
16. Those papers not conforming to the above rules are accepted for evaluation process after required corrections are made.

Reference Style

Starting from 3rd Volume, Ilef Journal's documentation style follows The Chicago Manual of Style, 16th ed., chap. 14. Manuscripts should be prepared according to Chicago Notes and Bibliography system with end notes.

For a quick guide, see http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html and check our previously published material.

